

არნოლდ ჩიქობავას

საკითხავები

XXIV

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი
არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების
ინსტიტუტი

არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები

XXIV

2013 წლის 23-26 აპრილი
მ ა ს ა ლ ე ბ ი

თბილისი
2013

სამეცნიერო სესია გაიმართება არნ. ჩიქობავას სახელობის
ენათმეცნიერების ინსტიტუტის სხდომათა დარბაზში (პ. ინგო-
როყვას ქუჩა №8, მეორე სართული)

რ ე გ ლ ა მ ე ნ ტ ი

მომხსენებელს — 10 წუთი

მსჯელობაში მონაწილეს — 3 წუთი

რედაქტორი — **ვ. შენგელია**

მ უ შ ა ო ბ ი ს გ ე გ მ ა

23 აპრილი, 11 საათი

- ვ. შენგელია, ფრაგმენტები მოგონებიდან აკადემიკოს არნოლდ ჩიქობავაზე. LVIII-LX
- მ. სუხიშვილი, აუსლაუტის უ დაბოლოების შესახებ ძველ ქართულში
- ი. ჩანტლაძე, სამედიცინო ლექსიკა ქართველურ ანთროპონიმიაში
- გ. გოგოლაშვილი, პირის ნიშანთა სისტემის ზოგადი საკითხები
- ა. არაბული, შე- ზმნისწინის ფუნქციური გააქტიურებისა და ბრალ- ფუძის ახალი სემანტიკისათვის „ვეფხისტყაოსანში“
- თ. ვაშაკიძე, „სცემს“ მეშველი ზმნა ძველ ქართულში
- მ. ჩუხუა, ლაზური ზოლა „ზღვა“ ფუძის მეგრული ეკვივალენტისათვის
- თ. ბურჭულაძე, ერთი ტიპის მყარი სინტაქსური მოდელის აღრევისათვის ბეჭდურ მედიაში
- რ. ლოლუა, ლატერალური თანხმოვნები საერთოლექსიკონში და მათი კავკასიის ალბანური შესატყვისები
- ლ. კელაურაძე, აქტიურ და ინაქტიურ ბრუნვათა ნიშნების რეკონსტრუქციისათვის საერთო-ქართველურ-მედიტერანულში
- ნ. ფონიავა, თანხმოვანთკომპლექსები აბაზურ ზმნურ ძირებში

24 აპრილი, 11 საათი

- ე. გ ა ზ დ ე ლ ი ა ნ ი, მოქმედებითი ბრუნვის ალომორფები სვანურში
- რ. ჭ კ ა დ უ ა, მოქმედების მრავალგზისობის ორგანული გამოხატვის ანალიზისათვის სვანურში
- მ. რ ო ბ ა ქ ი ძ ე, „ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ტაეპის მნიშვნელობის დადგენისათვის
- ი. ჩ ა ჩ ა ნ ი ძ ე, თ. გ უ ჩ უ ა, მე-19 საუკუნის ქართულში არსებული რუსიციზმების შესახებ
- მ. ს ა ლ ლ ი ა ნ ი, ფრაზეოლოგიურ შესიტყვებაში შემავალ ძირითად ზმნათა სემანტიკური შესაძლებლობანი სვანური ენის დიალექტ-კილოკავთა მიხედვით
- ნ. წ უ ლ ე ი ს კ ი რ ი, „დარდი“ და „სევდა“ — სემანტიკური ორგანიზაციის პრობლემა
- ც. ჯ ა ნ ჯ ლ ა ვ ა, მეგრული **ბუა** „მზე“ ნაწარმოებ სიტყვებსა და იდიომატურ გამოთქმებში
- ლ. გ ი გ ლ ე მ ი ა ნ ი, მიზეზისა და მიზნის ზმნისართები სვანურში
- ნ. შ ა ვ რ ე შ ი ა ნ ი, მ. ს ა ლ ლ ი ა ნ ი, განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადებისათვის სვანურში
- ნ. ფ ა რ ტ ე ნ ა ძ ე, შავშურის სინტაქსურ თავისებურებათა შესახებ
- ნ. ყ ა ნ დ ა შ ვ ი ლ ი, მრავალგზისობის გამოხატვა თანამედროვე ქართულში (კ. გამსახურდიასა და მ. ჯავახიშვილის პროზის მიხედვით)

25 აპრილი, 11 საათი

- ბ. ა რ დ ო ტ ე ლ ი, ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ საკუთარ სახელთა ქართულად გადმოცემისა და მართლწერისათვის
- თ. მ ა ხ ა რ ო ბ ლ ი ძ ე, დაქტილური სისტემები
- ქ. მ ა გ ი ა ნ ი - ს უ ბ ა რ ი, ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის ერთი ტიპისათვის სვანურ ენაში
- ჭ. ქ ი რ ი ა, მყოფადის წრე ლაზურში
- ე. ბ ე რ ი ძ ე, თედო სახოკია და სოფელი ფურტიო
- ე. შ ე ნ გ ე ლ ი ა, ოლარაჲ სიტყვის წარმომავლობისათვის მეგრულში
- ნ. ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე, „ზ“ და „ქ“ ძირებისათვის ქართულში
- ნ. ო თ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი, სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები ტოპონიმები ფრონეს ხეობაში
- კ. მ ი თ ა გ ვ ა რ ი ა, ზოონიმების შემცველი გვარები სხვადასხვა სისტემის ენებში
- ნ. ც ე ც ხ ლ ა ძ ე, თემის ნიშანთა უნიფიკაციის ტენდენცია ქართული ენის სამხრულ კილოებში
- თ. ტ ე ტ ე ლ ო შ ვ ი ლ ი, ტრანსლაციასთან დაკავშირებული რამდენიმე საკითხისათვის

26 აპრილი, 11 საათი

- გ. კ ვ ა რ ა ც ხ ე ლ ი ა, ლექსიკური სემანტიკა და თანამედროვე პარადიგმები
- რ. ფ ა რ ე უ ლ ი ძ ე, შედარებითი „ბრუნვის“ საკითხისათვის ჩეჩნურში
- ნ. ჭ ო ხ ო ნ ე ლ ი ძ ე, **თორნ-**, **თორ-** ფუძიანი ომონიმური ცალების წარმომავლობისათვის ქართულში
- ს. ო მ ი ა ძ ე, დისკურსული კომპეტენციის დეფიციტი პოლიტიკურ რიტორიკასა და მასმედიის ენაში
- თ. ლ ო მ თ ა ძ ე, ტერმინისათვის „ემფატიკური ა“
- მ. ბ უ კ ი ა, ქართველურ-აფხაზური ლინგვოკულტურული ურთიერ-ობის ისტორიიდან — VII. ლანდშაფტთან დაკავშირებული ლექსიკა
- ნ. ხ ა ხ ი ა შ ვ ი ლ ი, **ციქუ**- სიტყვის სემანტიკისათვის
- მ. კ ი კ ვ ა ძ ე, ქვემოგურული მეტყველების სპეციფიკა „ჭანჭათის სა-დღეგრძელოს“ მიხედვით
- მ. ჩ ა ჩ ა ნ ი ძ ე, ნ. რ ა ზ მ ა ძ ე, ნ. მ ა ი ს უ რ ა ძ ე, ლექსიკის მინი-მიზაციის საკითხისათვის
- Л. Т у п ц о к о в а, О некоторых глагольных частицах адыгейского языка

**შე- ზმნისწინის ფუნქციური გააქტიურებისა და ბრალ-
ფუძის ახალი სემანტიკისათვის „ვეფხისტყაოსანში“**

„ვეფხისტყაოსნის“ ერთ-ერთი ენობრივი მახასიათებელი ჩანს **შე-** ზმნისწინის წარმოქმნელ-სემანტიკური როლის თავისებური გა-
აქტიურება, რის მიზეზადაც შეიძლება პოეტის მასაზრდოებელი
ენობრივი გარემო დავსახოთ, შეიძლება შესაბამისი შემოქმედებითი
ამოცანის გადაწყვეტას დავუკავშიროთ. ერთ ასეთ შემთხვევად შეიძლება
განვიხილოთ წარმოდგენილი ზმნური ფორმა- და სიტყვაწარმოება.

ნესტანის ამბის მოსმენის შემდეგ ავთანდილი ასე ეუბნება
ფატმანს:

*„მის ქალისა **სიბრალული** ამანთებს და მიდებს ალსა,
მაგრა ქაჯნი უხორციონი რას აქნევენ, მიკვირს, ქალსა?!“*

(1242, 1-2).

სახელზმნის ამ ფორმის (სიბრალულ-ი) გამოყენების ეს ერთა-
დერთი შემთხვევაა „ვეფხისტყაოსანში“; ამავე დროს, სტროფის ავ-
თენტურობა ეჭვქვეშ არავის დაუყენებია.

სი-ბრალ-ულ- საწყისი (აბსტრაქტული სახელი) არქაული
სტრუქტურის იშვიათი წარმოებაა (სი-ყუარ-ულ-, სი-ქად-ულ-...), მაგ-
რამ ის „ვეფხისტყაოსნამდე“ არ ვლინდება. სულხან-საბას ლექსიკონ-
შიც ის წყაროს მიუთითებლად არის შეტანილი: **სიბრალული** — შე-
ბრალების ქონება ZAB.

საბასეულ განმარტებაში შემოსული **შე-** ზმნისწინიანი მასდა-
რი და შესაბამისი ზმნური წარმოება ასევე რუსთაველის ეპოქაში
ჩანს თავჩენილი (ანდა — გააქტიურებული); მაგ.:

*„გეხვეწები, საყვარელსა შემახვეწე, **შემაბრალე**“ (1284, 3).*

*„მიჯნურისა **შებრალება** ხამს, ესეცა ვაივოხნე!“ (244, 2).*

რაც მთავარია, როგორც ჩანს, ეს არის კიდევ ერთი საინტერესო
ისტორიული შემთხვევა ე. წ. სემანტიკური პოლარიზაციისა; შდრ.:

ისუ ნ. 22. 16: რად არს **ბრალი** ეგე, რომელ იბრალეულეთ წინაშე
ისრაჴლისად

ვეფხ. 915, 4: ვამ შენი **ბრალი**, დავ, თვარა სიკვდილი ჩემი ლხინია.
ფსევდომაკ. 215, 9: არცამცა იყო **საბრალის** კაცი, რომელი მივიდო-
დის გეჰენასა, და არცამცა საქებელ, რომელი მივიდოდის
სასუფეველსა.

ვეფხ. 810, 2: შერმადინცა დააბრუნვა, **საბრალომან** ცრემლნი ღვარნა.
ვეფხ. 864, 4: იმღერს ლექსთა **საბრალთა**, ღვარისაებრ ცრემლნი
სდიან

ნოდარ არდოტელი

ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ საკუთარ სახელთა ქართულად გადმოცემისა და მართლწერისათვის

1. ხუნძურ-ანდიურ-დიდოურ ანთროპონიმიში გამოიყოფა სა-
კუთარ სახელთა ორი ძირითადი ჯგუფი: ა) ადამიანის საკუთრივ
ხუნძურ-ანდიურ-დიდოური სახელები, რომელთა რიცხვიც ნაკლებია
და მეტწილად ძველისძველ წარმოებას მიეკუთვნება; ბ) არაბული,
თურქული და სპარსული საკუთარი სახელები, რომელთა ფართოდ
გავრცელება დაკავშირებულია დაღესტანში ისლამური აღმსარებლო-
ბის ექსპანსიასთან, რამაც საკუთარი ეთნონიმების შევიწროება და,
არაიშვიათად, მათი გაქრობა გამოიწვია. შედარებით ნაკლებად
გვხვდება ქართული საკუთარი სახელები. ბოლო დროს რუსული
ენის ძლიერი ზეგავლენის პირობებში უხვად ვრცელდება რუსული
და ევროპული პირთა სახელებიც.

2. საკუთრივ ხუნძური სახელები მცირე რაოდენობით გვხვდება
და უპირატესად მარტივი აგებულებით გამოირჩევა: ჰაჟიაჟ-ი (ჰაჟი-
აჟ)¹, ყებედაჟ-ი (ყებედაჟ ზედმიწ. „მჭედელა“), ნუცალ-ი (I კლ.),
ნუცალაი (II კლ.), ადალაჟ-ი (ცადალაჟ), მესედო (ზედმიწ. „ოქრუა“),

¹ ფრჩხილებში მოცემულია სათანადო სახელი ხუნძური ტრანსკრიფციით, ხოლო ფრჩხილებს გარეთ წარმოდგენილია მისი ქართული ეკვივალენტი. თუ ხუნძური და მისი ქართულად გადმოცემული ფორმა ერთნაირია, ხუნძური ვარიანტი აღარ მიეთითება. მართოდენ სახელობითი ბრუნვის ნიშნის გამოყოფა ხდება.

ხანდულაი (ჯანდულაჲ), მამალაგ-ი, ცევეხან (ცეჲეჲჯან ზედმიწ. „წინამძლოლი“), ხერლუ (ვერლუ ზედმიწ. „ქორია“), ხაიდაყი (ხადდაყაჲ), ლაჩენილაგ-ი (ზედმიწ. „შეგარდენა“) და სხვ.

3. ანდიურ-დიდოურ ენებშიც ძირეული საკუთარი სახელები ბევრი არ არის, მაგ.:

კარატაული: ადილაგ-ი, ბოლაჩ-ი, აშუ (ყაშუ), ღალბაწ-ი (ზედმიწ. „ლომა“), ზალალაგ-ი, მიკო (ზედმიწ. „პატარა“), ჰადუ (ჰადუ ზედმიწ. „სწრაფი“), ჰეტლელაგ-ი ((ჰეტლელაჲ), მესედო (ზედმიწ. „ოქრუა“), ბერქუტა (ზედმიწ. „განძი“, „თილისმა“), ბერცინაი (ბერცინაჲ, ზედმიწ. „ტურფა“), ნუცალაი, ტავუს-ი (ზედმიწ. „ფარშავანგა“)...; **ახვანური:** ღაბაწე (ზედმიწ. „ლომა“), ზალალა, ყამაჩი, ხოჩობარე (= ხუჩბარი), ბეცენა (ზედმიწ. „ტურფა“), ქვანთო (ქვანთო), მისედო (ზედმიწ. „ოქრუა“), ჭუჰარა (ჭუჰარა ზედმიწ. „თავგერძა“, „ამაყი“) და სხვ. მისთ.

დიდოურ ენათა სინამდვილეში პირთა სახელები, რომლებიც ისტორიულად ამ ენათა კუთვნილებას შეადგენდა, მცირე რაოდენობით შემოგვენახა, მაგ.: ჰეთუ (ჰეთუ), კუზი, აცა (ჭაცა), მანყო, ჰენტლო (ჰენტო), ჰლოჰე (ლ'ოჰე), ჰეთუ (ჰეთუ), ტერყო, ნაყი...

4. შემომოყვანილ და ზოგ სხვა საკუთარ სახელთა ქართულად გადმოცემისას საკვლევ ენათა ფონოლოგიური სისტემების სპეციფიკური რიგების ტრანსლიტერაცია ასე გვესახება: ა) ლატერალები: სპირანტი **ლ'** — **ჰლ**, ფშვინვიერი აფრიკატი **ლ** — **თლ**, აბრუპტიული აფრიკატი **ტლ** — **ტლ**; ბ) ფარინგალები: ფშვინვიერი აფრიკატი **ჭ** — **ხ**, მჟღერი სპირანტი **ჩ** — **ი**, ყრუ სპირანტი **ჭ** — **ჰ**; გ) სონანტები: პალატალური **ძ** — **ი**, წყვილბაგისმიერი **წ** — **გ**; დ) ლარინგალური ხშული **ც** — **ო**.

რაც შეეხება სათანადო თანხმოვანთა მაგარ კორელატებს და სპეციფიკურ (პალატალიზებულ, ფარინგალიზებულ, ნაზალიზებულ...) ხმოვნებს, რომლებიც საკუთარ სახელებში ძალიან იშვიათად იჩენენ თავს, მათი ტრანსლიტერაცია უნდა მოხდეს შესაბამისი მარტივი (ნეიტრალური) თანხმოვნების (resp. ხმოვნების) საშუალებით, მაგ.: ხუნძ. ცეჲეჲჯან — ქართ. ცევეხანი, ახვ. ჯაჩილა (ზედმიწ. „ქორია“) — ქართ. ხაჩილა და ა. შ.

5. ორკომპონენტური ანთროპომეტრიკები განსაკუთრებით დამახასიათებელია თურქული წარმომავლობის საკუთარ სახელთათვის, რომელთა მეორე ნაწილი ხშირად წოდების ან თანამდებობის (სულთანი, ხანი, ბეგი...) გამომხატველია: აჰმედ-ხანი, ჰამზათ-ბეგი, ხან-ბიქა, ზაჰრა-ბიქა და მრ. სხვ.

ჩვენი შეხედულებით, ამგვარი კომპოზიციური სტრუქტურის პირთა სახელები ერთ ცნებას აღნიშნავენ და ერთ მთლიან მონოლითურ ერთობას ქმნიან, ამიტომ ერთად უნდა იწერებოდნენ, მაგ.: ჰარუნბეგი, დელიმხანი, ხანბიქა...

იშვიათად გვხვდება ბიბლიური პერსონაჟებისა და ებრაულ-ბერძნული წარმომავლობის სახელები, რომლებიც არაბული ან ქართული ენების გზით არის შემოსული, მაგ.: ახვ. ადამე „ადამი“, ილიასი, მარია; საკ. დიდ. ისაყ-ი (ძვ. ებრ. ისააკ), ილიას (ძვ. ებრ. ელია), იაყუფ-ი (დაყუფ, ძვ. ებრ. იაკობ), სულეიმანი (სულეიმან < სოლომონ), ისა (ცისა < იესო), ჰავა (ჰააჟა < ევა) და მისთ.

6. ბოლო დროს თავი იჩინა რთული აგებულების მრავალმარცვლიან საკუთარ სახელთა გამარტივების ტენდენციამ, რომლებიც იკუმშებიან ან იკვეცებიან, მაგ.: ფაჰულაჰ > ფაჰუ, აბუბაქარ > აბაქარ, უზლიფათ > უზი, აბულმუსლიმ > აბუსი... ენის ამგვარი ქცევა მისი იმანენტური პოტენციის გამოვლენად უნდა მივიჩნიოთ. ამ ენათა ფონოტიპის მიხედვით, მრავალმარცვლიანობა დამახასიათებელი არ არის, ამიტომ ენა მის დაძლევაში ამ გზით ცდილობს. ეს გარემოება კი დამატებითი დასტურია იმისა, რომ კომპოზიციური აგებულების საკუთარი სახელები საერთო ოდენობას ქმნიან და მათი კომპონენტები ერთი მახვილის ქვეშ ექცევიან. ამის საფუძველზე ენაში ჩნდება არაკანონიკური სტრუქტურები, რომელთა გამარტივების ტენდენცია ამჟამად თვალსაჩინოდ არის წარმოდგენილი.

ე თ ე რ ბ ე რ ი ძ ე

თედო სახოკია და სოფელი ფურტო

სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კუთხის აჭარის ისტორიის შექმნაში, მისი ეთნოგრაფიულ-ლინგვისტურ-ტოპონიმიკური ასპექტების ასახვისა და საზოგადოებისათვის გაცნობის საქმეში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს XIX-XX საუკუნის გამოჩენილმა მკვლევრებმა გიორგი ყაზბეგმა, დიმიტრი ბაქრაძემ, ზაქარია ჭიჭინაძემ და სხვებმა. ამ გამოჩენილ ადამიანთა რიცხვს მიეკუთვნება ცნობილი ქართველი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე — თედო სახოკია.

„გასული საუკუნის 50-იანი წლების შემდეგ, როცა თედო სახოკიას ვრცელმა ნაშრომმა „მოგზაურობანი“ (გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი) დღის სინათლე იხილა, არ მეგულემა დასავლეთ საქართველოს წარსულით დაინტერესებული მკვლევარი, ვინც გვერდს აუვლის ამ ნაშრომს და მასში ჩამოყალიბებულ დებულებებს თავისი დასკვნების გასამაგრებელ არგუმენტებად არ გამოიყენებს“ (რ. სურმანიძე).

განსაკუთრებულად მახლობელი გახდა თედო სახოკია ზემოაჭარისათვის, რადგან ეს ერთადერთი წიგნი იყო რომელიც ვრცლად, სიზუსტით, უბრალოდ, მაგრამ აკადემიურად გადმოსცემდა ზემოაჭარის მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრებას, მეურნეობას, ანთროპონიმიას, ტოპონიმიას და ხშირად მის ეტიმოლოგიას, ლეგენდებს, თქმულებებს ამ მხარეზე, მის წარსულზე. ღირსეულმა მამულიშვილმა ამ წიგნით თავისი სახელი სამუდამოდ დაუკავშირა აჭარას.

მოხსენებაში, როგორც სათაურშია ნაჩვენები, ყურადღებას მივაპყრობთ თედო სახოკიას მოგზაურობას ზემო აჭარის ერთ-ერთ მშვენიერ სოფელში, ფურტოში.

ფურტო მდებარეობს ხულოსა და შუახევის საზღვარზე, მისი საზღვარი სხვა სოფლებთან დადებულია აჭარისწყლისა და სხალთისწყლის შესართავთან და აჭარისწყალზე გამართული თაღოვანი, აგრეთვე თანამედროვე, რკინაბეტონის ხიდან და მთავრდება სხალთისწყალზე ადრე არსებული თაღოვანი და დღეს არსებული სხალ-

თის (ყინჩაურის) თანამედროვე რკინა-ბეტონის ხიდი. სოფელი მთის ფერდობზეა შეფენილი, (ზღვის დონიდან 790 მ) და თავისივე საცხოვრებელი უბნებითაა შემოსაზღვრული: ბარი, ელვაური, ფოთელი მჭედლური, ფორჩხითი მომწვარი...

სოფელს თავს დაჰყურებს ფურტიოს მთა (1558 მ. ზღვის დონიდან) რომელიც სხალთისწყლისა და ჩირუხისწყლის წყალგამყოფს წარმოადგენს.

ფურტო საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი სოფელია, რომლის დარსება-დაფუძნების თარიღი დღემდე უცნობია, მაგრამ უძველესი ნასახლარები, სასაფლაოები და რაც მთავარია მე12 საუკუნის თალიანი ხიდი მეტყველებს, რომ ეს სოფელი ერთ-ერთ არქაულ დასახლებას მიეკუთვნება.

ტოპონიმ ფურტიოს ეტიმოლოგია ჯერ კიდევ საკვლევი.

ლაზეთში არსებული მდინარის სახელი „ფურტუნა“ საქართველოში ფურტ ფუძისაგან ნაწარმოები სხვა სახელების არსებობასა და დაკარგვაზე უნდა მიუთითებდეს (ი. ბეჭირიშვილი).

მწერალ ნოდარ ხვედელიძის აზრით, ჩვენს წინაპარ ქურუმებს ჰელიოცენტრული სისტემის სქემაზე მისადაგებული ჰქონდათ ერთმარცვლიანი ასტრონომიული ტერმინები, მათ შორის „ფურ“ და ამ ფუძიდან წარმოიშვა ფურტო (ნ. ხვედელიძე).

არ არის გამორიცხული ფურტიოს სახელის წარმოქმნა ტერმინ ფურტუნადან, რომელიც ქარიშხალს, ქარბუქს, ქარაშოტს ნიშნავს (შ. ნიჟარაძე). (ორი მდინარისა და ხეობის შესაყარზე ფურტიოს გეოგრაფიული მდებარეობა, ბუნების ამ მოვლენების გავლენას მართლაც განიცდის) ამიტომ სოფლისათვის ამ სახელის დარქმევაც ნიშანდობლივია.

ფურტიოს სახელის წარმოშობა შეიძლება ვივარაუდოთ იტალიური სიტყვისაგან — ფორტუნა, ფურტიოში ხომ (სამანქანე გზების არსებობამდე) ფურტიოს მთის გადავლით ხდებოდა ღორჯომისა და დიდაჭარის ხეობებისა და თვით სხალთის ხეობისა დაკავშირება მარეთის (მართის, ყარადერეს, თურქობისდროინდელი სახელია) ხეობასთან, აქედან კი სავაჭრო-საქარავნო გზა მიემართებოდა სამხრეთ- აღმოსავლეთსა და სამხრეთ-დასავლეთში.

ფურტიოს შესახებ მამის მონათხრობს ასე იგონებს ინდირა ბერიძე, თედო სახოკიას „ჩიჩერონეს“ შვილთაშვილი: ძველად მტრის ჯარი თავს დასხმია საქართველოს სოფლებს, მათ ფურტიოც აუწიოკებიათ, პირუტყვი მთლიანად გაურეკავთ, როცა მცხოვრებლებს ჰკითხეს სოფლის მდგომარეობა, მათ უპასუხნიათ, ერთი ფურ-იც არ და — ტიე-სო და ეს სახელიც -ფურ და -ტიე ძირებისაგან წარმოდგებაო. თქმულება საკმაოდ მიმზიდველია, ასეთი შედგენილობის ტოპონიმები საქართველოში მრავლადაა (ნორიო, გონიო, დობრიო კირნათში, ვაიო), ამიტომ მათი ეტიმოლოგიის დადგენა სიძნელეს არ უნდა წარმოადგენდეს (ე. ბერიძე).

ზემო აჭარის ლივის დიდ დავთარში“ ფურტიო გვხვდება ფურდი ფორმით (ზ. შაშიკაძე), მაგრამ ოსმალურ ტრანსკრიფციაში ბევრი სოფლის სახელი აღმოჩნდა შეცვლილი ფორმით. დავთრის აღწერაში, 1566-1574 წლები, სოფელში 4 კომლია. ზემო აჭარის ლივის დავთარში მოხსენიებულია ფურტიოს მოსაზღვრე სოფელი მელიქშმინდა (14 კომლი, დღევანდელი ფურტიოს უბანი — მჭედლური, სადაც ცხოვრობენ მელიქიშვილები (თურქობის დროს მელიქოღლებად წოდებული), სავარაუდოდ, 1566-1574 წლებში ფურტიო ტერიტორიულად უფრო პატარა იყო, ვიდრე მელიქშმინდა და კომლთა რაოდენობის ასეთი მონაცემიც ამის შედეგი უნდა იყოს. თედო სახოკიას აღწერით (1898 წელი), ფურტიოში 50 კომლი იყო (თ. სახოკია), დღეს კი მისი რიცხვი 300 აღწევს.

მაზრაში და სოფლიდან სოფელში გადაადგილების დროს თედო სახოკიას ახლდნენ ადგილობრივი მცხოვრებლები, ჩვენი აზრით, საგანგებოდ შერჩეული ადამიანები, რომლებიც კარგად ფლობდნენ თავიანთი მხარის ისტორიას, წეს-ჩვეულებებს, ადგილთა სახელებსა და ცალკეული გვარების წარმომავლობას. ისინი სტუმრისათვის ინფორმატორებიც იყვნენ და საუკეთესო მთხრობელებიც, მაგრამ დღემდე ჩვენი მკითხველი, ჩვენი საზოგადოება ყველაზე მეტად იცნობდა იუნუს-ალა ბერიძეს, ფურტიოს მკვიდრს (რ. სურმანიძე)

შეიძლება ითქვას ის ძვირფასი მასალა, თქმულებებისა და ლეგენდებისა (რომელშიც განსაკუთრებით ჩანს ხსოვნა თამარ მეფისა), ტოპონიმებისა და ხშირად მათი ეტიმოლოგიისა, შესაძლოა ზეპირსიტყვიერებას დღემდე ვერ შემოენახა, თედო სახოკიამ კი ეს გააკეთა კალმით, დაუღალავი შრომით და თავისი მეგზურის „უებრო მოამბის“ (თ. სახოკია), იუნუს ბერიძის მეშვეობით.

ნაშრომს ზოგადად აქვს ისტორიული და მეცნიერული ღირებულება, მაგრამ ეს საუცხოოდ და განსაკუთრებულად გამოიხატება სოფელ ფურტიოს ფონზე, მაგალითზე. აკი თავად ავტორიც ამბობს: რაც საზოგადოდ აჭარის შესახებ ითქმის, განსაკუთრებით ითქმის ამ მხარის სოფლის, ფურტიოს შესახებო (თ. სახოკია).

ფურტიო ისტორიული გახდა, ისტორიული გახდა წიგნში მოხსენიებული გვარები, რომელთა მემკვიდრეები ყოველთვის ცდილობენ აკეთონ საზოგადო-სასარგებლო საქმენი სოფელში, ესეც „მოგზაურობანის“ ავტორის დამსახურებაა.

მ ა ნ ა ნ ა ბ უ კ ი ა

ქართველურ-აფხაზური ლინგვოკულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან – VII. ლანდშაფტთან დაკავშირებული ლექსიკა

ლანდშაფტთან დაკავშირებულ საერთო ქართველურ-აფხაზურ ლექსიკაში თითქმის თანაბარი რაოდენობით ფიქსირდება ურთიერთნასესხობანი, აფხაზური ლექსიკა გავრცელებულია მეგრულში, აფხაზიზმები გვხვდება ლაკადაში, მთიან სამეგრელოში.

ქართველურიდან აფხაზურში შეთვისებული ტერმინებად მიგვაჩნია:

ა-დგილ „ადგილი, მიწა“ < **ადგილი** „1. სივრცის ნაწილი დედამიწის ზედაპირზე, მიდამო. 2. მამული...“ ქველ), **ადგილი** (ძვ. ქართ.) „საცხოვრისი, სამყოფი“, **არდგილი** (მეგრ.), **ადგილ / ადგი / ადგილ** (სვან.). ფორმა **ადგ~გლ** გვაქვს აბაზურშიც; სიტყვა ხშირად გვხვდება აფხაზურ კომპოზიტებსა და ტოპონიმებში.

ა-მარდა „ალმართი“ < **ალმართი** „დაქანებული ადგილი — ქვევიდან მაყურებლის თვალსაზრისით“.

ა-დამრა „აკლდამა“ < **დარანი** „გამოქვაბული კლდეში ან მიწაში“ (ქველ), **დარანი** „კლდეში, ანუ მიწის ქვეშ შესასვლელი“ (საბა),

დარანი (მეგრ.) „დარანი, გვირაბი წყლის დონისა, წყალქვეშა ბუდობი თევზებისა, ნაპრალი, გამოქვაბული კლდეში, წყალში“

ა-პაპანწყეგრ „საშინელი, ძნელად მისაღწევი ადგილი < **პაპანწყვილი** / **პაპანწყვირი** „წყლიანი ორმო; საშიში გუბე ძნელად გადასასვლელი; სახიფათო გზა, ადგილი“

ა-სანძღე (აბჟ.) „საზღვარი“ < **საზღვარი** „ხაზი, რომელიც რისამე ფარგლებს აღნიშნავს, რომელიც ორ ტერიტორიას, ორ ადგილს ჰყოფს ურთიერთისაგან, — მიჯნა, ზღვარი“ (ქეგლ), **სანძლო** (მეგრ.) „საზღვარი“, **სამძღუარ** (სვან.) „საზღვარი“

ა-საფარა / **ა-საფარ** „ხერგი, ზვაგი“, „საფარი“, „ჯებირი“ < **საფარი** „3. თხრილი ან სავანგებო ადგილი შესაფარებლად“ (ქეგლ)

ა-ტყაბ „ტალახი, ლაფი, ტლაპო“ < **ტლაპო** „თხელი ტალახი, ლაფი“ (ქეგლ)

აფხაზურიდანაა შემოსული მეგრულში შემდეგი სიტყვები:

აზმანი / **აზიმანი** / **აძმანი** / **აძმანხ** / **ადმანხ** „გუბე, ტბორი, გამოყენებულია საქონლის სარწყულებლად სამეგრელოს მთიანეთში“ < **ა-ძმან** „ჭაობი, ჭანჭყობი“

ანრა „ციცაბო, შვეულკლდოვანი მთა; ჭიუხი“ (ქაჯაია, 2001, 208) < **ა-ნრა** „ციცაბო კლდე“

აჭაფუ-ფოქვა „გამოქვაბული, კლდიანი ადგილი, ქვაბი“, **აჭაფუ** „გამოქვაბული, კლდიანი ადგილი, ქვაბი“ < **ა-ჭაფუ** „გამოქვაბული, მღვიმე“.

აფხაზური წარმომავლობის გვგონია მეგრული **ალგგდი** „ქვაბივით ჩავარდნილი ადგილი მთაში“.

საერთო ძირები ჩანს ქართულ **ანო** „საყანედ გაკაფული ტყე“ (ქეგლ) და აფხაზურ **ა-მხე** „ყანა“ სიტყვებში; გვაქვს აბაზურშიც: **მხე** „ნათესი, მოსავალი“.

ლანდშაფტის აღმნიშვნელი ქართული ტერმინებია გამოყენებული აფხაზურ ტოპონიმებშიც: **ოპარანა** — მიკროტოპონიმი ოჩამჩირის რ-ნის სოფ. კინდლში, **მგეგქ'გრანა** მგუძიხვა — სოფელი გუდაუთის რაიონში, **არგუნფაყ** ტყიანი დაფერდება სოფ. ატიშადლში...

**ერთი ტიპის მყარი სინტაქსური მოდელის
აღრვეისათვის ბეჭდურ მედიაში**

1. რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მთავარი წინადადების მიმართ დამოკიდებულის დაქვემდებარება სხვადასხვა სინტაქსური საშუალებით ხორციელდება. დაქვემდებარების ძირითადი საშუალება საგანგებო სიტყვებია: 1.მაქვემდებარებელი კავშირები(რით, თუ, რათა...); 2. მიმართებითი სიტყვები: ა)მიმართებითი ნაცვალსახელები (ვინც, რაც, რომელიც, როგორიც...) და ბ)მიმართებითი ზმნიზედები (სადაც, საითკენაც, საიდანაც, როგორც...). ზმირად მიმართებითი სიტყვა არა მხოლოდ დაქვემდებარების საშუალებაა, არამედ წინადადების წევრიც (წევრ-კავშირი) არის ხოლმე. მაშასადამე, პარატაქსულ წინადადებაში მოიპოვება საკვანძო სიტყვა (მისამართი, ასახსნელი წევრი), რომელსაც უშუალოდ მიემართება დამოკიდებული წინადადების წევრ-კავშირი. ასე იქმნება წყვილ-წყვილი სიტყვები: **ისე-რომ, ისეთი-რომ, იმიტომ-რომ, ისე-როგორც, ისეთი-როგორიც, იქ-სადაც, მაშინ-როცა, იმიტომ-რომ, იმისთვის-რომ, ის-ვინც, ის-რომელიც...** ესენი მყარი სინტაქსური მოდელებია, რომელთა მართებულად გამოყენებასაც წინადადების აგებისას ყურადღება უნდა მიექცეს.

2. ჩვენი დაკვირვებით, მასმედიის წარმომადგენლების მხრიდან, განსაკუთრებით კი ბეჭდურ მედიაში, ნაკლებად ექცევა ყურადღება **ის-ვინც — ის-რომელიც** კონსტრუქციათა მართებულად გამოყენებას. შეუსაბამოდ იყენებენ **ვინც** და **რომელიც** მიმართებით სიტყვებს: „ჩვენ არ გვინდა რევანში, მაგრამ დამოუკიდებელმა სასამართლომ უნდა გაასამართლოს **ის ადამიანები, ვისაც** დანაშაული აქვთ ჩადენილი“; **იმ ხალხმა, ვისაც** სხვის კეთილმოწყობილ სახლში შეეძლო ცხოვრება, ამ ქალაქის ცენტრს მიაშურა და დღემდე იქ არიან“; „ძალიან დიდი იმედი მაქვს, რომ **იმ ადამიანთა** რიცხვი იწურება, **ვინც** ასეთ გადაწყვეტილებას იღებს ან მიიღებს“; „**ის ადამიანები, ვინც** ჯერ კიდევ 3 თვის წინ პარლამენტში მმართველი პარტიის სიით გავიდნენ, სხვა პოლიტიკურ პარტიაში გადადიან“.

3. მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ რა წევრს მიემართება მიმართებითი სიტყვა — არსებით სახელს თუ ნაცვალსახელს. თუ წევრ-

კავშირი მიემართება არსებით სახელს, მაშინ ბუნებრივია **რომელიც** ფორმა. ხოლო, თუ ასახსნელი წევრი ნაცვალსახელია, მაშინ უნდა მივუსადაგოთ **ვინც** მიმართებითი სიტყვა.

როცა წევრ-კავშირი მიემართება არსებით სახელს, მას, თავის მხრივ, ახლავს ნაცვალსახელით გამოხატული მსაზღვრელი. ასეთ შემთხვევაში, მართალია, მსაზღვრელად ნაცვალსახელი გვაქვს, მაგრამ მიმართება გრამატიკულადაც და შინაარსობრივადაც საზღვრულ წევრთანაა. რაკი საზღვრული სიტყვა არსებითი სახელითაა გადმოცემული, **რომელიც** წევრ-კავშირი უნდა იყოს წარმოდგენილი.

მაშასადამე, წინადადებები ასე გაიმართება: ჩვენ არ გვინდა რევანში, მაგრამ დამოუკიდებელმა სასამართლომ უნდა გაასამართლოს **ის ადამიანები, რომელთაც** დანაშაული აქვთ ჩადენილი; **იმ ხალხმა, რომელსაც** სხვის კეთილმოწყობილ სახლში შეძლო ცხოვრება, ამ ქალაქის ცენტრს მიაშურა და დღემდე იქ არიან; ძალიან დიდი იმედი მაქვს, რომ **იმ ადამიანთა** რიცხვი იწურება, **რომლებიც** ასეთ გადაწყვეტილებას იღებენ ან მიიღებენ; ის ადამიანები, რომლებიც ჯერ კიდევ 3 თვის წინ პარლამენტში მმართველი პარტიის სიით გავიდნენ, სხვა პოლიტიკურ პარტიაში გადადიან.

წევრ-კავშირის შერჩევისას ყურადღება უნდა მიექცეს ასევე იმას, ასახსნელი სიტყვა რომელი ჯგუფის არსებითი სახელითაა გადმოცემული. კრებითი სახელით გამოხატულ მისამართ სიტყვას მხოლოდით რიცხვში წარმოდგენილი წევრ-კავშირი უნდა შევუწყოთ : **იმ ხალხმა — რომელმაც; იმ ერს — რომელსაც...**(და არა: იმ ხალხმა — რომლებმაც; იმ ერს — რომლებსაც...).

მოქმედებითი ბრუნვის ალომორფები სვანურში

სვანურში, სხვა ქართველური ენების მსგავსად, ბრუნვათა პარადიგმაში მოქმედებითი ბრუნვა გამოიყოფა. თანამედროვე სვანურში ამ ბრუნვის ძირითადი ფუნქცია მოქმედების იარაღის გამოსატყვია (ა. ონიანი).

მოქმედებითი ბრუნვის ალომორფებია: **-ჟჷ**, **-შჷ**, **-უჷ**, იშვიათად გვხვდება **-შუ** (< **უჷ**) და **-შ** (**-უ** და **-ჟჷ** ხმოვნითი ნაწილების გარეშე).

დღევანდელი სვანურის ყველა დიალექტში მოქმედებითის გამოსახატავად, ძირითადად **-ჟჷ**, **-შჷ** ალომორფებია გავრცელებული. მათი გამოვლენა დამოკიდებულია სახელის ფუძის როგორობაზე: თანხმოვანზე დასრულებულ სახელებთან ძირითადად **-შჷ**, ხოლო ხმოვანზე დასრულებულ სახელებთან **-ჟჷ** ალომორფები დასტურდება.

სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, **-ჟჷ**, **-შჷ** ნიშანთა შორის ამოსავლად მიჩნეულია **-ჟჷ** ვარიანტი, ხოლო **-შჷ** მიღებულია **-ჟჷ**-ს მეტათეზისის შედეგად, რაც სვანურში ჩვეულებრივი მოვლენაა (მდრ. **თეკჷ** <*თჷეკ < თოკი; **ფირჷ** < *ფჷირ < ფური...).

თანხმოვანზე დაბოლოებული სახელები: ქანჯიდხ **ფაკჷნ-შჷ** ზეთ (ბზ., ქრ. 120) „გამოიტანეს ჯამით ზეთი“; ხტაჟყდიდ **ლიც-შჷ** (ბქ., ქრ. 260) „ვრეცხავთ წყლით“; **ტგტ-შჷ** ანგოშლე (ლშხ., 87, 3) „ნაცრით გაავსო“; **ლაფჯცხირ-შჷ** ამშაძეხ (ლნტ., ქრ. 297) „ფოცხით მუშაობენ...“

ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელებთან მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნისეული **-ჟჷ** სახელის ბოლო ხმოვნების ფონეტიკურ ცვლილებებს იწვევს, განსაკუთრებით — ზემოსვანურ დიალექტებში; ქვემოსვანურში იშვიათი გამონაკლისის გარდა, ცვლილებები არ ხდება.

ზემოსვანურში სახელის ბოლო **-ა** და **-ე** ხმოვნები **-ჟჷ**-ს გავლენით, ასიმილაციით **-ო**-დ იქცევა და თვითონ ხშირად იკარგება. მაგ.: ქაღზგზე **ძალო-შჷ** (< **ძალა-ჟჷ**) ბზ., ქრ. 165 „გაგზავნა ძალით“; **ლგჯო-ჟჷ** (< **ლგჯე-ჟჷ**) ჩადბარალი (ბზ., ქრ. 65) „რძით დაბანს“;

ხალხს **ურხო-უჲ** (< **ურხა-ჲუ**) ჩვაბზა (ბქ., ქრ. 191) „ხალხს წვიმით გააძღებდა“; **ქუინღმგენო-უ** (< **ქუინღმგენე-ჲუ**) გუჲში კალუ (ბქ.) „საქონლით (სულღმულით) საგსე ეზო (კალო)“.

ზემოსვანურ დიალექტებში -იზე დასრულებულ სახელებში, სადაც -ი შეიძლება სხვადასხვა წარმომავლობის იყოს, ბოლო -ი ხან ოდ იქცევა, ხანაც უცვლელად რჩება. ბზ.: მიჩა ქა **ლირკალი-ჲუ** მძღ ლახქემნი... (ბზ., ქრ. 73) „ჩემი გავდებით (გარეკვით) რა მოემატება“; **ნამერთალო-უ** (< **ნამერთალი-ჲუ**) სოფალტუშ ანხუატდ (პოეზ., 60, 2) „გულკეთილობით (მთელი) სოფელ ამოწყდით“. ბქ.: ლგზორთეი **ლანსი-უჲ** გარ ვედნიხ (ბქ., ქრ. 181) „შეკრებაზეც მხოლოდ მოწვევით მოდიან“; **ნაგზო-უ** (< **ნაგზი-ჲუ**) სგობინჲუ ანშანი ლადელს (ბქ., ქრ. 181) ერთი კვირით ადრე ნიშნავს დღეს“.

-ო და -უ ბოლოსმოგნიანი სახელები ცოტაა სვანურში, და მოქედლებითი ბრუნვის -ჲუ ფორმანტი მათზე გავლენას ვერ ახდენს. ამ პოზიციაში ხშირად ადგილი აქვს -ჲუს მეტათეზისს.

რაც შეეხება -უშ ალომორფს, ის ხშირად გვხვდება სვანურ პოეზიაში, როგორც ხმოვანფუძიან, ისე თანხმოვანფუძიან სახელებთან. მაგ.: თათულ **თოფ-უჲ** გუდიდარაჯი (პოეზ., 168, 2) „თათული თოფით გვდარაჯობს“. გვხვდება -უშ ალომორფისეული -ჲუს მეტათეზისის შემთხვევები. მარემი **ზისხი-უჲ** ლგლაფი (პოეზ., 168, 21) „ადამიანის სისხლით შეღებილი“.

დღევანდელი სვანურის ბალსზემოურ და ქვემოსვანურ დიალექტებში, ზოგჯერ — ბალსქვემოურშიც, აღნიშნული -უშ ფორმანტი მოქმედების ვითარებას გამოხატავს და მიმღეობებს დაერთვის. მაგ.: ვედნიხ **ლაქნურ-უჲ** (ბზ., ქრ. 9) „მოდინ ჭიანურის დაკვრით“; **კამ-უჲ** ხოდისგ ნიშანს (ბქ., 175) „ძალით უღებს ნიშანს“; ჩვამზერის ამენი **ლაქუის-უჲ** (ლშბ., 212, 15) „დალოცავენ ამინის თქმით“; ზურალ **ლაკომ-უჲ** ანღრდა (ლნტ.) „ქალი სირბილით მდიოდა“.

საკვლევა -ჲუ და -უშ ალომორფთა ურთიერთმიმართების საკითხი.

ლ ე ლ ა გ ი გ ლ ე მ ი ა ნ ი

მიზეზისა და მიზნის ზმნისართები სვანურში

ზმნისართთა ჯგუფებს შორის, როგორც ცნობილია, მიზეზისა და მიზნის ზმნისართებს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავთ, თუმცა სხვა ზმნისართებთან შედარებით მათი რაოდენობა მცირერიცხოვანია.

მოხსენებაში წარმოდგენილი იქნება აღნიშნულ ზმნისართთა როგორც სტრუქტურულ-სემანტიკური, ასევე ეტიმოლოგიური ანალიზი სვანური ენის დიალექტ-კილოკავთა მასალის გათვალისწინებით.

1. მიზეზის ზმნისართები: **ამლა** (ზს., ლშ.), **ამილა** (ბქ.), **ამალა** (ლნტ.), „ამიტომ“, **ეჟლა** (ზს., ქს.), **ეჯილა** (ბქ.) „იმიტომ, იმისთვის“ და ა. შ. აღნიშნული ზმნისართები რთული შედგენილობისაა. გამოიყოფა ნაცვალსახელური ელემენტები **ამ-**, **ეჯ-** და სუფიქსი **-ლა**.

დიალექტებში დადსტურებული **ა** და **ი** ხმოვნები შეიძლება განვიხილოთ როგორც ჩანართი ელემენტები.

2. მიზნის ზმნისართები: **ამნარ** (ზს., ლნტ.), **ამნარ** (ლშ.), **ამინარ** (ბქ.) „ამისთვის“, **ეჯნარ** (ზს., ლნტ.), **ეჯნარ** (ლშ.), **ეჯნარ** (ბქ.) „იმისთვის“. აღნიშნულ ზმნისართებში თვალნათლივ გამოიყოფა ნაცვალსახელური ელემენტები — **ამ-** და **ეჯ-**; რაც შეეხება გ. კაჭარავას მიერ დასახელებულ ზმნისართებში გამოყოფილ **-ნარ** ფორმანტს, რაც ვფიქრობთ, სადაოა. ჩვენი აზრით, იგი ასე დაიშლება: **ნ-არ**, სადაც **-არ-**ს საკითხი გასარკვევია.

მიზეზისა და მიზნის ზმნისართის მნიშვნელობით გვხდება, აგრეთვე: **ამინანიდ** ბზ, **ამნლიდ** ბქ., **ამინანიდ** ლშ., **ამინანიდ** ლნტ., „ამისთვის“ და **ეჯნანიდ** ბქ., **ეჯნანიდ**, **ეჯნალიდ** ბქ., **ეჯნანიდ** ლშ., **ეჯნანიდ** ლნტ., „იმიტომ, იმის გამო“ ფორმები, რომლებიც რთული აგებულებისაა.

გ ი ო რ გ ი გ ო გ ო ლ ა შ ვ ი ლ ი

პირის ნიშანთა სისტემის ზოგადი საკითხები

პირის ნიშანთა სისტემა ძველ ქართულში გაცილებით რთულია, ვიდრე ახალ ქართულში. გამოითქვა აზრი, რომ პირისა და რიცხვის ნიშნები სხვა სისტემიდან არის გადმოსული; კლასოვანი უღლებიდან პიროვან უღლებაზე გადასვლის შემდეგ კლასის ნიშანთა გადააზრიანება მოხდა პირის ნიშნებად (არნ. ჩიქობავა).

პირის ნიშანთა სისტემის ცვლილების თვალის გადავლება საინტერესო დასკვნის გაკეთების საშუალებას გვაძლევს:

ძველი ქართულიდან მოყოლებული, დღემდე პირის ნიშანთა სისტემაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა; ზოგი აფიქსი დაიკარგა: სუბიექტური მესამე პირის ნიშნები **-დ, -ნ, -ედ, -ენ** (ე. წ. ობიექტის მრავლობითობის), **ხ**... ზოგმა ფუნქციური დატვირთვა შეიცვალა, მოხდა ზოგი აფიქსის რეინტერპრეტაცია — პირის ნიშანი იქცა სტილისტურ ელემენტად (**ჰ-, ს-**)...

ცვლილებათა დინამიკის გათვალისწინება, ვფიქრობთ, ადასტურებს იმ ვარაუდს, რომ ეს აფიქსები სხვა სისტემიდან გადმოსული ელემენტებია; პირის ნიშანთა სისტემის ჩამოყალიბების პროცესი არ დასრულებულა, გრძელდება.

თ ა მ ა რ ვ ა შ ა კ ი ძ ე

„სცემს“ მეშველი ზმნა ძველ ქართულში

ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში (ორიგინალურსა თუ ნათარგმნში) საკმაოდ მრავლად დასტურდება **სცემს** მეშველზმნიანი ფორმები.

სცემს მეშველი ზმნა აწარმოებს როგორც მოქმედებითი („რამეთუ ჳორციელსაცა თანა სიმდიდრესა შვილიერებითაცა **პატივსცა**“; „და ვითარცა **ჟამსცა** ჟამმან, სივლტოლაჲ და მიდამომალვაჲ იყო“...), ისე ვნებითი („მოძღუარი და მოსურნე ცხოვრებისა ჩუენისა

პატივ-იციმის ყოვლისა მიერ მორწმუნისა“; „და რადთა ცხოველი იგი ხატი მას შინა **თაყუანის-იციმოდის** მათ მიერ“...) გვარის ფორმებს.

სახელურ კომპონენტებად დასტურდება: ა) არსებითი სახელი („უკუეთუ ჳმელად **გზა-სცეს**, განაგოს სიმდიდრე თჳსი“...), ბ) ჳედ-სართავი სახელი („და **ნათელ-სცემლით** მათ სახელითა მამი-სადთა“...), გ) საობიექტო მიმღეობა („ვიდრემდე **განსასუენებელი-სცეს** უფალმან“...), დ) გაარსებითებული ჳმნა („და ჟამითი-ჟამად მივალნ მამად და **ნუგეშინის-სცემნ** სიტყვთ და საქმით“...), ე) მასდარი („**ბრძოლა-სცეს** მათ და ერეოდეს მათ და მოწყუდნეს იგინი მისთჳს“...).

სცემს მეშველ ჳმნას იყენებს საწარმოებლად კაუზატივის ფორმათა ერთი ნაწილიც. მათი სახელური კომპონენტი ვითარებით-ბრუნვისფორმიანი მასდარია („და **კურთხევად სცემდა** და მისცემდა თითოეულსა ეკლესიასა ღალასა“...).

მეშველჳმნიანი ფორმის სახელური წევრი წარმოგვიდგება წრფელობითი („ოხრად იგი საყურისად **ზარ-სცემდეს** ყოველთა დაბადებულთა“...), სახელობითი („ვიდრემდე **განსასუენებელი-სცეს** უფალმან“...) და მიცემითი („რადთა არა იძლიო საქმითა და ნუცა **ადგილს-სცემ** ეშმაკსა დამკვდრებად შენ თანა“...) ბრუნვის ფორმებით. წარმოშობით იგი (სახელური კომპონენტი) შეიძლება იყოს: ა) სუბიექტი („და რადთა ცხოველი იგი ხატი მას შინა **თაყუანის-იციმოდის** მათ მიერ“...), ბ) პირდაპირი ობიექტი („უკუეთუ ჳმელად **გზა-სცეს**, განაგოს სიმდიდრე თჳსი“...), გ) უბრალო დამატება („**წარწერად სცა** დომენტიანოსს და თეოდორეს ჳემოდ კერძოდვე იგი შეჩუენებად მწვალბებლთად“...).

მცირე ნაწილს **სცემს** მეშველჳმნიანი ფორმებისა ეძებნება შესაბამისი ორგანული წარმოების ვარიანტები („**მოღებად სცა** ჟუარი-სა ცხოველისა ჳეთი და გარდაიყვანა იგი მტილად თჳსაგან“, შდრ.: **..მოაღებინა** შიო ნაკუერცხალი და დაისხნა“...). სინთეზურ ფორმათა უქონლობა სხვადასხვა მიზეზით აიხსნება.

საინტერესო ჩანს ორგანული და ანალიზური ვარიანტების ურთიერთმიმართების საკითხი.

სცემს მეშველჳმნიან ფორმათა ერთი ნაწილი ფრაზეოლოგიური გამოთქმებია.

ლევან კელაურაძე

აქტიურ და ინაქტიურ ბრუნვათა ნიშნების რეკონსტრუქციისათვის საერთო-ქართველურ-მედიტერანულში

1. საერთო-ქართველურისათვის (სქ) სახელობითი ბრუნვის ნიშნად რეკონსტრუირებული *-ე და *-ი მორფემები უძველეს საერთო-ქართველურში, სავარაუდოდ, აქტიური ბრუნვის ნიშნებს წარმოადგენდნენ. ეს, წარმოშობით დეიქტური, მორფემები მოქმედ პირს, როგორც ჩანს, მსმენელ-მოლაპარაკესთან მიმართების, მათთან „სიახლოვე-სიშორის“ მიხედვით აღნიშნავდნენ.

2. სქ *-ე და *-ი მორფემებთან შუმერული ენის ერგატივის -e და ბურუშული ენის ერგატივის -e ნიშანთა შეპირისპირების საფუძველზე საერთო-ქართველურ-მედიტერანული (სქმ) ენობრივი ერთიანობისათვის აქტიური ბრუნვის ნიშნებად (იმავე ფუნქციებით, რაც მათ ქართველურ რეფლექსებს უნდა ჰქონოდათ) *-e და *-i მორფემებს აღვადგენთ.

3. ინაქტიური ბრუნვის ნიშნად კი სქმ ენობრივი ერთიანობისათვის, აღნიშნულ ენათა სათანადო მონაცემთა გათვალისწინებით, ნულოვანი მორფემა — Ø — უნდა აღდგეს.

ქართველურ ენობრივ სამყაროში არამარკირებული ბრუნვა, რომლის ფუნქციასაც გარდაუვალი ზმნის სუბიექტისა და გარდამავალი ზმნის პირდაპირი ობიექტის აღნიშვნა წარმოადგენდა, მხოლოდ ძველმა ქართულმა შემოინახა წრფელობითი (//სახელდებითი) ბრუნვის სახით.

შუმერულ, ბურუშულ და ბასკურ ენებში აღნიშნული ბრუნვის ნიშნად ამოსავალი Ø ნიშანი შენარჩუნდა.

4. გვიანდელ სქ-ში აქტიური ბრუნვა (განსაზღვრულ კონსტრუქციათა მიხედვით) ორ — აქტიურ და სახელობით — ბრუნვად გაიხლიჩა, ამასთან ამოსავალი ნიშნები სახელობითმა ირგუნა, რომელმაც იმავდროულად (გარდამავალ სრულასპექტიან კონსტრუქციებში) ინაქტიური ბრუნვის ფუნქციებიც შეითავსა. ყოველივე ამან

(გარდამავალ სრულასპექტიან კონსტრუქციებში) აქტიური ბრუნვის ხელახალი მარკირების საჭიროება წარმოშვა, თუმცა ამ ბრუნვის ახალი ნიშნის ჩამოყალიბების პროცესი ცალკეულ ქართველურ ენებში დამოუკიდებლად განხორციელდა.

ფუნქციაშეზღუდული ინაქტიური ბრუნვა კი თანდათანობითი გაქრობის გზას დაადგა.

5. უმერულსა და ბურულში ამოსავალი აქტიური ბრუნვიდან ერგატივი, ხოლო ინაქტიურიდან აბსოლუტივი განვითარდა.

6. ბასკური ენის აქტიური ბრუნვის ნიშანი -k მეორეული ჩანს. ის შეიძლება მეგრულ-ლაზური ნაცვალსახელურ-ზმნიზედური წარმომავლობის -ქ ნიშანთან დაგვეკავშირებინა.

ბასკურის მიცემითი ბრუნვის ნიშანი -i (და ძირითადი ფონდის ლექსემებში დატული ბოლოკიდური -i-ც?) შესაძლოა სქმ აქტიური ბრუნვის -i ნიშნიდან მომდინარეობდეს.

გ უ რ ა კ ვ ა რ ა ც ხ ე ლ ი ა

ლექსიკური სემანტიკა და თანამედროვე პარადიგმები

არნ. ჩიქობავა „პროპედევტიკის“ სამივე გამოცემაში (1935, 1939, 1946 წწ.) სიტყვის მნიშვნელობის პრობლემებისადმი მიძღვნილ თავს ასე იწყებს: „სემასიოლოგია ანუ სემანტიკა...“ თუმცა შემდგომში ამ სინონიმური წყვილიდან იგი ხმარობს მხოლოდ „სემასიოლოგიას“ — „სემანტიკა“ სახელმძღვანელოში აღარ გვხვდება. 1952 წელს გამოცემულ „ენათმეცნიერების შესავალში“ კი ტერმინმა „სემანტიკამ“ აშკარა უპირატესობა მოიპოვა: თითქმის ყველგან, შესაბამის კონტექსტში გამოყენებულია „სემანტიკა“, სინონიმთა წყვილად წარმოდგენის დროსაც მან პირველი ადგილი დაიკავა (მაგ., ენათმეცნიერების დარგების ჩამოთვლისას: „მორფოლოგია, სინტაქსი, ლექსიკოლოგია, სემანტიკა ანუ სემასიოლოგია...“).

ტერმინ — სემანტიკის შემოღებისა და „სემასიოლოგიის“ პარალელურად მისი ხმარების შესახებ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ სემანტიკა, როგორც დამოუკიდებელი სამეცნიერო დისციპლინა, XIX საუკუნის მიწურულს შეიქმნა. ენათმეცნიერების ამ სფეროს სახელმძღვანელო ითვლება ფრანგი მეცნიერი მიშელ ბრეალი, რომელმაც 1897 წელს გამოსცა ნაშრომი „Essai de Sémantique, სადაც ტერმინი „სემანტიკა“ პირველად შემოვიდა სამეცნიერო სიტყვახმარებაში და დღესაც იხმარება ფრანგ და ინგლისელ მეცნიერთა მიერ. მის სინონიმად XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისიდან რუსი და გერმანელი ენათმეცნიერები იყენებდნენ ტერმინ „სემასიოლოგიას“, რომელიც დღეს უპირატესად „ლექსიკური სემანტიკის“ სინონიმად გამოიყენება.

ლექსიკური სემანტიკის, როგორც სემანტიკური დისციპლინის, შესწავლის ობიექტს სიტყვის მნიშვნელობა წარმოადგენს. სიტყვასვე შეისწავლის ლექსიკოლოგიაც, რომელიც ლექსიკურ სემანტიკაზე ბევრად ხანდაზმულია (ტერმინი „ლექსიკოლოგია“ პირველად ჩნდება 1765 წელს დიდროსა და დ'ალამბერის ფრანგულ ენციკლოპედიაში). თანდათან ყალიბდება ლექსიკური სემანტიკის საგნისა და პრობლემების კვლევის ტრადიცია. ცხადია, რომ ლექსიკოლოგიისა და ლექსიკური სემანტიკის სფეროები გადაიკვეთება. ამასთანავე, საკითხთა ერთი წყება, რომელსაც ლექსიკოლოგია შეისწავლის, არ განიხილება ლექსიკურ სემანტიკაში და პირიქით. საერთო საკითხების განხილვაც თითოეულ მათგანში განსხვავებული სისრულითა და სიღრმით მიმდინარეობს, და რაც მნიშვნელოვანია დისციპლინარული დიფერენცირების თვალსაზრისით, სიტყვის მნიშვნელობისადმი განსხვავებული მიდგომით.

ყოველივე ამას თავის დროზე აღნიშნავდა არნ. ჩიქობავა. ლექსიკურ სემანტიკაში სიტყვის მნიშვნელობათა აღწერა დღეს გაგებულია როგორც ენის სრული აღწერის ინტეგრალური ნაწილი; თავის მხრივ, ენის აღწერა მოიაზრება როგორც ფორმალური „მოწყობილობა“, რომლის მეშვეობით ხორციელდება ადამიანთა ენობრივი მოქმედების მოდელირება.

ლექსიკური სემანტიკის სფეროში დამუშავებული თეორიები განსხვავებულ მეცნიერულ პარადიგმებში ერთიანდებიან. მოხსენებაში განხილული იქნება ზოგიერთი მათგანი (იზოლაციონისტური, ანთროპოცენტრული, სოციოკულტურული).

**ქვემოგურული მეტყველების სპეციფიკა
„ჭანჭათის სადღეგრძელოს“ მიხედვით**

გურული კილო ენობრივი თვალსაზრისით მრავალფეროვანია. იგი „ორ კილოკავად იყოფა: ზემოგურულად და ქვემოგურულად. ზემოგურული მოიცავს ჩონხატურულ თქმას და ოზურგეთელის ნაწილს...ქვემოგურული კილოკავი აერთიანებს ლანჩხუთურ და ოზურგეთულ თქმებს. იმავდროულად სხვაობაა თვით თქმების შიგნით“ (ჯორბენაძე, 1989:515).

ქვემოგურული კილოკავის, კერძოდ, ლანჩხუთის რაიონის სოფელ ჭანჭათის მეტყველებაზე დაკვირვება საინტერესო სურათს იძლევა. სოფელი სამ რაიონს შორისაა მოქცეული. ჭანჭათის მკვიდრთა მეტყველებაში ერთდროულად თავს იყრის ზემოგურულისა და ქვემოგურულის თავისებურებანი.

სოფელი უბნებადაა დაყოფილი:

ოროკი-სოფლის დასაწყისს ჰქვია. უხუცესების გადმოცემით, თესავდნენ სიმინდს, მაგრამ ნიადაგის სიმწირის გამო მოიწვედნენ **ორ ოყას**. აქედან წარმოიშვა სახელწოდება ოროკი;

ყურიათი-ხშირი, გაუვალი ტყე საშიში ყოფილა გამვლელ-გამომვლელისთვის. ამის შესახებ ერთ-ერთ სოფელს ლექსი შეუთხზავს:

„...ასე უთხრა თავის ბიჭებს,
რომ არ შეგხვდეთ რამ ხიფათი,
ენას კბილი დააჭირეთ,
გამოიბით **ყური ათი**“.

ღვინალა-გადმოცემით **პურ-ღვინისაგან** წარმოიშვა. აბ უბანში კრეფდნენ ყველაზე მეტ ადესას. ღვინალაში მცხოვრები ჭანჭათლები განსაკუთრებული სტუმართმოყვარეობით გამოირჩევიან.

ტონიასეული-ვინმე **ტონიას** უკავშირდება, რომელიც სოფლის ცენტრში ცხოვრობდა, შემდეგ სხვაგან გადასულა საცხოვრებლად. აქ ღღესაც იკრიბებიან სოფელები და საუბრობენ ქვეყნის ავ-კარგზე.

ჩიხური — „საყარაულო ადგილი ჭანჭათში“ (ალ.ლლონტი), რომელსაც სტრატეგიული დანიშნულება ჰქონდა.

გურული კილოს თავისებურებანი ასახულია ლექსებში, გამოცანებში, ნამდვილ ამბებში, პირად წერილებში. პირადი წერილები, ძირითადად, ფრონტიდანაა გამოგზავნილი. შეიძლება ითქვას, ენობრივი თვალსაზრისით სწორედ ისინია საინტერესო.

1. ფონეტიკური პროცესები ჭანჭათელთა მეტყველებაში შეუზღულდავად ვლინდება: შეინიშნება ი ხმოვნის რეფლექსი ხმოვანზე ფუძედაბოლოებულ სახელებთან: „მოკითხვა **დეიდაისას**“; „**ნენაის** გამომცხვარი ჭადი მენატრება“; „**ნორაიე** გასათხოვარი დამხვდება“. ვხვდებით ასიმილაციის, დისიმილაციის, ბგერის დაკარგვის, სუბსტიტუციის შემთხვევებს: „მოკითხვა **ბიძიესას**“; „ამას **ხუთმეტი** მანეთი უნდა“; „**გეიქცა**, ძალი **გიეკიდა**“; „**ვერაფელი** გახდა“.

2. მორფოლოგიური: ა) თანხმოვანფუძიანი საკუთარი სახელები წოდებითში სახელობითის ფორმითაა:

„სალამი დედა, რეზო და **ანზორი**“.

ბ) თავისებურად მბრუნავი არსებითი სახელი **ამბავი** სრული ფუძითაა გამოყენებული: „მაწუხებს თქვენი **ამბავის** გაგება“.

გ) ორმაგი მრავლობითის ფორმებია: „მოკითხვა ყველას: **ბიძანებო, დეიდანებო...**“

დ) რიცხვითი სახელის არასწორი დაწერილობაა: „**2 ნახევარი თვეა** ფრონტზე ვარ“.

დ) „ეს“ ჩვენებითი ნაცვალსახელის ნაცვლად გამოიყენება: **აგი,მაგი**. პირის ნაცვალსახელები ნათესაობითში დაირთავენ -ს ნიშანს: „**ჩვენს** ირგვლივ ასეა“.

ე) ჩანს -**გან** **ქდან** თანდებულთა მონაცვლეობა: „**ამხანაგებიდან** დაჩაგრული მეც შევიცვალე“.

დ) **ზმნები და სახელზმნები** ძირითადად დიალექტური ფორმითაა ნახმარი: „ხელს **ვარებ**“; **მიცილილი**; უპირატესობა ენიჭება მიმღებურ ფორმებს: **ცნობილობს; ვტყობილობ**; **ვდებულობ...**

3. სინტაქსური: ატრიბუტული მსაზღვრელი საზღვრულთან ხშირად ფუძის სახითაა: „**ბატონ** მიხეილის ვეძებთ“; „**მეომარ** ბიჭების მისამართი მომწერეთ“; არის შერეული პარადიგმაც: „**შავმა** სტიქიამ ჭანჭათში შემოაღწია“; იშვიათია ინვერსიული წყობის შემთხვევები: „**გახვეულმა ცეცხლის ალში**“ მრავალი დაჭრილი გამოვიყვანე“; ნაწილაკდართულ განსაზღვრებით ნაცვალსახელთან საზღვრული მრავლობითშია: „**მომწერეთ ყოველივე ამბები**“;

დარღვევებია ქვემდებარე-შემასმენლის რიცხვში შეთანხმებაში: „დღეები მიდიოდნენ“; **ზოგჯერ წინადადება უშემასმენლოა:** აბა კარგად, მხნედ და მარჯვედ!

წინადადებაში არაა დაცული სიტყვათა რიგი: „გნახეთ კარგად!“

შერწყმულ წინადადებაში ერთგვარ წევრებს არა აქვთ ერთნაირი რიცხვის ფორმა: „**ფიქრით, სიზმრებით** თქვენთან ვარ“;

ჭანჭათელთა მეტყველებაში ხშირად ისმის სხვათა სიტყვის ნაწილაკებიდან -ო:

„...როცა იწყება ხვან-თესვა, ისმის ტრაქტორთა გუგუნო, კაფე-თესეო, ზევიდან რა ჩამოგვძახის?... (გუგუნო).“

ტექსტებში(როგორც ლექსებში, ისე ნამდვილ ამბებში) მრავლადაა **მიმართვის ფორმები, დანართები და ჩართულები;** წოდებითში დასმული სახელი ხან თავშია, ხან შუაში, ხანაც ბოლოში: „ერთად **ძმებო,** ერთად **დებო,** ერთად **ჩემო სოფლებო!**“

„ხო, **ჭირიმე,** ბედნიერი ვიქნებით!

პროსოდიული -ო ხმოვანი სალექსო ტაეპებში გასართმავად გამოიყენება.

წინადადებაში ემოციას აძლიერებს ჰიპერბოლა: „შიში ძვალრბილში ატანს“.

4. ლექსიკა: აღსანიშნავია მრავალფეროვანი დიალექტიზმები და დიალექტური ფრაზეოლოგიზმები: „გათხოვდი, **ნენა!**“; „დააყოლა თავისი სიგლახე“; „შავად შემოსა ბევრი ჭიშკარი“; „თავის მოფხანია არ მცალია“; შეინიშნება ბარბარიზმები: „ავი **კარინი** ვისია?“; „**ნემცები** გვესვრიან“; „მწერეთ მაგ **ადრესით**“; „ჩვენი **ზემლიაკი** იყო.“

**ლატერალური თანხმოვნები საერთოლენგუაში
და მათი კავკასიის ალბანური შესატყვისები²**

სამეცნიერო ლიტერატურაში საერთოლენგუური კონსონანტიზმის რეკონსტრუქციის რამდენიმე ცდა მოგვეპოვება, რომელიც ლატერალური თანხმოვნების ფუძე-ენაში აღდგენასა და შესატყვისობათა პოზიტივობასაც ითვალისწინებს:

ბ. თალიბოვი საერთოლენგუურისათვის აღადგენს მხოლოდ ორ გლოტალურ ლატერალურ აფრიკატს (**ტ**, **ტ'**).

***ღ**, ***ტ**, ***ტ'** და ***ლ** ლატერალებს საერთოლენგუურისათვის აღადგენს ე. ბოკარევი.

ლენგუურ ენათა მონაცემებით ხერხდება ხუთი ლატერალური თანხმოვნის რეკონსტრუქცია, ესენია: ***ღ**, ***ლ**, ***ტ**, ***ლ'** და ***ლ**. ჩვენი დასკვნები ეხმიანება ბ. გიგინეიშვილის მოსაზრებას; როგორც მკვლევარი ვარაუდობს, საერთოდადესტნურში ***ღ**, ***ლ**, ***ლ**, ***ტ**, ***ტ'**, ***ლ'** და ***ლ** ლატერალები გვექონდა, ხოლო საერთოლენგუურში, არჩიბულის გამოყოფამდე (როგორც ჩანს, არჩიბული პირველი გამოეყო საერთოლენგუურს) ***ლ'** და ***ტ** სხვა რიგის ბგერებში გადავიდნენ (***ლ'** > ***ქ**; ***ტ** > ***კ**).

ს.-ლენგ. ***ღ** > არჩ. **ღ**: ლენგ. **ქ**/ **ღ**: თაბ. **ღ**: აღ. **ღ** < / **ხ**: რუთ. **ღ** < / **ხ** / > **ჟ**: წახ. **ღ/ლ**: კრიწ. **ღ**: ბუდ. **ღ** (< ***ღ**): უდ. **ღ/ლ**: კავკ.-ალბ. **ღ**? ხინ. **კ**; შდრ. ხუნდ. **ტ**: ანდ. **ტ**: ახვახ. **ტ**: დიდ. **ღ**: დარგ. **გ** || **ქ** || **ჰ**: ლაკ. **ქ/ლ**:

არჩ. **ჟ**: ლენგ. ირი- (< ***ირღ**-): თაბ. **ჟ**: უდ. **ჟ**: აღ. **ჟ**: დერი- (< ***დერღ**-): რუთ. **ჟ**: წახ. **ჟ**: დიღ-: კრიწ. **ჟ**: ბუდ. **ჟ**: დიდი-: უდ. **ჟ**: კავკ.-ალბ. **ჟ**: ხინ. **ჟ**: „შვიდი“; შდრ. ხუნდ. **ანტ**: ანდ. **ჟ**: ჰობ-: ახვ. **ჟ**: დიდ. **ღ**: დარგ. **ჟ** (ურახ.): ლაკ. არულ...

² ნაშრომი შესრულებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით (საგრანტო პროექტი: /89/2-120/12).

ს.-ლევზ. *ლ^ა > არჩ. ლ/ ლ^ა: ლევზ. ლ^ა: თაბ. ხ^ა: აღ. ხ^ა: რუთ. ჰ < || ხ^ა: წახ. ხ^ა: კრიწ. ხ^ა: ბუდ. ხ^ა: უდ. ვ: კავკ.-ალბ. ვ (ან ხ?): ხინ. ქ: შდრ. ხუნდ. ლ^ა: ანდ. ლ^ა: ახვას. ლ^ა: დიდ. ლ^ა: დარგ. ლ^ა || გ || ქ: ლაკ. ხა:

არჩ. დილ^ა: ლევზ. რულ^ა-უ: თაბ. დირხ^ა-უ: აღ. დერხ^ა-ი: რუთ. რინ^ა-გ: წახ. დინ^ა-გ: კრიწ. დგხ^ა-გ: ბუდ. დგხ^ა-გ: უდ. უნ^ა: კავკ.-ალბ. უნ^ა (ან უხ?): ხინ. ზექ „ექვსი“; შდრ. ხუნდ. ანლ^ა: ანდ. ონლ^ა-ი: ახვ. ილ^ა-ი: დიდ. ილ^ა-: დარგ. ურილ^ა-|| ურეგ^ა-|| ურეგ^ა-: ლაკ. რახა...

ს.-ლევზ. *ტ^ა > არჩ. ტ^ა: ლევზ. ქ/კ: თაბ. ქ^ა: აღ. ქ^ა: რუთ. გ/> ჯ: წახ. გქ^ა: კრიწ. ქ: ბუდ. ქ: უდ. ყ: კავკ.-ალბ. ყ: ხინ. კქ^ა: შდრ. ხუნდ. ტ^ა: ანდ. ტ^ა: ახვას. ტ^ა: დიდ. ლ^ა: დარგ. ც || გ: ლაკ. კ:

არჩ. ბოტ^ა: ლევზ. მაქ: თაბ. მაქ^ა: აღ. მაქ^ა: რუთ. მაქ: ბუდ. მექ: უდ. ეყ: ხინ. ლექა „ხორცი“; შდრ. ანდ. რიტ^ა-ი: დიდ. რელ^ა: დარგ. დიც (ურახ.) || დიგ (წუდახ.): ლაკ. დიკ...

ს.ლევზ. *ლ^ა > არჩ. ლ^ა: ლევზ. ლ^ა: თაბ. ხ^ა: აღ. ხ^ა: რუთ. ჰ < || ხ^ა: წახ. ხ^ა: კრიწ. ხ^ა: ბუდ. ხ^ა: უდ. ხ: კავკ.-ალბ. ხ: ხინ. ხ^ა: შდრ. ხუნდ. ლ^ა: ანდ. ლ^ა: ახვას. ლ^ა: დიდ. ლ: დარგ. ხ^ა: ლაკ. ხ^ა/შ:

არჩ. ელ^ა: თაბ. ა-Ø-ხ^ა-უხ: აღ. ლარხ^ა: რუთ. ხ^ად, ლი-ხ^ა-ინ: წახ. ყაყა-გ-ხ^ა: ბუდ. არახ^ა: უდ. ლახ-ეს: კავკ.-ალბ. ძე-ხ-ეს: ხინ. ჩე-შ-ირი (< *ჩე-ხ^ა-ირი) „დადება“, „ჩამოდება“; ლევზ. ავახ^ა „ჩა-გორება“, „ჩამოსვლა“, ავახ^ა „ჩამოყრა“: შდრ. ხუნდ. ლ^ა-ეზე: ახვ. ბი-ლ^ა-ურ-ულ^ა: დარგ. [ქა]-ბი-ხ^ა-ეს: ლაკ. ბი-შ-ინ (< *ბი-ხ^ა-ინ) „და-დება“, „ჩამოდება“...

ს.-ლევზ. *ლ^ა > არჩ. ლ^ა: ლევზ. დ (< *ლ^ა?) : თაბ. შ (< *ხ^ა): აღ. ხ^ა: რუთ. ჰ <|| ხ^ა: წახ. ხ^ა: კრიწ. ხ^ა: ბუდ. ხ^ა: უდ. ხ: კავკ.-ალბ. ხ: ხინ. ხ^ა: შდრ. ხუნდ. ლ^ა: ანდ. ლ^ა: ახვას. ლ^ა: დიდ. ლ^ა: დარგ. ხ^ა/> შ: ლაკ. შა (< *ხ^ა):

არჩ. ლ^აან/ ლ^აენე: ლევზ. მად (< *ლ^აად ?) || მიწი: თაბ. შიდ (< *ხ^აიდ): აღ. ხ^აედ, ხ^აითა || შიერ, შიირი (ბურკ.): რუთ. ხ^ად, ხ^აიდი: წახ. ხ^აან, ხ^აინენ: კრიწ. ხ^ად, ხ^აიჯ: ბუდ. ხ^აოდ, ხ^აიე: უდ. ხე: კავკ.-ალბ. ხე: ხინ. ხ^აუ „წყალი“; შდრ. ხუნდ. ლ^აინ: ანდ. ლ^აენ: ახვ. ლ^აენი: დიდ. ლ^აი: ხვარშ. ლ^აან: დარგ. შინ (< *ხ^აინ): ლაკ. შინ (< *ხ^აინ)...

ლატერალური სპირანტები საერთოლენგიურში ძალიან მალე — არჩიბულის განცალკევების შემდეგ და უდიურის გამოყოფამდე, შეერწყნენ ერთმანეთს, ანუ გახდნენ ნეიტრალურები ინტენსივობის თვალსაზრისით, ხოლო შემდეგ ნეიტრალურმა ყრუ ლატერალურმა სპირანტმა წინაველარული ყრუ სპირანტი (**ხ**) მოგვცა. ამგვარ განვითარებას ადასტურებს ორივე ლატერალური სპირანტის ერთგვარი რეფლექსაცია ლენგიურ ენებში, თუ არ ჩავთვლით არჩიბულ ენას, რომლის ჩვენებაც **ლ**-სა და **ლხ**-ს ცალ-ცალკე რეკონსტრუქციის საშუალებას გვაძლევს.

ლატერალური აფრიკატები მოიშალა შედარებით გვიან. ფონეტიკური პროცესები განვითარდა დამოუკიდებლად არჩიბულში, უდიურში, ხინალულურსა და საერთოსამურულ ერთობაში. ვფიქრობთ, რომ ლატერალურმა აფრიკატებმა პირველ ეტაპზე მოგვცა წინაველარული აფრიკატები.

აღსანიშნავია, რომ კავკასიის ალბანური მოყვანილ შესატყვისობათა ფორმულებში იგივე კორესპონდენციებით არის წარმოდგენილი, რაც უდიურში დასტურდება. ეს უკუაგდება კავკასიის ალბანურში ლატერალურ თანხმოდგენას არსებობის შესახებ გამოთქმულ ვარაუდს (ს. მურავიოვი, ი. გიპერტი, რ. ლოლუა) და ამყარებს ალბანურის ტრადიციულ გაიგივებას უდიურთან.

ბ. თალიბოვი და ე. ბოკარევი საერთოლენგიურისათვის ***ტ** ფონემას ვარაუდობენ. ვფიქრობთ, არ გვაქვს არანაირი საფუძველი, რომ დავუშვათ ამ ბგერის არსებობა საერთოლენგიურ ფუძე-ენაში; ჩვენთვის სრულიად ცხადია, რომ ამ ბგერამ ცვლილება განიცადა ჯერ კიდევ არჩიბულის გამოყოფამდე და, ამდენად, მისი პოსტულირება საერთოლენგიური ფუძე-ენისათვის მხოლოდ ჰიპოთეტურადაა შესაძლებელი. აღსანიშნავია, რომ **კ** კორესპონდენცია ლაკურშიც და დარგულშიც გვხვდება. ეს გვაძლევს საფუძველს, რომ ***ტ** > ***კ** პროცესის დაწყება ვივარაუდოთ ჯერ კიდევ საერთოდადესტნურ ქრონოლოგიურ დონეზე (რიგ დიალექტებში).

რომ დავუშვათ ***ტ** ბგერის არსებობა საერთოლენგიურში, მაშინ ამ ბგერის პოსტულირება უნდა მოხდეს აღმოსავლურ-სამურულ და დასავლურ-სამურული ერთობისათვის, რაც ყოვლად დაუშვებლად მიგვაჩნია, მით უფრო, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ამ ბგერის

ინტენსიური ვარიანტი სხვა ლატერალური აფრიკატების მსგავსად საერთოსამურული ერთობის დაშლამდე გადავიდა სავარაუდოდ ინტენსიურ წინაველარულ აფრიკატში (კჷ).

ბ. გვიგინეიშვილი საერთოლენგიურისათვის *ტ' > *კ პროცესს ვარაუდობს, რასაც ვერ გავიზიარებთ. თუ ეს პროცესი მართლაც განვითარდა წინარელენგიურში, მაშინ რატომ არ დაემთხვა ერთმანეთს საერთოდადესტნური *ტ'-სა და *კ-ს რეფლექსები ლენგიურ ენებში? ვფიქრობთ, რომ საერთოდადესტნური *ტ' საერთოლენგიურში გადავიდა ველარულ სუსტ აბრუპტივულ აფრიკატში (პირობითად — *კჷ), რომელმაც შემდგომ ორი განსხვავებული კორესპონდენცია მოგვცა ლენგიურ ენებში (*კ და *ყ). სისტემის სიმეტრიულობის თვალსაზრისით ლოგიკურია, რომ *ტ' > *კჷ პროცესის პარალელურად *ლ' > *ქჷ პროცესიც ვივარაუდოთ.

თ ა მ ა რ ლ ო მ თ ა ძ ე

ტერმინისათვის „ემფატიკური ა“

ქართველი ენათმეცნიერები ყოველთვის დიდი სიფრთხილით ეკიდებოდნენ ტერმინთა შერჩევის საკითხებს. არსებობს უამრავი მაგალითი იმისა, თუ როგორ ქმნიდნენ და ხვეწდნენ ისინი ტერმინებს.

ერთ-ერთი ასეთი ტერმინია „ემფატიკური ა“, რომელსაც ქართულ ლინგვისტიკაში სხვადასხვა სახელით ვხვდებით, თუმცა ყველაზე ხშირად მაინც „ემფატიკურ ა“-ს უწოდებენ..

ტერმინის შექმნა ნ. მარის სახელს უკავშირდება. სწორედ მან უწოდა მიცემითში, ნათესაობითში, მოქმედებითსა და ვითარებითში ბრუნვის ფორმებზე დართულ ა-ს „ემფატიკური ა“. ა. შანიძე მას ხან „ნართაულ ა“-ს უწოდებდა, ხან — მავრცობს.

ა-ს ფუნქციონირების საკითხი ძველი და ახალი ქართულის მონაცემთა მიხედვით შესწავლილი აქვთ არნ. ჩიქობავას, ა. შანიძეს, ქ. ძოწენიძეს, თ. ზურაბიშვილს, გ. ფოცხიშვილს, გ. დეეტერს, შ. აფ-

რიდონიძეს, თ. უთურგაიძეს... გამოთქმულია რამდენიმე მსგავსი თუ განსხვავებული მოსაზრება. მაგალითად, მას ფონეტიკური ბუნებისადაც მიიჩნევენ, რადგან ჩნდება თანხმოვნიანი ამოსავლის შემდეგ. მის დანიშნულებად მსაზღვრელ-საზღვრულის წყვილის შემოსაზღვრასაც მიიჩნევენ, ასევე ა-ს დართვას სტილისტიკურ საჭიროებას უკავშირებენ.

აღნიშნულ ფუნქციებს განვიხილავთ იმის საჩვენებლად, რომ ტერმინი „ემფატიკური“ სასურველია იყოს იმ შემთხვევაში, თუ მას ექნებოდა გამომსახველობითი, გაძლიერებითი, ან ხაზგასმის ფუნქცია. მაგრამ, რაკი ეს დანიშნულება აღნიშნულ ა-ს არც ძველ ქართულში ჰქონდა და არც ახალში აქვს, ტერმინი „ემფატიკურის“ გამოყენება გამართლებულად არ მიგვაჩნია.

ქ ე თ ე ვ ა ნ მ ა რ გ ი ა ნ ი - ს უ ბ ა რ ი

ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის ერთი ტიპისათვის სვანურ ენაში

სვანურ ენაში ქვეწყობის უკავშირო (ხშირად — უკორელატოც) ფორმაა უფრო მეტად გავრცელებული; მართალია, მის გვერდით დამკვიდრებულია ქართულისებური კონსტრუქციაც, მაგრამ ეს უკანასკნელი ზოგჯერ ხელოვნურობის შთაბეჭდილებას ტოვებს და ქართულის კალკად ჩანს; აღნიშნული მოვლენა განსაკუთრებით პირობით-შედევობით კონსტრუქციას ეხება (თუმცა არც სხვა ტიპის დამოკიდებულიანი რთული წინადადებებისთვისაა უცხო):

ლჷდი ჩჷნჷდჷიჩნხნი, მეხჷრ ლიჷმეს დეჷ ლიჩოდ — „ღღეს [თუ] გაწვიმდება, ხვალ ვერ ვთიბავთ („თიბვას ვერ ვიზამთ“);

სი ადრი, მიდ ჯჷედნი — „შენ [თუ] წახვალ, მეც წამოვალ“...

სალიტერატურო ძეგლებიდან დასტურდება, რომ უატრიბუტო (უკავშირო, უკორელატო) ჰიპოტაქსი საშუალო ქართულში ჯერ კიდევ პროდუქტიულია:

„აქათ სამ წელ არ მოვიდე, მაშინ გმართებს გლოვა, ფლასი“ („ვეფხისტყაოსანი“ 169,3);

„მოვკვდე, თავსა ნუ მოიკლავ“... (იქვე 787,3).

დღევანდელი სალიტერატურო ქართულისთვის კი აღნიშნული მოვლენა უცხოა.

განსაკუთრებით ყურადსაღებია ის ფაქტი, რომ სვანური უკავშირო-უკორელატო რთული წინადადების ზმნა-შემასმენელი ყოველთვის რომელიმე ინფერენციული (საკუთრივ სვანური) მწკრივით არის გამოხატული (ინფერენციული აწმყოთი, მყოფადის ინფერენციული სახეობით...) და არა ქართულისებური კატეგორიული ზმნური ფორმებით.

ჩვენი აზრით, **სვანურში ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის შედარებით არქაული ტიპის შენარჩუნებას ხელი შეუწყო: ა) ინფერენციული (ეპისტემიკურობის, პირობითობის სემანტიკის შემცველი) ზმნების არსებობამ ენაში; ბ) ახალი რთული კონსტრუქციის შექმნისთვის მოტივაციის არარსებობამ: წიგნის ენამ სხვა მოთხოვნები წამოაყენა, სხვა სივრცე მოითხოვა (უმთავრესი მიზეზი!) და იგი საანალიზო მიმართულებითაც უფრო მეტად განვითარდა, უმწერლობო ენამ კი მხოლოდ ზმნის განსაკუთრებული მოქნილობითა და ინფორმაციული ტევადობით „ისარგებლა“ და ბევრი რამ ორგანულ ფორმებში ასახა; შესაბამისად, რთული ქვეწყობილი წინადადების ტიპიც, სპეციფიკური (ინფერენციული) მწკრივებით გამოხატული შემასმენლის ხარჯზე, ძველი ფორმით შენარჩუნდა, თუმცა მის პარალელურად სალიტერატურო ენის ანალოგიით (და არა აუცილებლობით) თანდათანობით კონსტრუქციის სრულყოფილი (კავშირიანი, კორელატიანი) ფორმაც დამკვიდრდა;**

დაქტილური სისტემები

ყრუთა თემები ქესტური ენით ურთიერთობისას დაქტილურ ანბანს გამოიყენებენ საკუთარი არსებითი სახელების გადმოსაცემად და ასევე ამა თუ იმ სიტყვის დასაკონკრეტებლად და დასაზუსტებლად. დაქტილური ანბანის გამოყენება ხდება ქესტური ენის ზეპირი და არა წერილობითი კომუნიკაციისას. მისი გამოყენების ფორმა და ადგილი განსხვავებულია ნებისმიერი სამეტყველო ენის ანბანისაგან. დაქტილური ანბანი არ არის ქესტური დამწერლობის ფორმა. ქესტური დამწერლობის სხვადასხვა ფორმა არსებობს, აქ გამოიყენება ე.წ. ნოტაცია — ეს არის ტექსტის ჩაწერა ქესტური სისტემით.

მსოფლიოში სულ არსებობს 40 დაქტილური ანბანი. ყველა მათგანი შეძლებისდაგვარად იმეორებს შესაბამისი სამეტყველო ენის ანბანის გრაფიკას. ერთი და იგივე დაქტილი შესაძლოა სხვადასხვა ანბანში სხვადასხვა დაქტილემას წარმოადგენდეს.

დაქტილური ანბანი წარმატებით გამოიყენება მანორალური მეტყველებისას. ბაგეების მოძრაობის წაკითხვისას მაყურებელ-კომუნიკატორ პირს მანორალურად მოსაუბრე ეხმარება სიტყვის სწორად გაგებაში დატილურ-კონტაქტური მეტყველება არსებითად განსხვავდება დერმოგრაფიისგან, რაც გულისხმობს ხელისგულზე ასოების წერას. ურთიერთობის ამ ფორმას (დერმოგრაფიას) გამოიყენებენ უსინათლო ყრუ-მუნჯები, რომლებიც აგრეთვე იყენებენ ე. წ. ტაქტიკურ ანბანს, სადაც ხელის მტევნისა და თითების განსაზღვრულ უბნებზე შეხება აღნიშნავს კონკრეტულ ასოებს.

მოხსენებაში განვიხილავთ დაქტილურ სისტემებს, დაქტილურ ანბანთა საკლასიფიკაციო კრიტერიუმებსა და დაქტილირების კანონებს.

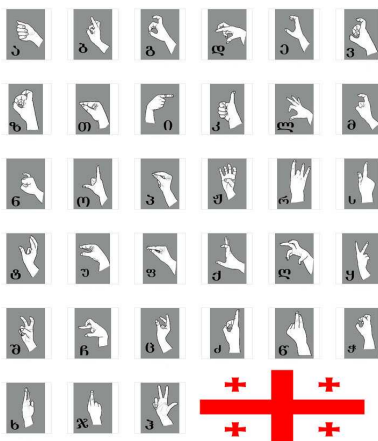
საბჭოთა პერიოდში ქართული ქესტური ენა განიცდიდა რუსულის გავლენას. რუსული ქესტური ენა საფუძვლად დაედო საბჭოთა კავშირის ხალხების ქესტურ ენებს და საბოლოოდ მივიღეთ ერთიანი საბჭოთა ქესტური ენა, რომელიც წარმატებით გამოიყენებოდა ყრუთა საკომუნიკაციოდ ამ სივრცეში. ყრუ ადამიანები ღღესაც

ინარჩუნებენ ურთიერთობას ამ ენაზე. მიმდინარეობს ჟესტურ ენათა ნაციონალიზაცია და დაწყებულია რეინტეგრაციის პროცესი. ძველი ქართული დაქტილური ანბანი, რომელიც დღემდე გამოიყენება თემის წევრების მიერ, ცხადია, იმეორებს რუსულს. აქ მხოლოდ ქართულისთვის დამახასიათებელი რამდენიმე განსხვავებული ასოა დამატებული.

ყრუთა თემთან ინტენსიური მუშაობის შედეგად მათთან ერთად ჩვენ შევქმენით ახალი ქართული დაქტილური ანბანი. ფაქტობრივად ეს გახლავთ პირველი ქართული დაქტილური ანბანი. უპირველეს ყოვლისა, კი შევიმუშავეთ თეორიული ბაზა, რომელიც საფუძვლად დაედო ქართული დაქტილური ანბანის შექმნას.

**რუსული დაქტილური ანბანი ქართული დაქტილური ანბანი
(ძველი)**

ახალი ქართული დაქტილური ანბანი



კობა მითაგვარია

ზოონიმების შემცველი გვარები სხვადასხვა სისტემის ენებში

გვარების წარმოქმნის გზები და საშუალებანი მეტად მრავალფეროვანია. სხვადასხვა სისტემის ენებში, კერძოდ, რუსულში, ინგლისურში, ქართულსა და ადიღურში მრავლად გვხვდება ცხოველების, ფრინველების და მწერების სახელწოდებისაგან წარმოქმნილი გვარები.

ბევრი მათგანი წინათ ადამიანის საკუთარ სახელად ან მეტსახელად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული და ამ გზით შევიდა გვარის შემადგენლობაში, ზოგს კი უთუოდ სხვა მიზეზი დაედო საფუძვლად, რომ გვარად ქცეულიყო (ზ. ჭუმბურიძე).

როგორც სპეციალური ლიტერატურიდანაა ცნობილი (ვ. კოკოვი, ზ. ჭუმბურიძე, ვ. მაღრაძე, ა. რიბაკინი, ვ. ნიკონოვი, ბ. უინბეგაუნ) ადიღურში, რუსულში, ინგლისურსა და ქართულში ზოონიმების შემცველი გვარები ათეულობით დასტურდება. განსხვავებული ვითარებაა მეგრულსა და სვანურში. მეგრულში ზოონიმის შემცველი ოცამდე გვარია, ხოლო სვანურში — ზოგი ავტორის მიხედვით —

თითო-ორიოლა ზოონიმის შემცველი გვარი დასტურდება (ვ. მალრაძე, ქ. მარგიანი).

ადილეურ გვარებში ყველაზე ხშირად გვხვდება **ჰ** „ძალი“ ფუძე, რომლის მეშვეობითაც 40-მდე გვარი არის ნაწარმოები (ნ. იაკოვლევი, დ. აშხამაფი, ზ. კუმახოვა, ჯ. კოკოვი, ბ. უინბეგაუნი). რაც გამოწვეული უნდა იყოს ძალის კულტით ადილებთან: **ჰამგჷ**, **ჰაბჷ**; ხშირია **შე** „ცხენი“ (**შეღონან**, **შეღენ**, **შეღელსან...**); **ბაჯ** „მელა“ (**ბაჯამან**, **ბაჯან**, **ბჷან** „კრაზანა“ (**ბჷანმბახან**, **ბჷანც**, **ბჷანხჷვან**); **ბლ** „გველი“ (**ბლანანუ**, **ბლანაუ**).

ინგლისურ ონომასტიკონში ხშირია გვარები **cock** „ამალი“ (**Handcock, Hellcock, Geffcock**), **wolf** „მგელი“ (**Wolfen, Wolfenden, Wolfryd**); **fox** „მელა“ (**Foxall, Foxwell, Foxen**).

რუსულში ზოონიმების შემცველი გვარების მრავალფეროვნებაა: ფრინველების სახელწოდებებისგან ნაწარმოები გვარები (**Воронин, Голубев, Воробьев, Орлов** და ა. შ.); ცხოველთა სახელწოდებების შემცველი გვარები (**Быков, Баранов, Волков** და ა. შ.), მწერების სახელწოდების შემცველი გვარები (**Комаров, Жуков**).

ქართულ გვარსახელებში მრავლადაა ცხოველთა, ფრინველთა, თევზთა თუ მწერთა სახელებისაგან ნაწარმოები გვარები.

ცხოველთა სახელები გაქვს შემდეგ ქართულ გვარებში **ვეფხვაძე**, **კვერნაძე**, **მელაძე**, **არჩვაძე**, **ირემაძე**, **შველიძე**, **ცხვარია** შვილი, **ხარაძე** და ა. შ.

ფრინველთა სახელებისგან წარმოქმნილი გვარებია: **კაკაბაძე**, **შევარდნაძე**, **კაჭკაჭი** შვილი, **სირაძე**, **ჩიტა** შვილი, **ჩხიკვაძე**, **ქათამაძე**, **მამალაძე** და ა. შ.

თევზებისა და მწერთა სახელები გვხვდება გვარებში: **თევზაძე**, **კალმანელიძე**, **კოლუა** შვილი, **ფუტკარაძე**...

მეგრულში ზოონიმების შემცველი ორ ათეულამდე გვარია: **მელიავა**, **ჩიქია**, **ფოცხვერია**, **ქაცარავა**, **კურდღელია**, **ხოჯავა**, **ტორონჯაძე**, **ჩიტაია**, **კოლონია**... (ზ. ჭუმბურიძე). ხოლო სვანურში **ცინდელიანი** (მდრ. მეგრ. ცინდალი) (ვ. მალრაძე), **უშხვანი** (მდრ. ძვ. ქართ. **უსხი** „ხარი“) (ქ. მარგიანი).

როგორც ვხედავთ, გვარების წარმოქმნის გზები და საშუალებანი მეტად მრავალფეროვანია. ზოონიმების შემცველი გვარების უმეტესობა მარტივი შეერთებით მიიღება.

რუსულსა და მეგრულში სუფიქსური წარმოება გვაქვს (რუს. **Бык-ов, Волк-ов**, მეგრ. **ჭიქ-ია, ხოჭა-ვა**), კომპოზიტური ზოონიმების შემცველი გვარების მრავალფეროვნებამ და ანალიზმა გამოავლინა ის საერთო და განსხვავებული, რაც სხვადასხვა სისტემის ენებს აქვთ გვარების სემანტიკისა და სტრუქტურის თვალსაზრისით.

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები ტოპონიმები ფრონეს ხეობაში

ფრონეს ხეობა ქართულისა და იმერეთის საზღვარზე მდებარეობს. იგი საინტერესოა ტოპონიმთა წარმოებისა და მათი ეტიმოლოგიის თვალსაზრისით. გეოგრაფიულ სახელთა წარმოება ემორჩილება ისეთ წესს, რაც დამახასიათებელია საზოგადო სახელებისათვის. ტოპონიმები საზოგადო სახელებს შეიძლება ემყარებოდეს (საზოგადო სახელი იქცევა საკუთარ სახელად).

ასეთი ტიპის სახელები გვხვდება როგორც მაკრო- ისე მიკრო-ტოპონიმიაში და მათი რაოდენობა საკმაოდ დიდია.

ჩვენ მიერ აღწერილი მასალები შევადარეთ „1715 წლის რუკის საეპისკოპოსოს დავთრის“ ტოპონიმიასთან, მეთვრამეტე საუკუნის ცნობილი სწავლულების ვახუშტი და იოანე ბაგრატიონების „აღწერებთან“, ასევე მეცხრამეტე საუკუნის პრესის მასალებთან.

კომპოზიტურ გეოგრაფიული სახელები, ტოპონიმ-შესიტყვება კარგად ჩანს ამა თუ იმ პუნქტის ტერიტორიულ დახასიათება (რომელი ეპოქის სახელია, როდისაა წარმოშობილი და სხვა).

ასეთი ტიპის გეოგრაფიულ სახელებში ძირითადად გვაქვს ორი წევრი, იშვიათად სამი მსაზღვრელ-საზღვრულის სახით.

ისტორიული: ხუნდისუბანი, ღარისთავი, მთავარყული, ტყისუბანი, ურმისახელი, ხტონის ხევი, საქართველოს ციხე, ახალშენი, ქვენატკოცი...

ახალი: გიორგიწმინდა, ქვათეთრი, სამწყალი, ჭმურხევი, ბუბის ხევი...

მიკროტოპონიმები: სიქტურაანთ დანითაულები, გობეჯიშვილების უბანი, ბერაშვილების მიწები, აბედის ღელე, ხუციანთ ტბები, მესხიანთ უბანი...

გამოიყოფა კომპოზიტურ სახელთა სხვადასხვა ტიპები, რომელთა შესწავლა-მიმდინარე ეტაპზე აუცილებელ საქმედ მიგვაჩნია.

ს ა ლ ო მ ე ო მ ი ა ძ ე

დისკურსული კომპეტენციის დეფიციტი პოლიტიკურ რიტორიკასა და მასმედიის ენაში

თანამედროვე პოლიტიკურ დისკურსში აუდიტორიის გაცემა ერთ-ერთ მთავარ მახასიათებლად იქცა. იგივე უნდა ითქვას პოლიტიკურთან გადაჯაჭვულ მასობრივ-საინფორმაციო დისკურსზეც, რომლის ძირითადი ფუნქცია ინფორმირების საშუალებით ზემოქმედებაა. აღნიშნული ინფორმირების ხერხები შესაქვევ-გასართობ ხასიათს იმთავითვე გულისხმობს, მაგრამ შექმნილი ვითარების ანალიზი ცხადყოფს, რომ მომხმარებლის, კონკრეტულ შემთხვევაში — მკითხველის, მსმენელის, მაყურებლისა თუ მთლიანად ელექტორატის მისამხრობად გაჩაღებული პოლიტიკური თუ მასმედიური თამაშები, არცთუ უწყინარია ენის განვითარების თვალსაზრისით.

საგანთა და მოვლენათა აღწერის სიზუსტე დისკურსის ტიპზე, კომუნიკაციური სიტუაციის რაგვარობაზეა დამოკიდებული. თუ პირველადი სამეტყველო ჟანრები კონსიტუაციურია და მათი საგნობრივი შინაარსი უმეტესად დაკვირვების შედეგია, რაც, თავის მხრივ, ამ შინაარსის ცვალებად ხასიათს განაპირობებს, მასმედიის ენაში, განსაკუთრებით კი პოლიტიკური დისკურსის ამსახველ უბანზე, ნათელი

და სტაბილური მნიშვნელობის მქონე ენობრივი ერთეულები უნდა ჭარბობდეს.

კვლევამ გვიჩვენა, რომ თანამედროვე მასობრივი კულტურის გავლენით კომუნიკაციური კომპეტენციის საერთო დონემ დაიწია, შეინიშნება პერიფერიული კომუნიკაციური პრაქტიკის ცენტრალიზაციის ტენდენცია — ლექსიკური ფონდის გაღარიბება, გრამატიკულ საშუალებათა გამარტივება, გამონათქვამის ემოციური შინაარსის წილის გაზრდა რაციონალური შინაარსის წილთან მიმართებით, მეტყველების ვულგარიზაცია, რაზედაც ვრცლად მოხსენებაში ვისაუბრებთ.

მ ე რ ა ბ რ ო ბ ა ქ ი ძ ე

„ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ტაეპის მნიშვნელობის დადგენისათვის

(„სჯობს საყვარელსა მოყვარე რაზომცა დაუძაბუნდეს“)

1. „*ძაბუნ*“ ირანულიდან ნასესხები სიტყვაა ქართულ ენაში; მისი ძირითადი მნიშვნელობაა „და სუს ტება“, „დამარცხება“; „შეპყრობა“; „დატყვევება“; „შეიწრება“. იუსტინე აბულაძის „ვეფხ“-ის ლექსიკონი შესულია სიტყვა „*დაზაბუნება*“ ასეთი განმარტებით: დალაზრება, მონურად ქედის მოხრა, გამ ხრდალება. იხ. *ზაბუნი, გინა ძაბუნი*; კრებულში შესულია აგრეთვე სპარსულ-ქართული სიტყვების ინ დექსი, მათ შორისაა „*ზაბუნი*“ (*საზაბუნო*), რითიც დადასტურებულია ამ სიტყვის სპარსული წარმო მავლობა. მზია ანდრონიკაშვილის ნაშრომში „ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობის დან“ ეს სიტყვა არაა შეტანილი, მაგრამ მასში მოცემულია მსგავსი სიტყვების ირანულიდან შე მოს ვლის ფონეტიკური კანონზომიერება, რომლის მიხედვით საშ. სპარს. **z**-ს ქართულში თავკიდურ პოზი ციაში შეეძლო მოეცა როგორც **ზ**, ისე **ძ**. როგორც ვხედავთ, ქართულში ირანულიდან შემოსულ „*ზა ბუნ*“ სიტყვას ქართულში

თავკიდურ პოზიციაში შეეძლო მოეცა როგორც „ზაბუნ“, ასევე „დაბუნ“, რა საც გვიდას ტურებენ „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერები. ზად ფონეტიკური ვარიანტები გვხვდება ძველი ქართული ენის ლექსიკაში (ზორვა // ძორვა, ზრახვა // ძრახვა, ზახილი (დახილი), ზროხა // ძროხა, ზოება // ძო(ვ)ება).

2. საკითხი ეხება „დაბატუნება“ სიტყვის მნიშვნელობის დადგენას ვფხ-ის ერთ სტროფში, რომელშიც ვკითხულობთ: «სჯობს საყვარელსა მოყვარე რაზომცა დაუბატუნდეს» (833.2 — 1957 წლის გამოცემა) პოემაში გვხვდება კიდევ ამ სიტყვის სხვადასხვა ფორმა: *დავდაბუნდი, დაბატუნდეს, საბატუნო* — ყველგან დასუსტების, სისუს ტის მნიშვნელობით. მიჩნეულია, რომ მოხმობილ ტაეპში საჭიროა «არ» ნაწილაკის აღდგენა, წინააღმდეგ შემთხვევაში შინაარსი შეუსაბამო სახეს იღებს იმ აზრით, რომ საყვარლისადმი მოყვარის «და დაბატუნება» მოყვარეს ღირსებას ულახავს და ასეთი რამ რუსთაველის ხელიდან არ გამოვიდოდაო (ა. შანიძე). შესაბამისად, მკვლევარის აზრით, უნდა იყოს «არ დაუბატუნდეს», რაც სტროფს დაუბრუნებს პირვანდელ სახესო. ისმის კითხვა — რამდენად სწორია ეს შეხედულება, გამომდინარეობს თუ არა ის რუსთაველის ეპოქის სულიდან და პოემიდან, რომელშიც რაინდული სიყვარულია ხოტბაშესხმული? ვფიქრობ, ამგვარი გააზრება არ უნდა იყოს სწორი.

3. «ვისრამიანში»-ში არაერთხელ ვხვდებით ამ სიტყვას. *დაბუნის* (დაბატუნების) არსის გასაგებად სინათლის შეტანა შეუძლიათ ასეთ ადგილებს ამ თხზულებიდან, რომელიც თავისი ლექსიკით ახლოს დგას ვფხ-თან: რამინი ამბობს: „არა მაქვს თმობისა ღონე, აღარა ვარ გულსა ზედა პატრონი... ოდითგანია ჩემნი ჭირნი, ოდითგან დამიბატუნა მიჯნურობამან! ვიცი, რომელ წესია მიჯნურთა დაბატუნობა, სნეული ვარ და უსუსურად მყოფი, მიჯნურობისაგან დაბატუნებული (რამინის წერილი ვი სის) მე მიწყით დაბუნნი ვარ. მისგან კიდე თუცა ესრე უბედური არ ვიყავ, მე გული ესრე ვერ დამიმონებდა; მიჯნურობა დაბუნია. შენვე დაუმდაბლდი მიჯნურობასა“. რომანის მოხმობილი ადგილები საცნაურყოფს, რომ „დაბატუნება“ არის მიჯნურის სულიერი მდგომარეობა, „გულის ჭირით“ გა მოწყვეული „სნეულება“.

4. ვახტანგ VI-ის გამოცემაში ასეთი კომენტარია მოწოდებუ-
ლი: „სჯობს საყვარელსა მოყვარე რა ზომცა დაუძაბუნდეს“ = «რაც
რამ ამ სოფელს კაცს შეუყვარდება *საყვარელი* ის არის და *მოყვარე*
ქრისტე არის; ახლა ამბობს რაგინდარა ქრისტეს საწყენი რომ ქნას
კაცმა და *შეუყვარდეს* ცოდვით ქრისტე **დაძაბუნებულად** ჰყვანდეს,
ის უთქვამს მაინც ქრისტე გიჯობსო და სჯობსო». როგორც ვხე დავთ,
ვახტანგი ამ ტაეპში რელიგიურ სიყვარულს ხედავს და „*მოყვარეში*“
ქრისტეს წარმოგვიდგენს; ცოდვის ჩამდენი თავის თავში ქრისტეს
აძაბუნებს. ჩვენ ვფიქრობთ, კომენტარი ნაძალადევი და ხელოვნურია.
ვახტანგი მთლიანად ამ სტროფში რელიგიურ გაგებას აქსოვს, რაც
არ გამომდინარე ობს არც განსახილველი სტროფის შინაარსიდან,
არც პოემის სულიდან, რომელიც რენესანსული სიყვარულის მზიური
სუნთქვით, გაგებითა და ცნობიერებითაა განმსჭვალული.

5. ნ. ნათაძე „ვფხ“-ის თავის სასკოლო გამოცემაში ჩვენთვის
საინტერესო ტაეპის სიტყვას ასე გან მარტავს: „დაუძაბუნდეს — გა-
უგულჩვილდეს, მოუღბეს (მნიშვნელობა სწორადაა მიგნებული)“.
ყუ რადღებას იქცვს დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონის განმარტება: მი-
ჯნურობამ დამიძაბუნა, **любовь сковала меня**, ვისრ. 154; 127; შესაძ-
ლებელია, ჭეშმარიტება ვიპოვოთ და დავინახოთ ამ განმარტებაში,
თუ მას გავიაზრებთ სიყვარულის გრძნობით გამოწვეული „სნეულე-
ბით“, „გულის ჭირით“, რაც შეყვარებულ ში ადრთული სატრფოს
მიმართ.

6. ავთანდილი დაძაბუნებულია, არა იმ გაგებით, რომ ფიზიკუ-
რად დასუსტებულია ანდა მოქცეულია შეყვარებულის ძლიერი ნების
ქვეშ, არამედ იმით, რომ მისი ძლიერი სასიყვარულო განცდა-გრძნო
ბები მიმართულია (ორიენტირებულია) სატრფოსადმი, რომელსაც
ეთაყვანება; ის სავსეა, დასნეულე ბულია სიყვარულის სენით (ვნე-
ბით), „გულის ჭირით“. აქ „დაძაბუნება“ მკაცრად განსაზღვრულ ში-
ნა არსს იძენს, რაც ჭეშმარიტი სიყვარულისთვის მოუცილებელია. ეს
ის გრძნობაა, როცა მიჯნურის „გული წასულია“ და იგი „უგულო-
დაა“ დარჩენილი. ასეთი სიყვარული „დაბნედა“-სთან მიახლებაა, სა
დამდისაც მიდის ავთანდილი, მაგრამ მას არ ებუება: (წინა 832
სტროფში ნათქვამია: „რა მიეახლის დაბნედად, ვერ ხელ-ჰყვის და-
ძრვად ენისად“; მაგრამ ავთანდილი ძლიერი ნებისყოფის პიროვნებაა

და დამთრგუნველ გრძნობას ებრძვის: 833 - „თქვა: *“ჩემო, შენი შორს მყოფი კრულია, ვინცა დაღუმდეს, / რათგან შენ დაგრჩა გონება, გული შენკენვე დაბრუნდეს, თვალთა მტირალთა შეხედვა შენივე სწად დეს და უნდეს“*: როგორც ვხედავთ, ავთანდილი ვერ ეგუება იმას, რომ იგი და ბნედამდეა მისული და „ენის დაძვრაც“ აღარ ძალუძს, მას გაცნობიერებული აქვს, რომ სატრფოს გან მოშორება ემუქრება „შეკვრით“, რაც „დაღუმებას“ (ა. შანიძეს კონიექტურის სახით შემოაქვს „დაღუნება“, რაც აგრეთვე არ არის სწორი, კონტექსტი მოითხოვს სწორედ „დაღუმებას“) იწვევს; თავის თავს ჩააგონებს, რომ *“თვალთა მტირალთა შეხედვა შენივე სწადდეს და უნდეს“* და აქვე დას ძენს, რომ *„შეკ ვრა—დაბნედას“* სჯობს ისეთ მდგომარეობაში ყოფნა, როგორიცაა *„დაძაბუნება“*. ამგვარად, როგორც ვხედავთ, *„დაბნედას“* პოემის ავტორი უპირისპირებს *„დაძაბუნებას“*, როცა ამ ბოზს: სჯობს, საყ ვა რელსა მოყვარე რაზომცა დაუძაბუნდეს“. ეს კი ის მდგომარეობაა, როცა გამიჯნურებულ ი ადამიანი გულსა და გონებას არ კარგავს; სულ სხვა მდგომარეობაშია ტარიელი — იგი დაბნედი ლია, მას გული, ცნობა და გონება წართმეული აქვს, მიუხედავად იმისა, რომ ჩვეულებრივ მდგომარეობაში იგი ბრძენი რაინდია. ძლიერი ნების ადამიანს, როგორიცაა ავთანდილი, ეს არ ემართება მიუხედავად იმისა, რომ იგი მიახლოებულია *„დაბნედასთან“*, როცა ენის დაძვრაც შეუძლებელია, მაგრამ იგი ცნობიერებას არ კარგავს, შეგნებულად ებრძვის დამთრგუნველ გრძნობას, რადგან ასეთ მდგომარეობას ამჯობინებს *„დაძაბუნების“* მდგომარეობაში ყოფნას — *„სჯობს, საყვარელსა მოყვარე რაზომცა დაუძაბუნდეს“*.

7. „გულის ჭირი“, როგორც მიჯნურობის სულიერ მდგომარეობა, კატეგორიულად გულისხმობს *„და ძაბუნებას“*, რაც სამიჯნურობა *„დაუძღურება“* („დავუძღურდი, მიჯნურთათვის კვლა წამალი არსით არი“), სნეულებაა. მოყვარე უძაბუნდება საყვარელს; *„დაძაბუნება“*, საზოგადოდ, დამახასიათებელია მიჯნურობისთვის; როგორც *„ვისრამიანშია“* ნათქვამი — *«წესია მიჯნურთა ძაბუნობა»*.

მ ე დ ე ა ს ა ლ ლ ი ა ნ ი

ფრაზეოლოგიურ შესიტყვებაში შემავალ ძირითად ზმნათა სემანტიკური შესაძლებლობანი სვანური ენის დიალექტ-კილოკავთა მიხედვით

ისევე, როგორც ქართულში, სვანურშიც გვხვდება ისეთი სიტყვათა კავშირები, რომელშიც მნიშვნელობა ჩაკეტილია მკაცრად განსაზღვრულ ფრაზეოლოგიურ გარემოცვაში, თუმცა ერთგვაროვნება ამ მხრივ ქართულსა და სვანურში ნამდვილად არ არის, და ეს არცაა გასაკვირი, ვინაიდან, როგორც ა. თაყაიშვილი მიუთითებდა, არა მხოლოდ ენებს შორისაა განსხვავება სიტყვათა შეკავშირების მხრივ, არამედ ერთი ენის ფარგლებში, მის სხვადასხვა ეტაპებს შორისაც.

მოხსენებაში საუბარი იქნება სვანურ ფრაზეოლოგიურ შესიტყვებაში შემავალ იმ ძირითად ზმნებზე (მაგ.: **ლიგნე** „დგომა“ თავისი ძირითადი მნიშვნელობით იხმარება ყველა იმ საგანთა აღმნიშვნელ არსებითთან, რომელთა დგომაც რეალურად შესაძლებელია. მაგ.: **ლგგ** „დგას“ — **ქორ** „სახლი“, **მეგემ** „ხე“, **ლაყურა** „საწოლი“, **ჭიქ** „ჭიქა“, **პაშინა** „მანქანა“ და ა. შ., მაგრამ იგივე ზმნა გვხვდება შემდეგ შესიტყვებებში: **ბწლდ ლიგნე** (ზს.), **ბწლდ ლიგენე** (ლნტ.) „დაფლეთა, ნაფლეთებად ქცევა, დახევა (ზედმიწ. — ფლეთად **დგ-მ-ა**)“; **გინჯილდ ლიგნე** (ზს.), **გენჯილდ ლიგნე** (ლშხ.) „დაფლეთა, დაგლეჯა (ზედმიწ. — **გლეჯ-ად დგ-მ-ა**)“; **გრამდ ლიგნე** (ზს.) „ფერფლად ქცევა (ზედმიწ. — ფერფლად **დგ-მ-ა**)“; **გუწსპდ ლიგნე** (ბზ.), **გუწსპდ ლიგენე** (ლნტ.) „დახრუკვა, დაწვა, ფერფლად ქცევა, ცეცხლში შთანთქმა (ზედმიწ. — ფერფლად **დგ-მ-ა**)“...; **ლიკედ** „აღება“ თავისი ძირითადი მნიშვნელობით იხმარება ყველა იმ საგანთა აღმნიშვნელ არსებითთან, რომელთა აღებაც რეალურად შესაძლებელია. მაგ.: **იკედ** „იღებს“ — **ლეზუტებს** „საჭმელს“, **ბარგს** „ავეჯს, ნივთებს“, **ბანჩს** „ქვას“, **ხილს** „ხილს“, **ფექს** „ფქვილს“ და ა. შ., მაგრამ იგივე ზმნა დასტურდება შემდეგ შესიტყვებებში: **აქწნი ლიკედ** (ბზ.), **აქწნაშ ლიკედ** (ბქ.), **აქწნი ლიკედ** (ლშხ.), **აქწნი ლიკედ** (ლნტ.) „მისალმება (ზედმიწ. — სალმის აღება)“; **ბოლეკდ ლიკედ** (ზს.) „ძირფესვიანად ამოგდება, ამოწყვეტა (ზედმიწ. — **ბოლოკ-ად აღება**)“; **ცხარანთე-ჟი ლიკედ** (ბქ.) „აბუჩად აგდება (ზედმიწ. — ფრჩხილები სკენზე აღება)“; **ბრიგი ლიკედ** (ბზ.) „უეცარი გარდაცვალება, ფეხების გაფშეკა (ზედმიწ. —

ბრაგვან-ი¹ აღება)“...; **ლივედ** „მოსვლა“ თავისი ძირითადი მნიშვნელობით იხმარება ყველა იმ სულიერის აღმნიშვნელ არსებითთან, რომელთა მოსვლაც რეალურად შესაძლებელია. მაგ.: **ვედნი** „მოვა“ — **მარე** „ადამიანი“, **ზურალ** „ქალი“, **ვან** „ხარი“, **მუშგური** „სტუმარი“, **თხერე** „მგელი“ და ა. შ., მაგრამ იგივე ზმნა ხშირად გამოიყენება შემდეგ შესიტყვებებში: **ხოლა კუჭი ლივედ|ფისნარ კუჭი ლივედ** (ლშხ.) „გაბრაზება (ზედმიწ. — ცუდი კუჭ-ი¹ მოსვლა|ფის-იანი კუჭ-ი მოსვლა)“; **შდქდ ლივედ** (ზს.) „ასაკში შესვლა, ვინმეს (ჩვეულებრივ მოხუცის) ასაკამდე მისვლა (ზედმიწ. — კბილად მოსვლა)“; **შერობანშ ლივედ** (ჩბხ.) „მოღლა, მოქანცვა, დაშვრომა, მოთმინებიდან გამოსვლა; თავმობერებულობა (ზედმიწ. — მაშვრალ-ობ-ის მოსვლა)“; **ხოლა გუმი ლივედ** (ლშხ.) „გაბრაზება (ზედმიწ. — ცუდი გულ-ი¹ მოსვლა)“ და ა. შ.), რომლებიც აქტიურად მონაწილეობენ ფრაზეოლოგიზაციის პროცესში. აღნიშნული ზმნები დაჯგუფებულია მათი სემანტიკური შესაძლებლობის მიხედვით.

ვეიქრობთ, მსგავსი ზმნების სრულად აღწერა და სემანტიკური შესაძლებლობის მიხედვით დაჯგუფება მეტად საინტერესო იქნება სვანური ფრაზეოლოგიზმების სრულფასოვანი შესწავლისათვის.

მასალაზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ სვანურში გარკვეული სიტყვის ირგვლივ შექმნილ ფრაზეოლოგიურ შესიტყვებებს მოძმე ქართულ ენაში, ხშირ შემთხვევაში, არ გააჩნია რიცხოვრებად ტოლი პარალელები. როდესაც არამონათესავე ენებს შორის ხდება შედარება, ეს გარკვეულ კითხვებს იმდენად არ აჩენს, მაგრამ როდესაც მონათესავე ენათა სიტყვათკავშირებს შორის ასეთი შესამჩნევი და განსხვავებული სხვაობაა, ეს უკვე გასაკვირია და, ჩვენი აზრით, უფრო სიღრმისეულ კვლევას მოითხოვს.

მ უ რ მ ა ნ ს უ ხ ი შ ვ ი ლ ი

აუსლაუტის უ დაბოლოების შესახებ ძველ ქართულში

უ ხმოვანზე დაბოლოებული სახელები ძველ ქართულში, როგორც წესი, ერთმარცვლიანია და ამ ერთადერთ მარცვალს სწორედ -უ ქმნის; რუ-ე, დრკუ-ე, ცრუ-ე, ყრუ-ე და მისთ. (გამონაკლისია რედუბლიცირებული ძუძუ-ე). ორ- და მეტმარცვლიან ფუძეთა აუსლაუტში -უ უკვე ძველ ქართულში უბრჯგულ (უ) არის ქცეული: დათუ-ი, თაგუ-ი, იდაყუ-ი... (ი. იმნაიშვილი 1957, 119-122).

უ და უ ფონემათა ასეთი დისტრიბუცია აუსლაუტში ერთ- და მეტმარცვლიან ფუძეებს შორის ძველ ქართულში მოქმედი მახვილით უნდა ყოფილიყო გაპირობებული (გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965, შდრ., უთურგაიძე 1976).

ფუძის ბოლოკიდურ (ა, ე, ო, უ) ხმოვანთაგან ქართულში, როგორც ცნობილია, უ-ს გარდა ყველა ხმოვანი გვევლინება მაწარმოებელი სუფიქსის როლში, აუსლაუტის უ ფონემის დერივაციული ფუნქცია კი მიჩქმალულია, — ის ძირისეულადაც გაიაზრება: „ეს ფუძეები მარტივი ჩანს, ბოლოკიდური ფუძისეული ხმოვანი ძირეულად მიიჩნევა, მაგრამ საკმარისია ზოგი მათგანი გავაანალიზოთ ქართველური ენების ჩვენებათა გამოყენებით, რომ ხსენებულ ფუძეთა სიმარტივე საეჭვო გახდეს“ (ჩიქობავა 1942, 6).

ყრუ-ე და დრკუ-ე სიტყვებში შედარებითი ანალიზის შედეგად ბოლოკიდური -უ გამონაწევრდება, ოღონდ ერთ შემთხვევაში ამოსავლად სახელის ფუძე (ყურ-) მოიაზრება: ყურ- > *ყურ-უ > ყრ-უ (ჩიქობავა 1938; 1942, თოფურია 1940, კლიმოვი 1964...), მეორე შემთხვევაში — ზმნური ფუძე: *დერკ-უ > დრკ-უ (ჩიქობავა 1942), *დრეკ-უ > დრკ-უ ან დრკ-ა > დრკ-უ (უთურგაიძე 1976).

აუსლაუტის უ ხმოვნის სუფიქსურობა უფრო გამოკვეთილია ისეთ ერთმარცვლიან ფუძეებთან, რომელთაც ზედსართაული (resp. მიმლობური) მნიშვნელობა აქვთ: კსუ-ე, „უხეში“; ბრკუ-ე „ბლუ“, ცრუ-ე „ტყუილი; მატყუარა“ და სხვ. (შდრ., საგნობრივი მნიშვნელობის აღმნიშვნელი ერთმარცვლიანი ბუ-ე / ბუე-ი, რუ-ე / რუე-ი, თუმცა ამ უკანასკნელში საგნობრივის გარდა ზმნური (მოქმედების შედე-

გის „ღრუ“, „ხვრელი“) მნიშვნელობაც გამოიხატება, შდრ.: „ნაწლევ-
ნი შეიწყნარებენ რ უ ვ თ ა შინა მათთა ნივთსა, მას უშუერსა... და
მიერ განსთხვევენ“. მ. სწ. 176, 24.

ძველი თუ ახალი ქართული ენის მასალის საფუძველზე **-უ** სუ-
ფიქსად გამოიყოფა შემდეგ ერთმარცვლიან ფუძეებში: ბრ-უ, ღრჯ-უ
(ფენრიხი, სარჯველაძე 2000), დღღ-უ (კლიმოვი 1976), ბნდ-უ,
დღღ-უ, ღრჯ-უ (ჯორბენაძე 1980) და სხვ. ამ ფორმანტის რეალუ-
რობა უპირატესად როგორც ქართულ, ასევე ზანურ და სვანურ
ზმნურ ფუძეებთან შეპირისპირებით მოწმდება, შდრ.: ბრ-უ — ბრ-
უნ-ავ-ს, მეგრ. ბურ-ინ-ი, ღრჯ-უ — ღრჯ-ს, სვან. ლი-ღჯ-გნ-ე, დღღ-უ
— დღღ-ეზ-ს, მეგრ. დღღუ-აფ-ა, ჭან. ო-ნდღღუ-უ, ბნდ-უ — ბნდ-ს
და სხვ. დიალექტური (ხევს.) ზირწ-უ „წივილ-კივილით შეცხადება“
ფორმალურად და სემანტიკურადაც ასევე ზმნური **ძრწუნ** ფუძის ვა-
რიანტი ჩანს (არაბული 2001).

ქართულ-ზანურ დონეზე რეკონსტრუირებულ მარტივ *ყურ- და
წარმოქმნილ *ყურ-უ სახელების ზანური ვარიანტების განსხვავებულ-
ი ფონემატური შედგენილობა (ყუჯ-ი და ყურ-უ) გამოირიცხავს
მეგრ. ყურ-უ („რეგენი“ < „ყრუ“) დერივაციული ფორმისათვის ამო-
სავლად *ყურ- ძირს: მეგრულსა და ჭანურში სახელურ ფუძეთა აუს-
ლაუტში რ > ჯ-ს (პალატალიზაცია **-ი** ფორმანტის ზეგავლენით), შდრ.:
საერთო-ქართვ. *ყურ- ქართ. ყურ-ი : მეგრ./ჭან. ყუჯ-ი; სახელური ყურ-
ძირიდან წარმოების შემთხვევაში მეგრულში ყურ-უ-ს ნაცვლად მოსა-
ლოდნელი იყო *ყუჯ-უ (შდრ.: მეგრ. ყუჯ-ა „რეგენი“, ჭან. ყუჯა
„ყრუ“); ამასთან, სადავო ჩანს ქართ. ყრუ-ს ყურ- სახელური ფუძის რე-
დუცირებული (*ყრ-უ < *ყურ-უ) ფორმიდან მომდინარეობის საკითხიც,
რადგანაც ისტორიულად ქართულში მხოლოდ ორ- და მეტმარცვლიანი
სახელური ფუძეები იკუმშებოდა (უთურგაძე 1976).

ასე რომ, საცილობელი შეიძლება გახდეს ქართ. ყრუ და მეგრ.
ყურუ დერივაციულ ფორმათა არა მარტო ამოსავალი ფუძის რაო-
ბის, არამედ ამ ფორმათა გენეტიკური მიმართების საკითხიც.

ცალკეულ ფუძეთა ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი საერთო-
ქართველურ დონეზე აუსლაუტის **-უ**-ს ფორმანტისეულობას და ამ-
გვარ ფუძეთა ზმნურ წარმომავლობას მიანიშნებს, შდრ.: ქართ. ღრძ-
უ / ღრძ-ო : სვან. ღიჯ-უ ბქ., ლმხ. „დაღრევილი“, ლი-ღჯ-გნ-ე „გადი-
ზიანება“ (ჩუხუა 2000-2003).

თ ე ა ტ ე ტ ე ლ ო შ ე ი ლ ი

ტრანსლაციასთან დაკავშირებული რამდენიმე საკითხისათვის

ტერმინ **ტრანსლაციით** აღინიშნება გრამატიკული მოვლენა, რომლის დროსაც „სრულმნიშვნელოვანი სიტყვა ერთი გრამატიკული კლასიდან გადადის მეორეში“. სიტყვის „კლასი“ და ფუნქცია იმდენად მჭიდროდაა დაკავშირებული ერთმანეთთან, რომ „კლასის“ ცვლილება იწვევს სიტყვის ფუნქციის ცვლილებას და — პირიქით.

ტრანსლაციის ვრცელი ენათმეცნიერული შესწავლა დაკავშირებულია ფრანგი მეცნიერის — ლუსიენ ტენიერის — სახელთან. ქართულ ლინგვისტიკაში ტერმინ **ტრანსლაციის** სახელით აღნიშნული გრამატიკული მოვლენის შესწავლას არცთუ ისე ხანგრძლივი ისტორია აქვს და სულ რამდენიმე ნაშრომს მოიცავს. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ის გრამატიკული საშუალებები, რომლებიც გამოიყენება ტრანსლაციისთვის, არაერთი ქართველი გრამატიკოსის შესწავლის ობიექტი გამხდარა.

ტრანსლაციის კვლევისას იკვეთება გარკვეული საკითხები, რომლებიც, ჩვენი აზრით, საინტერესოა არა მარტო ტრანსლაციის სრულყოფილი შესწავლისათვის, არამედ ზოგი გრამატიკული შეხედულების განსხვავებულ ჭრილში წარმოჩენისთვისაც.

სიტყვის ტრანსლირებისთვის გამოიყენება როგორც მორფოლოგიური ელემენტები (ტრანსლაციები), ისე სინტაქსური საშუალებები. მაგალითად:

- სიტყვა „ქუდისგან“ მადიექტივებელი ტრანსლაციის — **-იან-**ის — დართვით ვიღებთ ადიექტივს: **ქუდ-ი** → **ქუდ-იან-ი** — **სუბსტანტივი** → **ადიექტივი** (ტრანსლაციის მორფოლოგიური საშუალება);
- წინადადებაში „მე გათამამებული ვარ **ლამაზებისაგან**“ (ქეგლ, ტ. IV) ადიექტივი გვეკლინება სუბსტანტივის ფუნქციით, მასასაღამე, გასუბსტანტივებულია (ტრანსლაციის სინტაქსური საშუალება).

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, დაისმის კითხვა: სად არის ტრანსლაციის ადგილი — მორფოლოგიასა თუ სინტაქსში?

თუ დავუშვებთ, რომ ტრანსლაციის შემთხვევაში მოცემული სიტყვა იცვლის ფუნქციას, რომელ მეტყველების ნაწილს უნდა მივაკუთვნოთ ტრანსლირებული ვარიანტი? მაგალითად, შემომოყვანილ წინადადებაში („მე გათამამებული ვარ **ლამაზებისგან**“) დადასტურებული სიტყვა-ფორმა „**ლამაზებისგან**“ ზედსართავ სახელად უნდა განვიხილოთ თუ არსებითად?

ამ და ტრანსლირებულ ფორმათა შესწავლისას გამოკვეთილ კიდევ რამდენიმე სხვა საკითხს ვრცლად გავანალიზებთ მოხსენებაში.

Л а р и с а Т у п ц о к о в а

О некоторых глагольных частицах адыгейского языка

Глагольные частицы адыгейского языка не являлись предметом специального монографического исследования. Этому вопросу уделялось внимание, например, в некоторых научных исследованиях и статьях З.И. Керашевой, М.А.Кумахова, Б.М. Берсирова, в «Грамматике адыгейского языка» Г.В. Рогава и З.И. Керашевой... Однако, по сей день остается целый ряд нерешенных вопросов по изучению глагольных частиц.

Так, нет единого мнения ученых – лингвистов и в самом их определении. М.А. Кумахов выделяет их как **глагольные суффиксы**. Глагольные суффиксы, хотя многие из них непродуктивны или малопродуктивны, разнообразны в функциональном отношении (с. 245). Другие авторы (Г.В. Рогава и З.И. Керашева в «Грамматике адыгейского языка») называют их **глагольными частицами**. Здесь дается наиболее полная характеристика функциональных особенностей глагольных частиц и описываются их словоизменительные способности. Г.В. Рогава и З. И. Керашева в своей грамматике коснулись не всех глагольных частиц адыгейского языка, а также вопроса их продуктивности. Там же авторы рассматривают именные частицы **-гъуай (-гъуей), -гъош1у (-гъуаф1э), -к1ай (-к1ей)** и др.

Нужно отметить семантически важную особенность глагольных частиц – их связь с категорией модальности, то есть, выражения эмоциональной оценки говорящего к объективной действительности.

Глагольные частицы, не выделенные в литературе, можно разделить на три группы.

1) **Фонетические варианты рассмотренных глагольных частиц:**

-х-: *сыуук1ыгъа-х* «ты меня уже убил» (Нэмык1 кыхэмьыгъэхъажьми сыуук1ыгъах, Зура. «Если даже не добавишь еще чего-то, ты и так меня уже убил, Зура.» (Ю.Т.). Имеет значение завершенности. М.А Кумахов определяет **-х-** как суффикс глагола.

-к1ае-: *иш1угъо-к1ае-у* «довольно зажиточно» (Василь ятэ иунагъо иш1угъок1аеу псэуштыгъэ. «Семья отца Василя жила довольно зажиточно» (Т.К.). Имеет увеличительную (ампликативную) функцию. Г.В. Рогава и З.И. Керашева включают **-к1ай-** в глагольные частицы.

-го-: *ыш1э-го-рэн* «пока не знает» (Джыри ешак1э ыш1эгорэн. «Он пока не знает, как надо удить» (Т.К.). Ограничительная функция «пока» (ограничивает продолжительность действия финитного глагола).

-кью-: *сыхэу-кью-агъ* «я ошибся» (Ащ нахъ ш1улуа1ок1э сыпшыгугъыштыгъ, ау сыхэукьюагъ. «Я надеялся, что ты будешь лучше, но я ошибся» (Ю.Т.). Показывает ошибочность, неудачность характера действия.

2) **Глагольные частицы с отличной семантикой:**

-хэ-: *уфэя-хэ-п* «ты совершенно не хочешь». (... О уафэулуэуныр уик1ас, ау уиныбджэгъу горэ бгъэулуэунк1э уфэяхэп. «Ты любишь для них хлопотать, но совершенно не хочешь беспокоить кого-нибудь из друзей (Ю.Т.).»). Имеет значение категоричности, оттенок несогласия.

-к1ы-: *хэлъэщы-к1ы* «он прихрамывает». (Ньюм ыльэгъурэр к1элэ ищыгъ, лъэпэ-лъаг, к1ошц1э нэгу, костюм ч1ышц1э щыгъ, 1эльэныкъомк1э чемоданыр ылыгъ, адрэ 1эм плащ п1уак1эр едзэк1ыгъ, кыхэмыщыпэу, ау гуфалпэу, уеплыпэмэ хэпшык1эу хэлъэщык1ы. «Старушка видит подтянутого молодого человека, стройного, смуглолицего, одет в темный костюм, в одной руке держит чемодан, через другую перекинут черный плащ, едва заметно, но присмотревшись видно, что он заметно прихрамывает (Т.К.).»). Некоторые глагольные основы на **к1ы** (*ик1ын, хэк1ын*) потеряли свое первоначальное значение глагола и выполняют функции частиц.

3) **Нововывявленные глагольные частицы:**

-ие-, -ые-, -ия-: *илэн-ие-ба* «есть же», *агъэш1эгъон -ые-п* «не удивились бы», *щысэбгъэльэгъун-ия* «ты мне там разве показал бы» (Гъунэ горэ илэниба, мазэ мэхъушь гъогум сытет. «Есть же какой-то предел этому, уже месяц, как я на дороге» (Ю.Т.).

-я-: *плэк1ынхэ-я* «ну разве ты смог бы» (Ау мощ фэдэ унагъом шебгъэлэзэнхэ плэк1ынхэя! - уцыр щытзэ къошыным игъухъажьыгъ.

«Ну разве ты смог бы в такой семье ее лечить! – стоя в кувшине растение завяло» (Т.К.). Оттенок сожаления.

-ა-: сытебгъэт1ысхъана «ты разве посадишь меня на коня» (- Адз шым сытебгъэт1ысхъана? – ы1уагъ к1алэм. «Ты разве посадишь меня на коня? – сказал парень» (Адыгские сказки).

რ ო ს ტ ო მ ო ფ ა რ ე უ ლ ი ძ ე

შედარებითი „ბრუნვის“ საკითხისათვის ჩეჩნურში

სპეციალური ლიტერატურის მიხედვით ჩეჩნურში გამოყოფილია რვა ბრუნვა: სახელობითი, ნათესაობითი, მიცემითი, ერგატივი, თანაობითი, განმსჭვალვითი, შედარებითი და მიმართულებითი (პ. უსლარი, დ. იმნაიშვილი, ი. იაკოვლევი, ი. დეშერიევი...).

ამ ბრუნვათაგან პირველი ოთხი მიჩნეულია ძირითად ბრუნვად, დანარჩენი ოთხი კი — თანდებულიანად. ძირითადი ბრუნვები გამოხატავენ სინტაქსურ ურთიერთობებს, თანდებულიანები სივრცობრივი ურთიერთობების გამომხატველი ბრუნვებია.

ჩვენი აზრით, ე. წ. შედარებითი არ წარმოადგენს ბრუნვის ფორმას. იგი გამოხატავს საგნის სხვა საგანთან ტოლობას ან მეტნაკლებობას და იწარმოება **-ლ** ფორმანტით. მაგ.:

სახ. გოვრ „ცხენი“

შედ. გოვრ-ა-ლ „ცხენისოდენა“, „ცხენზე“ (მეტი ან ნაკლები)

სახ. ჩიმ „ფიფქი“, „ფერფლი“

შედ. ჩიმ-ა-ლ „ფიფქისოდენა“, „ფერფლისოდენა“, „ფიფქზე“ (მეტი ან ნაკლები), „ფერფლზე“ (მეტი ან ნაკლები)...

სახელის ამ ფორმას აქვს **-(ა)ლლა** ალომორფიც, რომელსაც ტოლობის აღნიშვნის ფუნქცია აქვს.

როგორც მაგალითებიდან ჩანს, **-ლ** ფორმანტის ფუნქცია არის შედარების გამოხატვა, იგი წარმოქმნის ელემენტია და თანდებულებთან კავშირი არა აქვს.

მაშასადამე, ჩეჩნურში შედარებითი „ბრუნვის“ ფორმა ბრუნვას არ წარმოადგენს, იგი ამოსაღებია ბრუნვათა პარადიგმიდან.

ნ ა თ ე ლ ა ფ ა რ ტ ე ნ ა ძ ე

შავშურის სინტაქსურ თავისებურებათა შესახებ

შავშური მეტყველება მეტად საინტერესო სურათს იძლევა სინტაქსური თვალსაზრისით. ეს განსაკუთრებით ეხება მსაზღვრელ-საზღვრულის ურთიერთობასა და ქვემდებარე-შემასმენლის რიცხვში შეწყობის საკითხებს, თუმცა არც ქვემდებარისა და დამატება-ობიექტების სინტაქსური კონსტრუქციებია უმნიშვნელო, ამ კუთხითაც საკმაოდ საინტერესო სურათი იკვეთება.

1. მსაზღვრელ-საზღვრული. შავშური მეტყველებისთვის ძირითადად დამახასიათებელია მსაზღვრელ-საზღვრულის პრეპოზიციური წყობა. ატრიბუტულ მსაზღვრელად **არსებითი სახელი** იშვიათად გვხვდება:

ზედსართავი სახელი ხშირად ფუძის სახითაა წარმოდგენილი როგორც სახელობით, ასევე მოთხრობითსა და ნათესაობით ბრუნვებში:

„თუ **კოკლ თემური** არა მოსქოვიც ოსმალუსა იყო“; „გოგოვ, გოგოვ ფაციავ **ახალ კაბა** გაცვია“; „ელაპარაკა იმან **დიდ ვინცხამა** უთხრა ქი გოუშვითო“; „**ძველ ინსნებმა** იცოდნენ ბათუმი, ჩევიდოდნენ, მევიდოდნენ“; „**ძველ მუხტრის** ქალია, ის ალაპარაკეთ ახლა, ჩემიდან გეყოფიან“...

გვაქვს პირდაპირი წყობის ისეთი შემთხვევები, როცა მიცემით ბრუნვაში ფუძის სახით წარმოდგენილ მსაზღვრელს საზღვრული ყოველთვის ფუძის სახით ეწყობა:

„**ჩვენებურ კაც** უთქვამს, რაზე მიეცი ქალიო?“, „მუხის რკო მაგარია, ისაც მაგარია, იხლამული, **ყვითელ ჩიჩე** ისხამს“; „ერქექალი ცოტა დიდუანი არიან, ის ჰაზირ **მარტივ თაფლ** ჭამს“...

იგივე სურათი გვაქვს **რიცხვითი სახელით** გადმოცემულ მსაზღვრელთან:

„ესკობარს ეტყვიან, **ორ წელწად** ესკერი ვიყავ, ჯარი-გია?“, „**თხუთმეტ დღე** დადგებოდა, ჰამა ისა ადგა ახლა“...

გვხვდება ისეთი შემთხვევაც, როდესაც მიცემით ბრუნვაში მდგარი მსაზღვრელი საზღვრულს ნაწილობრივ ეთანხმება:

„ამ დრო, ანი, **ერთი ლიტრა ძეს** ამ დრო იმდენი ქი ყაშული, კოვზი იანი მაწონში ჩადევ, ამეილე, შეყენებ, იანი“...

გვხვდება თავისებური შეწყობის შემთხვევა, მიცემით ბრუნვაში, როცა მსაზღვრელი უნდა იყოს წარმოდგენილი ფუძის სახით და საზღვრული ირთავდეს ბრუნვის ნიშანს, შავშურში პირიქით გვხვდება, გაურკვეველი რაოდენობის აღმნიშვნელი მსაზღვრელი დაირთავს ბრუნვის ნიშანს, საზღვრული კი ფუძის სახითაა: „უტოცხლიან **ბევრს ხალს** აქ“...

ნაცვალსახელთაგან ატრიბუტულ მსაზღვრელად ხშირად გვხვდება კუთვნილებითი ნაცვალსახელები. შავშურში პირველი პირის კუთვნილებითი ნაცვალსახელები (როგორც მხოლოდითი, ასევე მრავლობითი რიცხვის) სახელობით, მოთხრობითსა და მიცემით ბრუნვაში თითქმის არ დაირთავს ბრუნვის ნიშანს, ის ძირითადად ფუძის სახითაა წარმოდგენილი. კერძოდ:

„ოთუზბემ თანე ჩუჯულლარ აკითხვინა **ჩემ კაცმა**“; „ერთი მოგვებნა ფსაფორთით, **ჩემ სიქემ** მოძებნა, ორ-სამი წელია“...

არის შემთხვევა, როდესაც კუთვნილებითი ნაცვალსახელი მოთხრობით ბრუნვაში გაფორმებულია სახელობითი ბრუნვის ნიშნით.

„**ჩემი ბაბომა** იმიყვანა, ავათ ვიყავი“...

შეიძლება ორივე ნაწილი ფუძის სახით იყოს წარმოდგენილი:

„ახლა ხარები მარტო **ჩემ სიმამრ** ყავს“; „**ჩემ მამამთილ** ქალი ყავდა, გადმოდიან, გაქუცვენ და წადიან“...

ინვერსიული წყობა გაცილებით ნაკლებია, ისიც იმ შემთხვევაში, როცა მსაზღვრელი რიცხვითი სახელია:

„**შვილი ოთხი** თანე მყავს“; „ხევწურული ანაი მყავს, **ქმა ერთი** თანე“...

სუბსტანტიური მსაზღვრელი. შავშურ მეტყველებაში სუბსტანტიური მსაზღვრელი უმეტესად პრეპოზიციურია. ხშირია სუბსტანტიური მსაზღვრელი ბრუნვის ნიშნის თანხმოდანდაკარგული ფორმით შეწყობა სახელობით ბრუნვაში მდგარ საზღვრულთან:

„ვერ მეგვონე დიდ სახლი, **კლდი თავი**“; „ლობიო არის აგარულ-ლაი, **ხაშრი ღობიო**“...

ასეთი ფორმების გვერდით გვხვდება ფუძის სახით წარმოდგენილი სუბსტანტიური მსაზღვრელიც: „არა აქ, არა **სიმინდ კოტორი**“...

იშვიათია პირუტყუ შემთხვევები, როცა მიცემით ბრუნვაში მსაზღვრელი სრულად დაირთავს ბრუნვის ნიშანს, მაგრამ საზღვრულია ფუძის სახით წარმოდგენილი:

„ყრალი სული უდის **ანწლის ფურცელ**“...

ინვერსიული წყობა უმეტესად გვაქვს მაშინ, როცა საზღვრული შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილია:

„კახიძეები **ნათესავია ჩემი**“; „ჩვენი **ციხეა ბაზგირეთისა**“ ...

2. ქვემდებარისა და შემასმენლის რიცხვში შეთანხმება

შემასმენელი მრავლობითია ქვემდებარესთან ისეთ შემთხვევებში, სადაც უნდა ყოფილიყო მხოლობითი და პირიქით, მხოლობითია, როცა უნდა შეწყობოდა მრავლობითის ფორმით:

„ჩემი **სიმამრი** ახლა იზმით **არიან**“... „**ქერი**, ბუდლა-ფურნესი ქი აცხობენ, თეთრი, წითელიც **არიან**“... „აქ **არვინ** არ **დარჩებიან**“; „**არავინ** არ **არიან** იქა ახლა“... „**ხალხი** ვინ **არიან** ეს კიდი იქა?“; „**ჯიბის** თერფვის **მაყარი** ფულს **გადააყრიან**“... „აქ **თელი გურჯი არიან**“; „ესკი მიღეთი **არიან**, **თელი** კაი **არიან**“. „თურქეთში **ბევრი ხალხი ცხოვრობენ**“; „**ბევრი ხალხი მიეყრებიან**“... „**ბევრი გადმოვდენ**, თაქსი ქვეშემეთში გადახტა, ამავყვანეთ“; „ხუთი კომლი რჩებიან, **ბევრი წადიან**“... „**წადიან რძალ-შვილი**“; „**დედამთილ-მამათილ** არ ყავს, **მემიკდენ**“...თქვენში **ჰასტნები არის**“; „იქიდან **გადმოვდოდა ბულები** დეიჭედებოდნენ მიერეგოდა, შევლოდენ მორევში“...

3. ქვემდებარის ბრუნვები. იცის' ზნასთან ქვემდებარე გვხვდება სახელობით ბრუნვაში: „**ხოჯა** (=ხოჯამ) **იცის** გურჯული...“. ხშირია გარდაუვალ ზმნასთან ქვემდებარის ერგატიული კონსტრუქცია: „**დათვმა** და **გელემა** მეერიენენ...“; „დოშშტვინეთ, უკან **მეიქცა ხოჯამა**“... დატიურ კონსტრუქციებში ქვემდებარე უმეტესად ფუძის სახითაა წარმოდგენილი: „ერთი მერიემაჟ ყოფილა, **დათვ მუუბარავს** და ბადვი ყოლია...“; „**დედაბრებ უთქმიან**, ბაბოი გყავდა იქა, მომკდარა იქ“... პირდაპირი დამატება პირველ სერიაში ნაცვლად მიცემითი ბრუნვისა გვხვდება სახელობითი ბრუნვის ფორმით ან ფუძის სახით. ირიბი დამატება კი უმეტესად ფუძის სახით: „**მორვებში კაკალ** არ **გუურევთ**...“; „**მარტო ყართოფ ვთესავთ, სიმიდ** არ

გთესავთ, წამალი არ გვაქ...“; „იმა არაფერი არ ქვია, იმა სუჭი ეტყვიან...“; „კაცები ფული გაყრიან, წევლენ...“; „თქვენ ჭამთ ღორი ხორცი?...“; „მე ველაპარიკებოდი ჩემ დედამთილ, მამამთილ...“; „ქათამ რას ეტყვი, ქათამ?!“... ასევე გვხვდება უბრალო დამტების თანდებულის ფორმათა მონაცვლეობა: „კროჭებში, ქილიკებში კოლოფებ აკეთებენ შეშიდან“; „დათვიდან ემინია, გაქცევა უნდოდა, და ვერ წასულა“...

ნ ა თ ი ა ფ ო ნ ი ა ვ ა

თანხმოვანთკომპლექსები აბაზურ ზმნურ ძირებში

აბაზურ ზმნურ ძირებში რეალიზებულ თანხმოვანთკომპლექსებს განვიხილავთ სინქრონიული ასპექტით. მასალა მოვიძიეთ ვ. ტუგოვის რედაქტორობით გამოცემული „აბაზურ-რუსული ლექსიკონიდან“.

მასალის ანალიზმა გვიჩვენა, რომ ერთი მორფემის ფარგლებში აბაზურ ზმნურ ძირებში გვხვდება სამწევრა (ა-ლა-რე-ჩხხ-რა „დახვევა“) და ოთხწევრა (ა-ქ-თშთშ-რა „თუხთუხი“) ბგერათმომდევრობებიც, მაგრამ ყველაზე გავრცელებულია ორსეგმენტიანი კომპლექსები.

აბაზურ ზმნურ ძირებში, დისტრიბუციული თვალსაზრისით, გამოიყოფა ანლაუტის, აუსლაუტისა და ინტერვოკალური პოზიციის თანხმოვანთკომპლექსები.

აბაზურში გვხვდება ოდენ თანხმოვნებისგან შემდგარი ზმნური ძირებიც. მათში შედის როგორც იდენტურფონემიანი (ა-ლ-ჯჯ-შა-რა „გარცხვა“), ისე არაიდენტურფონემიანი ბგერათმომდევრობები (წა-ფყ-რა „რაღაცის ძირში მოჭრა“), თუმცა მათი ნაწილი მიღებულია CVC სტრუქტურის ძირთა ინლაუტის ხმოვნის რედუქციით (ყჭ-რა „ჭმუჭნა“ (მდრ. აფხ. ა-ყჭ-რან „id“).

იდენტურთანხმოვნიან ძირებში არ მონაწილეობენ სონორები და სონანტები.

ანლაუტშიც, იდენტურფონემიანი ჯგუფების გარდა, წარმოდგენილია არაიდენტურფონემიანი ჯგუფები, რომლებიც ქმნიან ჰარმონიულ (აბა-რ-ფხა-რა „ერთმანეთის გათბობა“) და არაჰარმონიულ თანხმოვანთკომპლექსებს (ა-ლა-კმა-რა „ცემა რაღაცით“).

აბაზურიც, აფხაზურის მსგავსად, უპირატესობას ანიჭებს თანხმოვანთა დეცესიურ შეერთებას.

აბაზურ ზმნურ ძირებში ბგერათკომპლექსები ყველაზე გავრცელებულია ანლაუტში, შედარებით ნაკლებად ინლაუტსა და აუსლაუტში. სამივე პოზიციის თანხმოვანთკომპლექსების დაწვრილებითი ანალიზი მოხსენებაში იქნება წარმოდგენილი.

ჭ ა ბ უ კ ი ქ ი რ ი ა

მყოფადის წრე ლაზურში

1. მეგრულში, ქართლის ანალოგიურად, პირველი სერიის ზმნური ფორმებისთვის გამოყოფენ ორ წრეს: აწმყოსა და მყოფადის.

სპეციალური ლიტერატურის მიხედვით ლაზური მყოფადი კავშირებითი მეორისგან **-რე** ან **მინონტინონ/ჟნონ** ელემენტების დართვით ნაწარმოები ნაკვთია: **პჰარარე ბარამინონ...** „დავწერ“

ამავე დროს შენიშნულია, რომ პროდუქტიულია **აწმყო+ზმნის-წინი** წარმოება მყოფადის გამოსახატავად, თუმცა ამ გარემოებას ყურადღება არ ექცევა პარადიგმების წარმოდგენისას, რაც ჩვენი აზრით, არ არის ლოგიკური: **თუ გვაქვს ფორმა, ამ ფორმას სათანადო ადგილი უნდა მივუჩინოთ სისტემაში.** ჩვენთვის **მყოფადის ნაკვთია ზმნისწინი+აწმყო** (დობჰარუმ „დავწერ“), ხოლო **პჰარარე ბარამინონ** მოდალურელემენტის კავშირებითი მეორეა (ამასთან დაკავშირებით იხ. ჩვენი: მყოფადის ნაკვთის სტატუსისათვის ლაზურში (ჭანურში), საენათმეცნიერო ძიებანი, XII, თბ. 2002).

2. ლაზურში უნდა გამოიყოს **მყოფადის ნოლმეობითის** ნაკვთიც, — იმავე მარტივი მიზეზის გამო: **გვაქვს სათანადო ფორმები**

(წარმოების მექანიზმი აქაც ქართულისა და მეგრულის ანალოგიური — **ზმნისწინი+ უწყვეტელი**), მაგ.:

...ნე ვით მანათი **გომდინუბტი** (ჩიქ., I, 950); „არც ათ მანეთს დაგვარგავდი“;

ჭიტა ენვერიქ ბითთუმ კოჩი-ნა ძიატუ, ნენა **გამანთხიბტუ**, თო-ლფე **გამუგზაბტუ** და ოწკერტუ (ჩიქ., I, 486)

„პატარა ენვერი ყოველთვის კაცს რომ ნახავდა, ენას გამოუყოფდა, თვალებს გადმოკარკლავდა („გამოუნთებდა“) და უყურებდა“;

დოიყურატიკონი... დეშქურდუტუ დო **მელაბტუ** (ჩიქ., I, 444); „რომ დამეყვირა, შეშინდებოდა და ჩამოვარდებოდა .

3. ქართულისა და მეგრულის ანალოგიური ვითარება **მყოფადის კავშირებითან** დაკავშირებითაც, მაგ.:

ჩქინ-თი დიხა მო **მეფჩაბტათ** ფარათე (ყიფშ., 6); „ჩვენც მიწას ნუ მივყიდიდეთ (მივცემდეთ)“;

ჩქინ ვარ გამაფჩათ-ში, ჩქინი დიხაშა დერიშა თურქი ვარ მულუნ დო ჩქინ-თი დიხა მო **მეფჩაფტათ** ფარათე! (ყიფშ., 6); „ჩვენ თუ არ გავყიდით, ჩვენს მიწაზე, ჩვენს ადგილებზე თურქი არ მოვა, და ჩვენც მიწას ნუ გავყიდიდეთ“ (ნუ მივცემდეთ ფულით)“;

სი მო **გაშქურინეტას**, დივის ჩქიმდე მუთ ვარ ახენენ (დიუმეზ., 64); „შენ ნუ შეგეშინდებოდეს, დევი მე ვერაფერს მიზამს“;

მთელ კოჩეფ ჭუმანიშ ჰაქ ოკიბლან, არ-თედ ოხორ-მუშის მო **დოსქიდუტაზ**-ია (დიუმეზ., 72); „ყველა კაცი ხვალ აქ შეიყაროს, ერთიც კი თავის სახლში არ დარჩებოდესო“;

4. ლაზურში დასტურდება **მყოფადის პირობითის** ნაკვთის მაგალითებიც:

ემ ვახთის მან ოკითხუ დო ოჭარუ **ქომიჩქუტუკონი**, ნე ვით მანათი გომდინუბტი დო ბაშფორთი-თი ორდო დოვიქიფტი (ჩიქ., I, 95); „მაშინ მე რომ წერა და კითხვა მცოდნოდა, არც ათ მანეთს დაგვარგავდი და პასპორტსაც მალე ავიღებდი („გავაკეთებდი“).

უთოლე ქოჩიქ თქვერენ: „არ თოლი **ქომილუტუკოდა**“-ში, ღორ-მოთიქ სუმ ქომუჩუში, ვართი ხვამუ (ხალხ. 252); „უსინათლო (უთვალო) კაცს უთქვამს: ერთი თვალი მქონოდაო და ღმერთმა სამი რომ მისცა, არც დალოცა“.

დუნდას მუთ ვარ მინონ, ბერე-ჩქიმი ტახტი-ჩქიმიზ ნა გელახედასენ **ქომეჩქიტუკო-მა** (დიუმეზ., 40); „ამქვეყნად არაფერი მინდა, ჩემი შვილი ჩემს ტახტზე რომ მცოდნოდაო“;

ამგვარად, **მყოფადის წრის ნაკვთები არა მხოლოდ ქართულსა და მეგრულში, არამედ ლაზურშიც დასტურდება.**

ლაზური ზმნის ფორმათა პარადიგმაში წარმოსადგენია **მყოფადის პირობითის** ნაკვთიც, რაც აქამდე მხოლოდ მეგრულის სპეციფიკად მიიჩნეოდა.

ხ ა თ უ ნ ა ყ ა ნ დ ა შ ვ ი ლ ი

მრავალგზისობის გამოხატვა თანამედროვე ქართულში (კ. გამსახურდიასა და მ. ჯავახიშვილის პროზის მიხედვით)

ძველი ქართულისაგან განსხვავებით, თანამედროვე ქართულში არ არსებობს მრავალგზისობის მორფოლოგიური გამოხატვა, მრავალგზისობა ძირითად აღწერითად გამოიხატება: ხოლმე, მრავალგზის, მუდამ და ა. შ. ლექსიკური ერთეულების მეშვეობით.

საანალიზო მასალად შევარჩიეთ კ. გამსახურდიას „დიდოსტატის მარჯვენა“, „ხოგაის მინდია“ და მ. ჯავახიშვილის „თეთრი საყელო“ იმიტომ, რომ ამ ნაწარმოებებში მოქმედება ხდება იმ ენობრივ არეალში, სადაც მრავალგზისობა გამოიხატება მორფოლოგიურად. ღვანინტერესებს, თუ გამოიყენებენ ავტორები ხოლმეობითის არქაულ ან დიალექტურ ფორმებს მრავალგზისობის გამოსახატავად.

კ. გამსახურდია „დიდოსტატის მარჯვენასა“ და „ხოგაის მინდიაში“ ძირითადად აღწერით წარმოებას მიმართავს. მრავალგზისობა, უმეტეს შემთხვევაში, „ხოლმე“ ნაწილაკის მეშვეობით გამოიხატება, რომელიც ძირითადად აწმყოს, უწყვეტლისა და I თურმეობითის ფორმებს დაერთვის:

„დიდოსტატის მარჯვენა“:

აწყეო:

„ცხენი გულთმისანია, მხედრის განწყობილებას **შეიცნობს ხოლმე** წინასწარ“.

უწყვეტელი:

„ამას **ეტყოდა ხოლმე** ზვიადს: შენმა მსტოვრებმა თუ მუდამ მართალი თქვეს, შიმშილისაგან ამოსწყდებიანო უცილოდ“.

I თურმეობითი:

„ადმოსავლეთისკენ გადალალა ღრუბლები, შემოდგომის ცა მოიწმინდა და ისეთი კაშკაშა მთვარე დაადგა სვეტიცხოველს, როგორც **მინახავს ხოლმე**“.

მრავალგზისობა გამოიხატება ლექსიკური ერთეულით — **„მრავალგზის“**.

„ზვიადი სარკინოზებთან ნაბრძოლი იყო **მრავალგზის**“.

ზოგჯერ ზემოაღნიშნულ თხზულებებში მრავალგზისობა გამოიხატულია უწყვეტლის მწკრივის მეშვეობით:

„დამდნარ ერბოში **დავცურავდი**თ და ქერის ლუდით **ვიჭყიბებოდი**“.

„ხოგაის მინდიასა“ და „თეთრ საყელოში“ მწერლებს შესაძლოა გამოეყენებინათ ხოლმეობითის მწკრივები ხევესურული მეტყველების ილუზიის შესაქმნელად. კ. გამსახურდიამ „ხოგაის მინდიაში“ გამოიყენა აწყეოს ხოლმეობითის **„არნ“** ფორმა, მაგრამ ასეთი ფორმები არ გვხვდება ხევესურულ დიალექტში:

„ქისტები რათ **არნ** უსჯულო, დედი, სრუ ყველას თავსი რჯული აქვ“.

მ. ჯავახიშვილმა „თეთრ საყელოში“ რამდენიმე შემთხვევაში გამოიყენა II ხოლმეობითის მწკრივის ფორმები:

„ერთხელ კიდევ მოვიხედე. კოშკის თავზე მთვარე **ამოვიდის**“.

ამ შემთხვევაში, ბუნებრივი იქნებოდა, მწერალს II თურმეობითის მწკრივი გამოეყენინა — **„ამოსულიყო“**. ზმნა **„ამოვიდის“** არასწორადაა გამოყენებული — ამ შემთხვევაში შინაარსობრივად მრავალგზისობა არ იგულისხმება.

ნ ა ტ ო შ ა ვ რ ე შ ი ა ნ ი , მ ე დ ე ა ს ა ლ ლ ი ა ნ ი

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადებისათვის სვანურში

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება, როგორც ცნობილია, რაიმე ნიშნის მიხედვით ახასიათებს ანუ განსაზღვრავს მთავარ წინადადებაში სახელით გამოხატულ წევრს, ან გადმოგვცემს აღნიშნულ წევრთან განსაზღვრებად დაკავშირებული მისათითებელი ნაცვალსახელის კონკრეტულ შინაარსს.

ქართველურ ენებში განსახილველი დამოკიდებული წინადადება არაერთგვაროვან სურათს გვიჩვენებს. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრების თანახმად „ჭანურისათვის უჩვეულოა განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება“, რაც არნ. ჩიქობავას აზრით სავსებით გასაგებია, ვინაიდან „რომელიც“ სიტყვით დაკავშირებული წინადადება ქართულშიც წიგნური წარმოშობისაა და ხალხურ მეტყველებას არ ახასიათებს. ჩვენი დაკვირვებით, ნაწილობრივ მსგავსი ვითარებაა სვანურშიც, თუმცა ამ მხრივ ზემოსვანურსა და ქვემოსვანურ დიალექტებს შორისაც არსებითი სხვაობა შეინიშნება.

როგორც მრავალფეროვან სვანურ დიალექტოლოგიურ მასალაზე დაკვირვებამ აჩვენა, ქვემოსვანური დიალექტები, ზემოსვანური დიალექტებისაგან განსხვავებით, განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებაში მიმართებითი ნაცვალსახელის გამოყენებას ანიჭებენ უპირატესობას. განსხვავებაა თვით ზემოსვანურ დიალექტებს შორისაც. უნდა ითქვას, რომ **ხედუწა** „რომელიც“ წევრ-კავშირის გამოყენებას დამოკიდებულ წინადადებაში ბალსქვემოური აშკარად თავს არიდებს (იშვიათად გამოყენებისას კი უნაწილაკოდ გამოხატავს მიმართებითობას), რითაც იგი მკვეთრად ემიჯნება სხვა დიალექტებს, მათ შორის ჩოლურულსაც, სადაც დასახელებული წევრ-კავშირი გაბატონებულია. მაგ.:

მი ეჭკაღიბ ჭაწმ მირდა, **ხედი** სამ ზაჟ ხეკუეს ერე ჟ'ოხჷინგლოჟა (ბქ.) „მე ისეთი მეუღლე მყავდა, რომელიც სამი წელი უნდა ვიგლოვო („მე ის-ყალიბი-კაც-ი მყავდა, რომელიც **სამ** წელს უნდა რომ მო-ვი-ი-გლ-ოვ-ო“)...

ბალსქვემოურ დიალექტში აღნიშნული ჰიპოტაქსური წინადადებები ან უკავშიროდ გვევლინება, ან სხვა მიმართებითი ნაცვალსახელები (**ესტა, ერტა, მწ** „რომელიც“ და ა. შ.) ენაცვლება. მაგ.:

არდახ ეშხუ მეჩი ხეხტ-ჭანშ, **ხედტანშ** მინე ბედჯი მანდა ხეხადანდახ ეშხუ ქათალსერ (ლნტ., სვან. ქრესტ., 328:34-35) „იყვნენ ერთი მოხუცი ცოლქმარი, რომელთაც არაფერი ებადათ ერთი ქათმის მეტი („იყვნენ ერთი ცოლ-ქმარი, რომელსაც მათ **ბედ-ზე** არაფერი ე-**ბად-ა-თ** ერთი **ქათმ-რის** მეტი“)

შდრ. ბქ. არდახ ეშხუ მეჩი ხეხტ-ჭანშ, **ესტანშ** მამაგტეშ ხაბადანდახ ეშხუ ქათალგნქა „იყვნენ ერთი მოხუცი ცოლქმარი, რომელთაც არაფერი ებადათ ერთი ქათმის გარდა („იყვნენ ერთი მოხუცი ცოლქმარი, ვისაც არასაქმე ე-**ბად-ა-თ** ერთი **ქათმ-რის** გარდა“)

ლიმზერ ჩუ ხედტანში ეჯ მეზგა, **ხედტანშ** მეზგაისგა ზურალ ჩუ ილტუქალ (ბზ., სვან. ქრესტ., 1978, 38:24-25) „ლოცვა ჩაემლება ხოლმე იმ ოჯახს, რომელ ოჯახშიც ქალი იმშობიარებს („ლოცვა **და-უ-შავ-დ-ებ-ა** იმ მოსახლეს, რომელ მოსახლეშიც ქალი იმშობიარებს“)

შდრ. ბქ. ლიმზერ ჩუ ხედტანში ეჯ მეზგა, **მწ** მეზგაისგა ზურალ ჩუ ილტუქალ (ბქ.) „ლოცვა ჩაემლება ხოლმე იმ ოჯახს, რომელ ოჯახშიც ქალი იმშობიარებს („ლოცვა **და-უ-შავ-დ-ებ-ა** იმ მოსახლეს, რა მოსახლეშიც ქალი იმშობიარებს“) და სხვ.

მოხსენებაში სრულად იქნება განხილული განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების კავშირები თუ წევრ-კავშირები, აგრეთვე, მთავარი და დამოკიდებული წინადადებების განლაგების (კომბინირებისა და ჩართვის) სახეები სვანურის ყველა დიალექტის (მათ შორის ჩოლურული მეტყველებისა და ლახამულური კილოკავის) მონაცემთა გათვალისწინებით.

ეთერ შენგელია

ოლარად სიტყვის წარმოშობისათვის მეგრულში

მეგრულში დასტურდება ლექსიკური ერთეული **ოლარად** „სა-ნტიმეტრი, საზომი“ (პ. ჭარაია). მოცემული სიტყვა ნაწარმოებია **ლარ-** ფუძისაგან, რომელიც ქართულის მსგავსად, მეგრულშიც გავრცელებულია: მეგრ. **ლარ-**ი „ლარი, სიმი აბრეშუმისა; ნაქსოვი სარტყელი, ხვანჯარი“ (ა. ქობალია).

ლარ-ი იხმარება გადატანითი მნიშვნელობითაც — „სწორი“: **ლარი**ჯგურა კოჩიე „ლარივით კაცია“ (ლარივით ტანი აქვს).

ოლარად დანიშნულების სახელი ჩანს, შეიძლება აღვადგინოთ **ო-**არ მაწარმოებელი, სადაც **-არ** სუფიქსისეული **რ** დაკარგული უნდა იყოს: ***ო-ლარ-არ-**.

საანალიზო ფუძის შემცველი ლექსიკური ერთეულები გვხვდება იდიომატურ გამოთქმაშიც: **ოლარაია** || **ოლარა ნინა** „გრძელი ენა“.

ლარ- ფუძე მონაწილეობს ზმნურ ფორმებშიც: მეგრ. **ლარ-**უა „გასწორება, გალარვა, ფიცრის გაწყობა, ბლანდვა“ (ა. ქობალია); **ლარ-**აფ-ა (გითო-**ლარ-**აფ-ა — სახელი გითაალარუ(ნ) ზმნისა - ჰკი-დია) (ო. ქაჩაია). **ლარაფა** ფორმა გვაქვს გადატანითი მნიშვნელობით: **ლარაფა ნინაში** „ბევრი, ზედმეტი ლაპარაკი“.

ლარ- ფუძისგან ნაწარმოები ჩანს **ლარ-ა** „სწორი, ვაკე ადგილი, გაშლილი სათიბი, კანაფის შვეულა კალატოზისა“ (ა. ქობალია).

ლარ- რთული სიტყვის შემადგენელი ნაწილია: **ლარაკვაკვა** — „ლარივით სწორი და კობტა“ (ა. ქობალია) ← **ლარ-ა** „სწორი“ და **კვაკვა** „კობტა“ ფორმებისაგან.

**ფრაგმენტები მოგონებიდან აკადემიკოს
არნოლდ ჩიქობავაზე. XLVIII-XL**

LVIII. არნ. ჩიქობავამ სადოქტორო დისერტაცია დაიცვა 1929 წელს. დაცვაზე მრავალი მეცნიერი გამოსულა სიტყვით, მათ შორის — პროფ. შ. ნუცუბიძე. მას მაღალი შეფასება მიუცია ნაშრომისათვის (განსაკუთრებით — მის თეორიულ ნაწილისათვის, რომელშიც კარგად ჩანს დისერტანტის განსწავლულობა ფილოსოფიასა და ფსიქოლოგიაში) და, სხვათა შორის, უთქვამს: პრობლემა, რომელშიც თქვენ ცხენით შემოჭირითდით... (ბ-ნი არნოლდის მიერ მოხმობილ საილუსტრაციო მასალაში **ცხენი** და **ირემი** იყო წარმოდგენილი).

არნ. ჩიქობავამ თხრობა ასე დაამთავრა: შალვა ნუცუბიძე ძალიან ნიჭიერი ადამიანი იყო, თვითონაც არ იცოდა, რამოდენა ნიჭის პატრონი იყოვო...

LIX. 1935 წელს გამოვიდა არნ. ჩიქობავას „ზოგადი ენათმეცნიერება. I. პრობლემეტიკული ნაწილი“, რომელსაც ავტორის წინასიტყვაობას წინ უძღვის „გამომცემლობის წინასიტყვაობა“ (უპრეცედენტო შემთხვევა წიგნის გამოცემის ისტორიაში), მისი ავტორები, ბუნებრივია, იყვნენ არა გამომცემლობის მუშაკები, არამედ — ე. წ. „წითელი პროფესურის“ კონკრეტული წარმომადგენლები...

შემდეგ მოეწყო წიგნის განხილვა, რომელსაც წარმართავდნენ კომპარტიისა და კომკავშირის აქტიური წარმომადგენლები. არნ. ჩიქობავას ბრალი დასდეს, რომ ის იყო „ბურჟუაზიული“ ინდოევროპეისტიკის წარმომადგენელი და ნ. მარის „მარქსისტული მოძღვრების“ მოწინააღმდეგე. ბ-ნ არნოლდს განხილვისას უთქვამს, რომ ოთხელენტოვანი ანალიზი არ არის არც მეცნიერული და არც მარქსისტული. „წითელი პროფესურის“ ერთ-ერთ წარმომადგენელს უკითხავს: მასმ ტყუის გაზეთი „პრავდა“, როდესაც ნ. მარს გამოჩენილ საბჭოთა მარქსისტ მეცნიერს უწოდებდსო? არნ. ჩიქობავას უპასუხებია: გაზეთი

„პრავდა“ კი არ ტყუის, არამედ ის, ვინც გაზეთის ამ გამონათქვამს არასწორ ინტერპრეტაციას აძლევსო...

ამ განხილვის შემდეგ ბ-ნ არნოლდს ქუჩაში შეხვედრია ერთი ახალგაზრდა მკვლევარი (ნ. მარის მომხრე) და მისთვის უთქვამს: რა უსამართლოდ მოგექცნენ, ბატონო არნოლდ, ძალიან ვწუხვარო... ბ-ნი არნოლდი: ჩემი სათქმელი მე იქ უკვე ვთქვი და ახალს ვერაფერს მოგახსენებო (ეტყობა აღნიშნულ პირს უნდოდა ბ-ნი არნოლდისათვის რაიმე დაეცდევინებინა).

ამ განხილვას შედეგად ის მოჰყვა, რომ არნ. ჩიქობავა გაათავისუფლეს უნივერსიტეტის პროფესორის თანამდებობიდან, მაგრამ დაახლოებით ერთი თვის შემდეგ აღადგინეს, რაკი შეიტყვეს სტალინის უარყოფითი დამოკიდებულების შესახებ ნ. მარის პიროვნების მიმართ...

LX. 1950 წლის საენათმეცნიერო დისკუსიის შემდეგ, რომელშიც არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისმა გაიმარჯვა, მას დაევალა ეხელმძღვანელა დისკუსიისათვის ფსიქოლოგიაში. როგორც ცნობილი ფსიქოლოგი ვ. ნორაკიძე იგონებს, არნ. ჩიქობავამ ფსიქოლოგიის ინსტიტუტის თანამშრომლებს სთხოვა, წერილობით წარმოედგინათ თავიანთი თვალსაზრისები დ. უზნაძის განწყობის თეორიის შესახებ, რომ შემდგომ (დისკუსიის მსვლელობისას — კონიუნქტურის გავლენით) აზრი არ შეეცვალათ... დისკუსიაში არნ. ჩიქობავას წყალობით გაიმარჯვა საღმა აზრმა და განწყობის თეორია გადარჩა (მას „ბუტრუაზიულის“ იარლიყი მოეხსნა).

ამ დისკუსიაში ხელის შეშლა დიდი იყო, ბ-ნი არნოლდი დაუფარავად ამხელდა იმ ადამიანებს, მათ შორის თანამდებობის — პირებსაც, რომლებიც დისკუსიის სწორი მიმართულებით წარმართვას ხელს უშლიდნენ. ამას შედეგად ის მოჰყვა, რომ 1952 წელს არნ. ჩიქობავა ენათმეცნიერების ინსტიტუტის დირექტორის თანამდებობიდან გაათავისუფლეს...

სამედიცინო ლექსიკა ქართველურ ანთროპონიმიაში

ცალკეულ საგანთა, მოვლენათა, ცხოველთა, ფრინველთა, მცენარეთა, ნივთიერებათა, **ხელობა-საქმიანობათა** ან სოციალური ყოფის ამსახველი ლექსიკა, ჩვეულებრივ, ისტორიული დასაბამია ონომასტიკონისა. მთელ მსოფლიოში, თითქმის ყველა ერსა თუ ენაში, საზოგადო სახელი გაცილებით ადრე შეიქმნა, ვიდრე საკუთარი, ეს უკანასკნელი კი საფუძვლად დაედო ოფიციალური გვარის წარმოშობას.

„გვარსახელი ადამიანის საკუთარი სახელის ისტორიული კატეგორიაა. მისი გრამატიკულ-სემანტიკური მოდელები საზოგადოების განვითარების სხვადასხვა საფეხურებს შეესაბამება. გვარსახელი თავად იქენს სოციალური მახასიათებლის ფუნქციას“ (მ. სურგულაძე, ჯ. ოდიშელი). მოსახლეობის ზრდა, ტომებს შორის ურთიერთობის გაცხოველება და ხალხის მრავალრიცხოვან კოლექტივად ჩამოყალიბება აუცილებელს ხდიდა არა მარტო იმის ცოდნას, თუ რა ჰქვია ამა თუ იმ პირს, არამედ — რა **ხელობის კაცია** იგი, ვისი შთამომავალია, სადაურია ა. შ. ამრიგად, სახელის გვერდით გაჩნდა კიდევ მეორე, **დამატებითი სახელი**, რომელიც ახუსტებდა პიროვნების ვინაობას, მეტ ცნობებს იძლეოდა მასზე და თანაც აავდვილებდა ერთი სახელის მქონე პირების — სეხნიების გარჩევას. სწორედ ამ დამატებითი სახელისგან წარმოიშვა გვარი, როგორც პიროვნული სახელის თანმხლები, განუყრელი ნაწილი (ზ. ჭუმბურიძე).

„ქართველური ანთროპონიმია იმდენად სუსტადაა შესწავლილი, რომ ჯერ კიდევ ნაადრევია მის გენეზისსა და სპეციფიკურ ნიშნებზე მსჯელობა. ჩვენი ძველი, ქრისტიანობამდელი ანთროპონიმები ფრამენტულადაა შემონახული და არავის უცდია მათი ცოტად თუ ბევრად სრული ნომენკლატურის აღდგენა. **სრულიად გაუთვალისწინებელია საკუთარ სახელთა ხალხური ტრადიცია** და თვით ის მასალაც კი, რაც შედარებით მდიდრულადაა ასახული ძველ საისტორიო თხზულებებსა და სიგელ-გუჯრებში. ასე რომ, **ქართველური ანთროპონიმია არ სარგებლობს იმ ყურადღებით, რისი უეჭველი ღირსიც არის**“ — წერდა ალ. ლლონტი 1965 წელს. მას შემდეგ გავიდა თითქმის ნახევარი საუკუნე და, რაღა თქმა უნდა, რამდენადმე

შეიცვალა საქმის ვითარება: გამოქვეყნდა ცალკეული ლექსიკონები და გამოკვლევები ქართული, სვანური თუ მეგრული მასალების გათვალისწინებით. რაც შეეხება ლაზურს და ქართული ენის ისტორიულ ან თანამედროვე სამხრულ დიალექტებს, შეიძლება ითქვას, რომ ამ მხრივ ძალზე ცოტაა გაკეთებული; ხალხური სამედიცინო ტერმინოლოგიის კვლევის თვალსაზრისით კი ბოლო არეალში მხოლოდ სქემატურად გვაქვს შესწავლილი სამეცნიერო პრობლემები. ამიტომ ამჯერად ჩვენ დავინტერესდით იმ სამედიცინო ლექსიკით, რომელიც ქართველური ანთროპონიმიკის ერთ-ერთი კომპონენტი აღმოჩნდა.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართველოლოგთა უმრავლესობა მხარს უჭერს ოფიციალურ ქართულ გვართა შუასაუკუნეობრივ ისტორიას, ჯერ ერთი, „მატიანე ქართლისაჲ“ VI-X საუკუნეებშიც წარმოგვიდგენს მათ (რომელთაგან ზოგი დღესაც იხმარება!), და მეორეც, როგორ შევუხამოთ გავრცლებულ თეორიას ისეთი სტრუქტურები, რომელთა ფუძეები უთუოდ აღდგება საერთოქართველურ დონეზე, რადგანაც დღემდე ზუსტი ფონოლოგიური კანონზომიერებით გამოირჩევიან და ქართველურ ენათა კლასიკურ ბგერათშესატყვისობებს ამჟღავნებენ?

ქართული	მჭედ-ღ-ი-ძე / მჭედ-ღ-ი-შვ-ი-ლი / მჭედ-ღ-ური
მეგრული	ჭკად-უ-ა
სვანური	მჟ-შკუდ-ი-ან-ი ← მგ-შკაღ

ან კიდევ:

ქართული	კაც-ა-ძე / კაც-ი^ა-შვ-ი-ლი / კაც-ელ-ა-შვ-ი-ლი / კაც-ო-შვ-ი-ლი / კაც-ობ-ა-შვ-ი-ლი / კაც-იტ-ა-ძე / კაც-იტა-^ს-შვ-ი-ლი
მეგრული	კოჩ-ია / კოშ-ია; კოჩ-ალ-ა-ძე / კოჩ-ალ-ი-ძე (აჭარა, მესხეთ-ჯავახეთი), კოჩ-უა-შვ-ი-ლი / კოჩ-ი^ა-შვ-ი-ლი / კო^ჩ-ჩ-ა-ძე / კოჩნ-ი-ძე (ტაო-კლარჯეთი)
სვანური	ჭუშ-ი-ლ-ი-ან-ი (XIII ს.) ← ჭაშ-ი-ლ-ი-ან-ი (?)

რასაკვირველია, უთუოდ მიგვითითებენ: პირველად საზოგადო სახელში (კაც-ი, ჭედ-ვ-ა,...) გაჩნდა კანონზომიერი ფონემატშესატყვისობა, რომელიც შემდეგ აქედან მექანიკურად გადავიდა ჯერ საკუთარ სახელში (კაც-ა / კაც-ია, ^შჭედ-ელ-ა,...), მერე კი გვარშიო,

მაგრამ მხოლოდ ქართულძირიანი სტრუქტურებიც რომ გვაქვს მეგრული, ლაზური ან სვანური გრამატიკული ინვენტარით (შდრ. მეგრული **ჭედ-ია**, სვანური **მჭედ-ლ-იანი-ი** ← **ჭედ-ელ-იანი-ი**, მეგრული **კაც-ია**, სვანური **კაც-ანი-ი**,...) და თანაც უძველეს გვარებში?! ყველაზე მეტად კი საინტერესოა **კოც-ია-შვილ-ი** (ქართულ-მეგრული კონტამინირებული ფორმა?), რომელიც აშკარად ადასტურებს ქართველოლოგიის ერთ-ერთ დებულებას იმის შესახებ, რომ კონსონანტური ბგერადგადაწევები უფრო ძველი ეპოქისაა, ვიდრე ვოკალური, ე. წ. **კოცი-აშვილ**ზე უადრესია **კოჩია** "შვილი".

მამასადამე, აუცილებელია ფუძის ფონოლოგიური სტრუქტურის გათვალისწინება ანთროპონიმთა ისტორიის კვლევისას არა მხოლოდ ქართველურ ენებში, რასაც შესაბამის გამოკვლევებში (ლინგვისტთა თუ არალინგვისტთა) ვერ ვამჩნევთ! ძველი მასალების ამ თვალსაზრისით გადახედვაც კი, ვიჭრობთ, უთუოდ შეგვაცვლევინებს აზრს ოფიციალურ გვართა გვიანდელი წარმომავლობის შესახებ.

რაც შეეხება სამედიცინო ტერმინოლოგიის შემცველ ქართულ გვარებს, მიუხედავად იმისა, რომ მათი რაოდენობა საკმაოდ მოკრძალებულად გამოიყურება დანარჩენ პროფესიათა აღმნიშვნელი ფუძეებიდან მომდინარე გვარსახელებთან შედარებით, აქაც დაახლოებით იგივე სიტუაციაა: **გამოიყოფა სამი ძირითადი ფენა — ძველი** (მკურნალიძე, წამალაძე / წამალაშვილი, მახლაური), **მოგვიანო ეპოქისა** (აქიმიშვილი / აქიმაძე) და **ახალი** (ექიმიშვილი, დობტურიშვილი, ფერშანაშვილი).

სხვადასხვა დროს სამხრეთ საქართველოს მაღალ არისტოკრატიას წარმოადგენდნენ: მხარგრძელები, ორბელები, თორელები, ჯაყელები და **მანკაბერდელები**. ჩვენი ყურადღება მიიქცია ბოლო გვარმა თუ ზედწოდებამ, რომელიც შესაძლოა (ძალზე ფრთხილი ვარაუდის საფუძველზე!) კარაბადინის, ანუ სამკურნალო წიგნის მცოდნე საგვარეულოზე მიუთითებდეს (თუმცა არც ისაა გამორიცხული, რომ **მანკაბერდი** ტოპონიმიც იყოს). გარკვეულ ფონეტიკურ გარდაქმნათა უწინარესობა-შემდგომადობის პროცესი ასე წარმოგვიდგენა:

***მა-კარაბადინ-ე** → ***მა-კარაბადნ-ე** → ***მა-კარაბად-ე** → ***მა-კარაბდ-ე** → ***კარებდ-ე** → ***მა-კაბერდ-ე** → ***მან-კაბერდ-ე** → ***მან-კაბერდ-ე+ელ-ი** → **მანკაბერდელი**

მოსალოდნელია, რომ **უამი¹არ²აშვილი / უამიერაშვილი** და **ყვაგილაძე / ყვაგილაშვილი** სამედიცინო ლექსიკის ამსახველი გვარები იყოს (შდრ. **უამ-ობ-ა** „მომსვრელი სენი“, ნ. ჩუბინაშვილი; **ყუ-ავ-ილ-ი** „სენია“, საბა).

ვფიქრობთ, რომ **მანლაური** ← ***მა-ნალ-ა-ურ-ი**, რომლის ძირი დღემდე დაცული მეგრულ **ლა-ნალ-ა / ლა-ნარ-ა** ლექსემაში, ავადმყოფობას რომ აღნიშნავს (შდრ. ქართული ენთროპონიმი **ლა-ხურ-ა**) და სვანური სტრუქტურის სიტყვაა.

ალბათ, ქართული **წამალაიძის** შესატყვისი უნდა იყოს სვანეთის საეკლესიო კრების „სულთა მატიანეს“ პალიმფსესტურ (XI ს.) მოსახსენებელში დადასტურებული გვარი **კამ-არ-იან** (გ. სილოგავა). თუ ეს ასეა, მაშინ სპეციალურ ლიტერატურაში (გ. როგავა) დღემდე არსებული ვარაუდი ქართული **წამ-ალ-** და სვანური **კემ-** („თივა“) ფუძეთა ფონოლოგიური კავშირის შესახებ უნდა გადაისინჯოს, გაიხაზოს **წამ- / კამ-** ძირთა მიმართების საკითხი და საერთოქარველური ენის დონეზე უნდა აღდგეს არა **წიმ-** ან **წამ- / წიმ-** (გ. კლიმოვი) არქიფორმები, არამედ მხოლოდ **წამ**.

ჩვენ კვლავაც გავაგრძელებთ კვლევას ამ მიმართულებით და შევეცდებით დავადასტუროთ „აქიმობის“ შესაბამისი ლექსიკა არა მხოლოდ ქართული, არამედ სვანური, მეგრული და ლაზური მასალების იხედვითაც, როგორც ანამედროვე, ისე ისტორიულ ჭრილში. რაც ერთობ რთული (არა მარტო ლინგვისტური) პრობლემების წინაშე გვაყენებს; სამაგიეროდ, მუშაობის პროცესში ძალას შეგვმატებს დიდებული სულოხან-საბას განმარტება: „**აქიმი სხუათა ენაა, ქართულად მკურნალი ჰქვიან, რომელიც სნეულთ მლხენელია**“.

მე-19 საუკუნის ქართულში არსებული რუსიციზმების შესახებ (მ. ჯავახიშვილის წერილების მიხედვით)

მე-17-18 საუკუნეებიდან საქართველოში განვითარებულ ისტორიულ-პოლიტიკურ მოვლენებთან დაკავშირებით იწყება რუსულ-ქართული კონტაქტების გააქტიურება, რამაც მე-19 საუკუნიდან, საქართველოს რუსეთის იმპერიაში შესვლის შემდეგ, ბუნებრივია, ინტენსიური ხასიათი მიიღო. საქართველოში რუსული ენის ცოდნის აუცილებლობამ დღის წესრიგში დააყენა მთარგმნელობითი საქმიანობა, ორენოვანი ლექსიკონებისა და გრამატიკების შედგენის აუცილებლობა. რუსული ენის გავლენა საგრძნობი ვახდა ქართული ენის ლექსიკაზე. ნასესხობებმა (რუსიციზმებმა) სალიტერატურო ენაშიც შემოაღწია, განსაკუთრებით გაიზარდა რუსულის გავლენა საბჭოთა პერიოდში, როდესაც ენობრივმა კონტაქტებმა ბილინგვური ხასიათი მიიღო. რუსული ლექსიკა ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროში შემოიჭრა, მაგრამ, როგორც მოსალოდნელი იყო, მდიდარი სამწერლობო ტრადიციების მქონე ქართულ ენაში ეს გავლენა სესხებისა და კალკირების ზღვარს არ გასცილებია.

ზემოაღნიშნულ ფაქტს თავის დროზე ბევრი ქართველი მწერალი თუ საზოგადო მოღვაწე ეხმაურებოდა. მათ შორის ერთ-ერთი იყო მიხეილ ჯავახიშვილიც. მწერალი თავის პუბლიცისტურ წერილებში ქართულ ენასთან დაკავშირებულ არაერთ მნიშვნელოვან საკითხთან ერთად მე-19 საუკუნის სალიტერატურო ქართულში დამკვიდრებულ რუსიციზმების თემასაც ეხება, განიხილავს რა მათ შეცდომათა კონტექსტში. მაგალითად, მწერლის შენიშვნით, ამგვარი შეცდომებია:

- „ის მუდამ ვინმეზე იყო შეყვარებული“ — უნდა იყოს: ვინმე უყვარდა („დროა თავიდან ამოვიგდოთ უცხო **ВЛЮБИТЬСЯ В...**“ — მ. ჯავახიშვილი);

- „სიტყვას ვერ ბედავენ დააცდინონ“ (რუს. **СЛОВО НЕ СМЕЮТ**

приронить) — უნდა იყოს: ხმა ვერ ამოუღიათ, კრინტი ვერ დაუძრავთ;

- „ერთი მეორეს გამოეკიდებოდნენ“ (რუს. **гонялись друг за другом**) — უნდა იყოს: ერთმანეთს დასდევდნენ;

- „ახალგაზრდა აფიცერი, ვიწრო მელას პირისახისა“ (რუს: **с острым лисым лицом**) — უნდა იყოს: მელუთრი სახით;

- „მიახლოებული ჩინოვნიკია“ (რუს: **приближенный**) — უნდა იყოს: დაახლოვებული, მახლობელი;

- „ექნელებოდა გრიგოლის ასეთ მანერების შერიგება,, (რუს. **не мог привыкнуть**) — უნდა იყოს: ვერ შეეგუა, ვერ შეეჩვია;

- „გამოხიზნულიყო“ (რუს. **разочеровався**) — უნდა იყოს: გული აიცრუა, გაუტყდა;

- „იჭდა კაცი მალალ ქუდში“ (რუს. **в шапке**) — უნდა იყოს: ქუდიანი, ქუდოვანი;

- „მისი წარმოდგენის გმირი“ (რუს. **герой его воображения**) — უნდა იყოს: საოცნებო გმირი.

- „იმ დროს სიმცირის გამო“ (რუს. **по краткости времени**) — უნდა იყოს: მცირე დროის გამო;

- „ჩვენ გავიზარდეთ“ (რუს. **отрастили**) — უნდა იყოს: გავიზარდენით. („მაგ.: **отрастили** — წვერი გავიზარდეთ და **мы выросли** — ჩვენ გავიზარდენით.. ესეც საგულისხმოა: ქართულს მეც რუსულით ვხსნი, რადგან ზოგისთვის ეს უფრო გასაგებია“ — მ. ჯავახიშვილი);

- „გადამყიდველი“ (რუს. **перекупщик**) — უნდა იყოს: ჩარჩი, ქორვაჭარი;

საინტერესოა, რომ ხშირად უცხო ენიდან პირდაპირი თარგმნის გზით შემოსული და ქართული ენისათვის ნორმის თვალსაზრისით არაბუნებრივი და არასწორი ფორმები ფრაზეოლოგიზმებად იქცევა ხოლმე. ამ ტიპის შემთხვევებზე საუბრობს მიხეილ ჯავახიშვილიც, როცა მე-19 საუკუნის ქართულში არსებულ შემდეგ ფორმებს შენიშნავს:

- „ერთ ფასში იყიდება“ — უნდა იყოს: ერთ ფასად იყიდება;
- „საქმე ქუდშია“ — რუს. дело в шляпе;
- „სიტყვა ეჭირა“ — რუს. держал речь;
- „კბილებით საფანტს კენეტლა“ — რუს. зубами отбивал дробь;
- „წავიდეთ ქვეყანაზე“ — რუს. пойдём на мировую.

ასევე ქართულში ხშირად გვხვდება შემდეგი სახის სიტყვათფორმებიც: არასასიამოვნო, არამდიდარი, არასწორი და ა.შ. მ. ჯავახიშვილის შენიშვნით, ენას ავიწყდება, რომ არსებობს „არას“ ანტიპოდებიც და შესაბამისად უნდა გვქონდეს: უსიამოვნო, ღარიბი, მრუდე და ა. შ. „не прямая улица, нехороший, небольшой, небогатый, — აი სად აქვს სათავე ასეთ სიმახინჯეს — ბრმა წაბაძვაში, დასასრული კი ენის სრულ დაგონჯებასა და გალატაკებისაკენ მიდის“.

თუმცა მწერალი ერთგან იმასაც შენიშნავს, რომ აბსოლუტურად ეროვნული არც კულტურა არსებობს და არც ენა. მითუმეტეს, ჩვენს საუკუნეში, როცა გავლენის სისწრაფე ყველა სფეროში ასე მატულობს.

მაგრამ, მიუხედავად ზემოთქმულისა, ეს გარემოება ხელს არ უშლის მ. ჯავახიშვილს, რომ წერილის დასასრულისკენ დასვას ასეთი რიტორიკული შეკითხვა:

„ჩვენ 50000 სიტყვა გვაქვს — ევროპელებზე მეტი — და ისეთი ჯადოსნური ფორმები ზმნისა, რომელთა მსგავსი არც ერთ ენას არ მოუპოვება. და ასეთი განძის პატრონი წარამარად უნდა სესხულობდეს უფრო ღარიბებისგან სიტყვებსაც და ფორმებსაც?!“

მ ა ნ ა ნ ა ჩ ა ჩ ა ნ ი ძ ე , ნ ა ტ ო რ ა ზ მ ა ძ ე , ნ ა თ ი ა მ ა ი ს უ რ ა ძ ე

ლექსიკის მინიმიზაციის საკითხისათვის

ლექსიკურ ტენდენციათა საკითხები მუდმივად აქტუალურ საკითხთა რიგს განეკუთვნება (ენა ხომ ჩვენი ყოფიერების სახლია!) და დღენიდან საჭიროებს მკვლევართა ფხიზელ თვალს. თანამედროვე ქართულის ლექსიკური ტენდენციები, როგორც ყველაზე პრობლემური და ახალ-ახალ პრობლემათა ერთგვარი საბადო, ნაირგვარი ასპექტით (სემანტიკურ-გრამატიკული, სტილისტიკური, სოციოლინგვისტური, ეთნოკულტუროლოგიური და სხვ.) მკვლევართა მძაფრი ყურადღების საგანია. აღნიშნული პრობლემატიკა მეტად საინტერესოა ლექსიკოლოგიური და ლექსიკოგრაფიული თვალსაზრისითაც, ვინაიდან უშუალოდ უკავშირდება ლექსიკის მინიმიზაციის საკითხებს.

ჩვენ მიერ ქეგლისათვის წარმოებული პრაქტიკული ლექსიკოგრაფიული სამუშაოები ერთ-ერთ ყველაზე სანდო წყაროდ შეიძლება მივიჩნიოთ თანამედროვე ქართულის ლექსიკურ ტენდენციათა ანალიზისა და ლექსიკის მინიმიზაციის საკითხთა კვლევის გზაზე. ვრცელი ფაქტობრივი მასალა, რომელსაც გვთავაზობს ქეგლის არსებული სადოკუმენტაციო ფონდი, ასევე მიმდინარე ლექსიკოგრაფიული სამუშაოები — დაწყებული სადოკუმენტაციო ფონდის ახალი საილუსტრაციო მასალებით შევსება — მოწესრიგებითა და დამთავრებული სიტყვა-სტატიის რამდენიმე საფეხურიანი რედაქტირებით — ლექსიკოლოგია-ლექსიკოგრაფიის ასპექტით არაერთ პრობლემურ საკითხს უპასუხებს კიდევაც და, იქვე, ახალ კითხვებსაც ბადებს.

საკითხთა უმეტესი ნაწილი გავაერთიანეთ ცენტრალურ პარაგრაფში სათაურით ლექსიკოგრაფიის ლექსიკოლოგია. კვლევისას აღნიშნული სამუშაოს წინმსწრები გახლდათ თანამედროვე ქართულის ძირითადი ლექსიკური ტენდენციების ანალიზი, ხოლო ამავე სამუშაოს შემაჯამებელი ნაწილი — ლექსიკოლოგია-ლექსიკოგრაფიის ასპექტით ლექსიკის მინიმიზაციის საკითხი.

შევნიშნავთ, რომ თანამედროვე ქართულის ძირითადი ლექსი-

კური ტენდენციების განვითარების მაგისტრალურ ხაზს პირობითად წარმოვადგენთ სახელწოდებით „კონსესუსიდან დაკორექტირებამდე“ (ყველაზე აქტუალურია მოდელი: სახელი [საკუთრივ სახელი; resp. ტერმინი] არცთუ ლირიკული გადახვევით, აქვეა „კოჰაბიტაცია“ და „დატრენინგება“).

ლექსიკის მინიმაზიციისათვის განმსაზღვრელად მივიჩნევთ სიტყვა-სტატიის სტრუქტურას ლექსიკონის ტიპის მიხედვით. შესაბამისად, ლექსიკოგრაფიული ასპექტით ლექსიკის მინიმიზაციის ოთხი ძირითადი ფორმატი გვექნება:

- I. განმარტებითი,
- II. ტერმინოლოგიური,
- III. ენციკლოპედიური,
- IV. უცხო სიტყვათა ლექსიკონებისათვის.

მიუხედავად იმისა, რომ საკითხისადმი ამგვარი მიდგომა არის ლექსიკის მინიმიზაციის პრობლემის მხოლოდ ერთი კონკრეტული სფეროს, კერძოდ, ლექსიკოგრაფიის ფარგლებში მოწესრიგების ცდა, იგი არაერთი საგულისხმო დასკვნის გაკეთების საშუალებას იძლევა როგორც ზოგადად ლექსიკოლოგიაში, ისე ენობრივი იერარქიის ლექსიკურ დონეზე.

მ ე რ ა ბ ჩ უ ხ უ ა

ლაზური ზოლა „ზღვა“ ფუძის მეგრული ეკვივალენტისათვის

როგორც ცნობილია, **ზღუა**-მ სახელი გვხვდება ძველი ქართულის უძველეს სამწერლო ხანმეტ ძეგლებში: „ხოლო **ზღვა**-? ქარისგან აღბრღუეოდა“; „მიიშართა კოლტმან მან ღორებისამან კბოლდესა მას ზღუად“...

ქართულ **ზღვა** სიტყვას ლაზური ეკვივალენტი ჯერ ჯიდევ მარი მროსემ დაუძებნა, შდრ. ლაზ. **ზოლა** // **მზოლა** // **ზულა** „ზღვა“, ხოლო მისი სვანური შესატყვისი პირველად ო. უორდროპმა მოიხმო.

1950 წელს კ. ბოუდამ პირველმა სცადა საერთოქართველური არქეტიპის რეკონსტრუქცია, მისი ვარაუდით, წინარეფორმა ***ზულუა** სახეობისა უნდა ყოფილიყო. ამ რეკონსტრუქციაში, ძირის გახმოვანებისას გადამწყვეტი მნიშვნელობა სვანურ მონაცემს მიენიჭა, შდრ. სვან. **ძულუა** „ზღვა“.

გ. კლიმოვისთვის ამოსავალი გახდა ქართულის ვითარება და მის მიერ აღდგენილია ***ზლუა** პროტოტიპი, თუმცა ამგვარი მიდგომით აუხსნელი რჩება ო/უ ხმოვნების პოზიციება ლაზურ-სვანურში. გაუგებარია, რას უნდა გამოეწვია ინტერკონსონანტურ პოზიციაში ხმოვნის გაჩენა, თუ ის ფუძე-ენაში არ მოგვეპოვებოდა.

მეგრულში ფიქსირებული **ზღვა** სალიტერატურო ქართულს ემთხვევა, რაც სამართლიანად არის ახსნილი არნ. ჩიქობავას მიერ, როგორც ნასესხობა სალიტერატურო ქართულიდან. საკითხავია, როგორი იყო საკუთრივ მეგრული შესატყვისი?

ამ კუთხით ყურადღებას მიიპყრობს სახელი ზორღათ-ი მეგრულში. ჰიდრონომის სახით **ზორღათ-ი** დასტურდება ზუგდიდის რაიონის სოფელ განამუხურში (განარჯიაში მუხური). **ზორღათ-ი** მდინარე ენგურის მარჯვენა შენაკადია. ზღვას ერთვის ერთ კილომეტრში. მდინარე გამოდის სოფ. მეორე ოტობაიდან, მაგრამ ზორღათ-ი მას ეწოდება ნაკარღალისა და თაყის (ღელეებია) შეერთების შემდეგ ხუთ კილომეტრზე (პ. ცხადაია).

ზორღათ-ი ფორმა ასევე ფიგურირებს რთული შედგენილობის ტოპონიმში ზორღათ-ი ნოჭუნ-ი „ზორღათის ნაყანევი“, რომელიც სახნავი ფართობია უკვე შავ ზღვასა და თავად **ზორღათ-ს** შორის.

ჩვენი ვარაუდით, ადგილისა და მდინარის სწორედ ეს სახელი **ზორღათ-ი** უნდა შეიცავდეს ქართული **ზღვა** (ლაზ. **ზოღა**) ფორმის საკუთრივ მეგრულ შესატყვისს. ჩვენი დაკვირვება იმას ამტკიცებს, რომ ზღვა მეგრულში მართლაც სალიტერატურო ენის ზეგავლენით დამკვიდრდა, ცხადია, მან ისტორიულად მეგრულში არსებული სახეობის ადგილი დაიკავა. ეს უკანასკნელის ნაშთის სახით შემოგვრჩა ზორღათ-სი, რომელიც ითარგმნება როგორც **ზღვეთ-ი**, შდრ. მსგავსი დერივაციისთვის ტოპ. კახა-თ-ი.

ხოლო სახელდების მოტივაციისათვის მნიშვნელოვანი ხდება ჭარბი წყლიანობის მომენტი, რომელიც მეგრულში ღღესაც ზღვა სი-

ტყვის ჩართვით მიიღწევა. ამგვარივე ხედვაა ასახული ზღვარია ტოპონიმი, რომელიც დასტურდება წალენჯიხა-ზუგდიდის საზღვარზე და საიდანაც სათავეს იღებს მდ. ჯუმი. ზღვარია გვხვდება ხობის რაიონშიც, შდრ. ზღვარია „ტბორი პირველ ხორვაში“.

ამდენად, **ზორღა**-თ-ი აღნიშნავდა ზღვასთან ახლოს მდებარე წყალუხვ ადგილს, რომელიც ხშირად იტბორებოდა და ასოცირდებოდა ზღვასთან. ამ შემთხვევაში ინტერესსმოკლებული არც ის ფაქტი ჩანს, რომ ზემოაღნიშნულ მდინარეს **ზორღათ**-ი მხოლოდ ორი მდგენელის ნაკარღალ-ისა და თაყ-ის შეერთების შემდგომ ეწოდება.

ზღვის აღმნიშვნელი **ზოღა** ფუძის გამოყენება ტოპონიმიკაში შეენიშნეთ ლაზური დიალექტშიც, კერძოდ, გასული საუკუნის 20-იანი წლების დამოუკიდებელი საქართველოს რუკაზე ფიქსირებულია ტოპონიმი **ზოღა-ხევი**, რას ზღვისხევეს უნდა ნიშნავდეს.

ნ ა ნ ა ც ე ც ხ ლ ა ძ ე

თემის ნიშანთა უნიფიკაციის ტენდენცია ქართული ენის სამხრულ კილოებში

ქართული ენის სამხრულ მეტყველებაში გამოკვეთილია თემის ნიშანთა მრავალფეროვანი მონაცვლეობა, კერძოდ, კი უნიფიკაციის ტენდენცია.

განსაკუთრებით თვალში საცემია -ავ თემის ნიშნის გაბატონება. იგი ენაცვლება:

-ებ (*იდულავს, მიყურავ, გააყირმიზავ, აგნავს, შევაყენავ, ვარიგავ, დევიძინავ, მაწუნავ, გავაკეთებიავ*); -ობ (*ჩხუბავს*);

-ი (*ყიდვენ, დეისწავლავს, ჩავყარავ, ჩაყრავს*); -ამ (*მივართვავ, ვართვავ, ვასხავ, მუასხავ*) თემის ნიშნებს.

-ავ დაერთვის ერთთემიან და ფუძედრეკად ზმნებსაც: *წმინდავს, წმენდავს, ჭამავს, იწერავ, ვკრიფავ, დეიბანავ...*

აღსანიშნავია ასევე **-ობ** თემის ნიშნის გამოყენება სხვა სუფიქსთა ნაცვლად:

-ებ (ბრძანობს, იწყობს, ანთობს), -ი (მღერობს), -ავ (ცეკვობს).

ქობულეთურსა და კლარჯულ მეტყველებაში შეინიშნება **-ი** თემის ნიშნის უნიფიკაციის ტენდენცია: ის ცვლის რამდენიმე თემის ნიშანს:

-ავ კლის (კლავს), აკრიდა (აკრავდა).

ებ ისვენის (ისვენებს).

დასტურდება **სმიან** ფორმაც (შღრ. სვამენ).

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ზოგ ზმნაში სამხრულ მეტყველებაში შენარჩუნებულია არქაული ვითარება, გვხვდება უთემისნიშნო ფუძეები: **თიბდა, ნაყს, ნაყდა, გალახდა, აკრიდა...** ძველი ქართულისთვის, როგორც ცნობილია, დამახასიათებელი იყო ზმნური ფორმები: **შემოსს, აღვოცს** და ა. შ. მათ შემდგომ დაირთეს **-ავ** თემის ნიშანი. ეს ფაქტი სამხრულ მეტყველებაში თემის ნიშანთა გამოყენებაში არსებული უნიფიკაციის ტენდენციის საპირისპირო მოვლენა კი არ გახლავთ, არამედ არქაული ვითარების ანალოგიით არის გაჩენილი.

ნ ა ტ ო წ უ ლ ე ი ს კ ი რ ი

„დარდი“ და „სევდა“ — სემანტიკური ორგანიზაციის პრობლემა

სემანტიკური ორგანიზება უმთავრესი ენობრივი მოვლენაა, რომელიც ლექსიკური ერთეულების სიცოცხლისუნარიანობას განსაზღვრავს. ისეთი სიტყვები, რომლებიც ადამიანური აქტივობის მაღალ სფეროებს გამოხატავენ, არააქტუალური სიტუაციების ცნობიერად აგების ფუნქციის მქონენიც არიან. ლექსიკის თავისებური ნიშაა ისიც, რომ ზოგჯერ თავს იჩენს სინონიმის პრინციპის უკმარობა. უკმარისობის ეს განცდა კარგად ჩანს სიტყვების „დარდისა“ და „სევდის“ ანალიზის დროს.

სიტყვები „დარდი“ და „სევდა“ ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონსა სულხან-საბასთან შემდეგნაირადაა განმარტებული:

დარდი-უსიამოვნო, შემაწუხებელი გრძნობა, გამოწვეული მძიმე მდგომარეობით, უბედურებით და მისთ., სევდა, ნაღველი...რისამე ფიქრი, ჯავრი, საზრუნავი. (ქეგლი)

სევდა-დარდი, ნაღველი, კაეშანი.(ქეგლი)

სევდა(სავდა)-სხვათა ენაა, ქართულად შავი ნაღველი ჰქვიან.[ჯავრით შეწუხება].(ლექსიკონი ქართული). სულხან-საბასთან „სევდა“ და „ნაღველი“ სინონიმებადაა ჩათვლილი, რაც შეეხება სიტყვას „დარდი“, იგი მის განმარტებას არ იძლევა.

როგორც ჩანს, სიტყვა „დარდი“ უდავოდ ინტრავერტულ გრძნობათა ველს განეკუთვნება, ოღონდ გასათვალისწინებელია ის, რომ იქაც მას თავისი კუთვნილი ადგილი გააჩნია. მისი ძირითადი მახასიათებლების გამო იგი „მწუხარების“ სემანტიკურ კლასში შედის.

სამეცნიერო ლიტერატურაში საუბარია იმაზე, რომ „დარდი“, როგორც წმინდა გრძნობის აღმნიშვნელი სიტყვა, შეიძლება დახასიათდეს შემდეგნაირად:

1. მიზეზის მქონე(ამან გაუჩინა დარდი),
2. კონკრეტული(შვილის დარდმა გადაიყოლა),
3. ინტენსიური(დარდი არ მასვენებს).

აბსტრაქტული „სევდა“ ხასიათდება შემდეგი პარამეტრებით: მალული, უხმო, განფენილი, უმოტივო, ხანგრძლივი.

ლექსიკოგრაფიული მასალიდან ჩანს, რომ „სევდის“ „ნაღველით“ ჩანაცვლება შეიძლება(თუმცა სრულიად არა). არსებობს ენაში ისეთი ფრაზეოლოგიური გამოთქმები, სადაც „ნაღველის“ შეცვლა სხვა სემანტიკური ერთეულით ძნელად ხერხდება და შეიძლება ითქვას, შეუძლებელიცაა. მაგალითად, როგორიცაა: მწარე ნაღველი, შავი ნაღველი, გულში ხარშავს ნაღველს, და ა. შ.

სიტყვა „დარდი“, როგორც უფრო კონკრეტული გრძნობის გამოხატულება, „გულ“ სიტყვასთან ხშირად გვხვდება, ხოლო „სევდა“, როგორც უფრო აბსტრაქტული, „სულ“ სიტყვასთანაა დაკავშირებული.

მიუხედავად იმისა, რომ მოტანილ ლექსიკოგრაფიულ ამონარიდებში „დარდი“ და „სევდა“, ერთი შეხედვით, სინონიმურ ცნებებადაა მიჩნეული, მათი ამ თვალაზრისით გატოლება ლინგვისტურ არა-

კორექტულობად შეიძლება ჩაითვალოს. ამ ტიპის შემთხვევებში, შეიძლება ითქვას, რომ „სემანტიკურ აკრძალვის“ კანონთან გვაქვს საქმე.

მოხსენებაში განხილული იქნება სხვა ლექსიკოგრაფიული მასალა და ყველა ის შესაძლო შემთხვევა, რომელიც აკრძალვის ამ წესს ექვემდებარება.

რ ი ე ნ ა ჯ კ ა დ უ ა

მოქმედების მრავალგზისობის ორგანული გამოხატვის ანალიზისათვის სვანურში

მოქმედების მრავალგზისობა (განმეორებადი მოქმედება) სხვადასხვაგვარად არის გადმოცემული ქართულურ ენებში. მიუხედავად იმისა, რომ ძველ ქართულში მრავალგზისობა ორგანულად გამოიხატებოდა, ანუ მრავალგზისობისათვის „...ძველად საგანგებო მწკრივი იყო, ...ცოცხალ კილოთა უმეტესობამ და სალიტერატურო ქართულმა ეს ფორმები დაკარგა, სამაგიეროდ მათი გამოხატვა უწყვეტელსა და მისგან ნაწარმოებ ხოლმეობითის მწკრივს დააკისრა (ა. შანიძე).

მეგრულში, როგორც სპეციალისტები აღნიშნავენ, ხოლმეობითს მრავალგზისობის გაგება დაკარგული აქვს და იგი პირობითის ფუძესთან არის გაიგივებული.

სვანურში მრავალგზისობა ზმნურ ლექსებში, მასდარსა და მიმდებარეში მორფოლოგიურად არის მატერიალიზებული: ერთგზისი და მრავალგზისი მოქმედების ფუნქციური დაპირისპირება ფორმანტებით არის გამოხატული. ხოლმეობითი, როგორც მწკრივი, სვანურში არა გვაქვს და არც „ხოლმე“-ს გრამატიკული ექვივალენტი, თუმცა სხვადასხვა ლექსიკური ერთეულების დახმარებითაც შესაძლებელია ამ ფუნქციის გადმოცემა.

აღნიშნული საკითხი დამატებით კვლევას რომ საჭიროებს, კარგად ჩანს „სვანური ლექსიკონის“ წინასიტყვაობიდან, სადაც ავტორი ცალსახად აღნიშნავს, რომ მრავალგზისობის კატეგორიისა და ობიექტის სიმრავლის გამომხატველი (-**წლ**, -**წლ** || -**იელი/-იელწლი**),

-გრ, -გრწლ) მორფემები „...ვ. თოფურისა მიხედვით ჩვეულებრივობასაც გადმოგვცემს, ამიტომაც გაგვიჭირდა ზღვრის გავლება და შესაბამისი შემოკლებისათვის (ხლმ.) ზუსტი ფუნქციის მინიჭება“ (ი. ჩანტლაძე).

ამავე ლექსიკონში ეს ფორმატები განმარტებულია როგორც, ერთი მხრივ, ხოლმეობითის, მრავალგზისობის, გამეორებული მოქმედებისა და, მეორე მხრივ, ობიექტის სიმრავლის გადმომცემი ინფიქსები.

აღნიშნული ფორმატები დაერთვის როგორც გარდამავალ, ისე გარდაუვალ ზმნებს. გარდამავლებთან, როგორც წესი, მოსდევს **-ი**, იშვიათად **-ე** ბოლოსართი. გარდაუვალებთან კი ნულოვანი დაბოლოება და რამდენადმე განსხვავებული ფუნქცია აქვთ.

-წლ... სუფიქსებს, მათი მნიშვნელობიდან გამომდინარე, მრავლობითი რიცხვის ნიშნებს უკავშირებენ (თ. შარაძენიძე, აღ. ონიანი...) ზმნებში მათი ერთ-ერთი ფუნქცია პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის ჩვენებაა და ისინი უღლებისას სამსავე სერიაში დასტურდება. მაგ.:

ტაბლწლარს ანყწლი (ბზ.) „ტაბლებს აცხობს“

ტაბლწლარ ანნაყალე (ლშზ.) „ტაბლები გამოაცხო“

ლემზირპრ ოხნაყწლა (ბქ.) „სალოცავი პურები გამოუტყვია“

მეთხუპრს ხუაჲ ნათხუარე ათოძინაღლა (ინტ.) „მონადირეს ბევრი ნადირი დაუხოცავს“.

ობიექტის სიმრავლის აღმნიშვნელ სუფიქსებს ზმნაში შეიძლება **ნული** ჩაენაცვლოს: ნარბიწლუნლო ლემზირპრს ანყწლის II ანყებ (ბზ.) „ცხობის შემდეგ სალოცავ პურებს აცხობენ“. დინა ლერქტწრს აცბურწლი II აცუბრე (ბქ.) „ქალიშვილი ტანსაცმელს 'გა'მოჭრის“.

მოქმედების გამეორება ხშირად გადადის ჩვეულებით მოქმედებაში და ზოგადი აწმყოს მნიშვნელობას იძენს. მაგ.

მწღხვწაჲს ჩუ ხვიღიარწლდ, ეჩქას წგდწარ კათხპრს აჰვდწლის, ჟი ხვწმზგრწლიდ ი ჩუ ხუთრედ (სვ. ქრ. ბზ.) „ცოტას რომ შევწყურდებით (დავპურდებით), მაშინ მწდეები კათხებს 'და'არიგებენ, დავილოცებით და დავლევთ“.

დინწლ ითქს მეად აცწრწწლი (ლშზ.) „გოგონა მარცვალს ხშირად ხალავს“.

მრავალგზისობა და ობიექტის სიმრავლე, მართლაც, ძნელი გასამიჯნია ერთმანეთისგან, თანაც ერთი მეორეს არ გამოორიცხავს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ყურადღება გამახვილებულია

სვანურში იტერატივის აღნიშვნაზე არა მხოლოდ დროში, არამედ სივრცეშიც. განსაკუთრებით ფუძედრეკადებთან, სადაც ფორმანტები -**გრ**, -**ურ** ობიექტის ნაწილებად ქცევაზე მიუთითებენ (ქუთიცი „ჭრის“ — ა-ქჷც-ურ-ე „დაჭრის“).

მრავალგზისობის ფორმანტების შემცველი გარდამავალი ზმნები გადმოსცემენ შემდეგ მნიშვნელობებს:

1. ობიექტის სიმრავლეს (ვიცი კურპონლარს ხვანყწლიდ (ბზ.) „ცომის ბურთულებს ვაცხობთ“).

2. მოქმედების გამეორებას როგორც ერთის, ისე ერთზე მეტის მიმართ (დაბარს აჭადნოიხ (ლშხ.) „ყანებს ფარცხავენ“. ქორს ადაწყწლი (ბქ.) „სახლს ალაგებს“).

3. ობიექტის ნაწილებად ქცევას (ლოლაქ ადგგლგრე (ბქ.) „ცხვარი დაგლიჯა“).

4. მოქმედების ჩვეულებრიობას (ნილაშტჷრს ძინარს ხუაჩ-გუნწლიდ (ლნტ.) „თიკნებს დილას (დილაობით) მოვაწოვებთ“.

5. ზოგადი აწმყოს (სოფელლისგა ხენსრას შიშდ აბყინაწლიხ (ბქ.) „სოფელში მოულოდნელ ამბავს ხელად აცნობებენ“.

რაც შეეხება გარდაუვალ ზმნებს, მართალია, ზოგი მათგანი გამოხატავს მოქმედების მრავალგზისობას (**იფშუდ-იელ** „ტრაბა-ხობს“, **იკუჩხ-იელ** „დაკუნტრუშობს“), მაგრამ, გარდა ამისა, ისინი მოქმედების დაწყებითობას, სტატიკურობას და სხვა ენობრივ მნიშვნელობასაც გადმოსცემენ.

ნ ი ნ ე ლ ი ჭ ო ხ ო ნ ე ლ ი ძ ე

თორნ-, თორ- ფუძიანი ომონიმური ცალების წარმომავლობისათვის ქართულში

1. ძველ ქართულში საცხობის მნიშვნელობით „არტოკობის“, „სახმილის“, „საცხობელის“ \ „საცხობილეს“, „ღუმელის“ სიტყვებთან ერთად დასტურდება **თორნე**, **თურნეც**. გამოცხობილი **თორნითა** (O, ლევიტ. 2, 4). აცხობდენ... პურსა თქუნსა **თურნესა** შინა (**თორნესა** შინა pb.)“ (G, ლევიტ. 26, 26).

ვეიქრობთ, ამ შემთხვევაში **თორი** იგივე უნდა იყოს რაც სვა-
ნურის **თჷირ** ბზ., თჷირ ბქ., ლნტ. თჷრ ლშხ. 1. ორთქლი, ოხშივა-
რი. ცხტადს თჷირ ონოზი (ბზ.) – საარაყე ქვაბს ორთქლი ასდის. 2.
ნათავედი. ეშხუ ლგგრეს, ეშხუ ბოთლიკ თჷირს ი ალის ჩი კუიდოლ-
თედსგა ადისგხ (ბქ. 71) – ერთ კვერცხს, ერთ ბოთლ ნათავედს და
ამათ ყველას კალათაში აწყობენ.

ნ ი ნ ო ხ ა ხ ი ა შ ვ ი ლ ი

ციქუ- სიტყვის სემანტიკისათვის

ძველ ქართულ ტექსტებში დასტურდება **ციქუ-ს** ზმნა: „რომ-
ლისათვის ესე **ვციქუ** ჯაჭუთურთ“ (ეფეს. 6,20); „**ციქუს** წმიდათა
მათ წინაშე“ (ანდ.-ანატ. 224,1). რომელსაც ილია აბულაძე ძველი
ქართული ენის ლექსიკონში ასე განმარტავს: **ციქუ-** მოციქულობა,
მსახურება (აბულაძე 1973); ზ. სარჯველადის განმარტებით: „**ციქუა**
შუამავლობა“ (სარჯველადე 1995).

სულხან-საბას „სიტყვის კონაში“ **ციქუა** არის „**ოხა, გინა მო-
ციქულობა B. ნ. ვმოციქულობ, ვსციქუ, ვციქუ, იმოციქულა, მოცი-
ქული, (მანასთანაც), სამოციქულო, საციქუელი**“; ხოლო **ოხა** –
„შველა, გინა მოხმარება ZABC...“ **მოციქულობა** ლექსიკონში განმარ-
ტებული არ არის, არის **მოციქული**: „ესე არს ღმრთისა მიერ **მო-
ვლინებული** შჯულის მასწავლელად; დესპანი არს მეფისგან მეფეს-
თან **მიგ ზანილი** მოციქულად საქმესა რასამე ზედა (რომელსა სპარს-
ნი ელჩად უწოდენ B); ომირა არს დესპანი ხანგრძლად მყოფი; **მო-
მთხრობელი** და **მივლინებული** არს კაცმან ვინმე ამხანავს(ა) ანუ
უაღრესსა **მიუგ ზავნოს** საქმესა რასამე ზედა ... ZA“. **ვმოციქულობ**
მოციქულად ვალ ZAB. ვსციქუ შდრ. **ვციქუ** (2 კორინთ. 5,22;
ეფეს. 6,20) **ვიოხ, გინა ვმოციქულობ B. იმოციქულა** მოციქულობა
ქნა (სულხან-საბა I :1991). **სამოციქულო** მოციქულთ სიტყვა ZA...
საციქუელი სამოციქულო ZAB. **მოსახმარებელი C. სათხოვნელი სა-
ჟმართა D. სათხოვარი E**“. (სულხან-საბა II :1993).

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში **ციქვის** განმარტებისას ილუსტრაციად დამოწმებულია ერთადერთი ილუსტრაცია დავით გურამიშვილის პოემიდან: „**ციქვი** ძვ. დესპანი, მოციქული. *[ვახტანგ მეფემ] უბრძანა თავის მოყმეთა: ... „აჲ ხელი ჰკიდეთ **ციქვებსა**, მავ მატყუარა ფლიდებსა!*“ (დ. გურამი.) (ქეგლ VIII, 1964); შდრ.: **მოციქული 1. ვინმესთან რაიმე დავალებით გაგზავნილი (მიგზავნილი) პირი, — შუამავალი...** // გადატ. მაუწყებელი, მომტანი, შემტყობინებელი (რაიმე ამბისა); წინამორბედი. ◊ **ბნელეთის მოციქული...** ◊ **ემშაკის მოციქული** გადატ. მაცდური; მატყუარა... *პირში მატებელი ეშმაკის მოციქულიაო (ანდაზა).* 2. ისტ. ელჩი (მნიშვ. 2), დესპანი (მნიშვ. 2)... 3. ეკლ. სახარების მიხედვით — იესო ქრისტეს თითოეული მოწაფეთაგანი, რომლებიც მის მოძღვრებას ავრცელებდნენ... (ქეგლ V, 1958).

თანამედროვე ქართულში **ციქვა** ზმნა აღარ არსებობს (ის იშვიათია ძველშიც), **ციქუ-** ძირი კი შემორჩა სიტყვებში: **მოციქული** და **სამოციქულო** (ეკლესია); აგრეთვე, **საციქუელ**, რომელიც, ძირითადად, დიალექტებში გვხვდება. ქეგლის განმარტებით **საციქველი** არის „1. **საოჯახო ნივთები (ჭურჭელი, ავეჯი, და სხვა იარაღი...), რომლებიც შეიძლება მეზობლებმა ერთმანეთს ათხოვონ.** ავ მეზობელს ცეცხლი და წყალი საციქველი ეგონაო (ანდაზა). მოსაციქვლეს დახედე და საციქველზე უარი ისე უთხარიო (ანდაზა). [ეფემიამაც] რაც მეზობლებში ან საციქველი ჰქონდა, ან სესხი — მოიტანა (თ. რაზიკ.). 2. **ძვ. იგივეა, რაც სამოციქულო** (ქეგლ VI, 1960).

საციქველის ეს მნიშვნელობები დადასტურებულია დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონშიც: **საციქველი** *სამოციქულო (ნახე ციქუა) // მდაბიურად: სამეზობლო სათხოვებელი, სახლში სახმარნი ნივთნი, ავეჯეულობა, ჭურჭელი და მისთანანი“... ციქუა (ვსციქუ) ოხა, მეოხება, შუამდგომლობა, შუამავლობა ანუ მოციქულობა... მოციქული (ე. ი. მციქველი, ნახე ციქუა) საღმრთოსა შინა წერილსა ეწოდების მოწაფეთა ქე^ნათა, ვითა მოვლენილად მქადაგებლად სახარებისა კაცთა შორის (მატ. 10,2;...).* // მსოფლიურად: მოვლენილი შუამავლად, მეოხად, გინა შეთულისის სიტყვის სათქმელად... (დ. ჩუბინაშვილი 1984).

ყველა ჩვენგანისათვის **მოციქულის** სახელი წმიდა მახარებლებთან ასოცირდება: **მოციქულები** სწორედ იესო ქრისტეს 12 მო-

წაფე, მისი მოძღვრების გამავრცელებლები არიან. ამას სულხან-საბას განმარტებაც მოწმობს: „**მოციქული** ესე არს ღმრთისა მიერ მოვლინებული შჯულის მასწავლელად...“ (სულხან-საბა 1991). **მოციქულებრივი ღვაწლი** — მოციქულთა მსგავსი საქმიანობა — უანგარო, თავგანწირული, ერთგული, შდრ.: „შრომობენ მოციქულებრივ, თავი არ მოაქვთ დიდადა“ (აკაკი).

არნოლდ ჩიქობავას ნაშრომში „სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში“, ვკითხულობთ: „**მო-ციქ-ულ-** (აწმყო: **ციქუ-ს**)... **ვციქუ** „ვმოციქულობ“, ე.ი. „ვიგზავნები“ (ბერძნ. αποστολο „გაგზავნილი“), შდრ. მეგრ. ფუძე: **-ჩქვ-**: მი-და-**ჩქ-უ**, ჭან. მე-ნდო-**ჩქ-უ** „გაგზავნა“... (ჩიქობავა 1942: 66).

ხოლო ჭანთრ-მეგრულ-ქართულ ლექსიკონში არნოლდ ჩიქობავა წერდა:

„ჭან.	ჩქვ- II შქვ-:	მენდო-ჩქ-უ	„გზავნა, посылать“
მეგრ.	ჩქვ-:	მიდნ-ჩქ-უ	„ — “
ქართ.	ცქვ-:	[მო-ციქ-ულ-ი]	[посланный]
სვან.	ციქუ-		

...ბოლოკიდური -ვ (ჩქვ-) იკარგება მეგრულშიც და ჭანთრშიც უ-ს წინ: ჩქუ- < ჩქვუ-. **ჩქვ-** ძირს ქართულში შეესატყვისება: **ცქვ-** II **ციქვ-** II **ძვ. ქართ. ციქუ-**. ეს ძირი წარმოდგენილია ქართ. მო-ციქულ-ში, რაც „გაგზავნილს“ ნიშნავს.

სვანურში **ციქუ-** ამჟამადაც იხმარება ზმნის ფუძედ (ჩიქობავა 1938: 379).

აქ მოყვანილი სვანური **-ციქუ-** ძირის მნიშვნელობა ავტორს არ მიუთითებია. საინტერესოა, ამ მხრივ, სვანურის მონაცემები: ზმნა, რომელშიც **ციქუ-** ძირი დასტურდება, „თვალთვალს“ აღნიშნავს: სვან. ხ-ო-**ციქუ-წრ-ი** „უთვალთვალებს“, მე-**ციქუ-წრ-ი** „მოთვალთვალე“, სვანურში ლექსიკური ერთეული **ლი-ციქუ-წრ-ი** „**მალულად ცქერას**“, „**თვალთვალს**“ ნიშნავს. აგრეთვე, სვანური ფოლკლორული გმირი, პერსონაჟი **ციქულ-იდ-ი** — „ჯამუში, ფლიდი, მატყუარა, ენის მიმტანი ადამიანი“.

ზემომოყვანილ მასალაში გამოიკვეთა **ციქუ-** ძირის და მისგან ნაწარმოები სახელების რამდენიმე მნიშვნელობა: გზავნა — მივლინება (რაიმე მისიით), შუამავლობა, მსახურება, დახმარება (აქედან

გამომდინარე: სახმარი ნივთები, რომელიც შეიძლება სხვას ათხოვო...); და, უარყოფითი : თვალთვალი, ენის მიტანა, ჯაშუშობა—მსტოვრობა. მიზეზი სემანტიკური გადასვლებისა ნათელია: მოციქული იგზავნება, ის თავისი საქმით ეხმარება, ემსახურება სხვას, ის შუამავალია ორ მხარეს შორის, თუმცა, მას, როგორც შუამავალს, უწევს ამბის მიტან-მოტანა, დაკვირვება (თვალთვალი); შესაბამისად, ის ან სიკეთეს ემსახურება, ან — ბოროტებას: მას სიკეთის მოტანაც შეუძლია და ბოროტებისაც.

ც ი რ ა ჯ ა ნ ჯ ლ ა ვ ა

მეგრული ბუა „მზე“ ნაწარმოებ სიტყვებსა და იდიომატურ გამოთქმებში

ბუა „მზე“ მეგრულ-ლაზური ენის მეგრული დიალექტის ძირითადი ლექსიკური ფონდის კუთვნილებაა და შესატყვისები მოეპოვება როგორც ლაზურ დიალექტში, ისე სხვა ქართველურ ენებში, ამიტომ, ბუნებრივია, ის საერთოქართველურ სიტყვად მიიჩნევა.

მეგრულში **ბუა** გვხვდება მრავალი კომპოზიტის შემადგენლობაში (მეტწილად — პირველ კომპონენტად):

ბუაეიოლუ „აღმოსავლეთი“ (ზედმიწ. „მზის ამოსასვლელი“)

ბუადალუ „დასავლეთი“ (ზედმიწ. „მზის ჩასასვლელი“)

ბუაშუძირაფუ „მზეთუნახავი“

უაშხა (<*ბუაშხა <*ბუაშდლა) „კვირა“ (ზედმიწ. „მზის დღე“)

ბუალორონთი „მზედმერთი“

ბუამორინელი „გამთენია“ (ზედმიწ. „მზე მომდგარი“)

ბუადულირი „ჩამავალი მზე“ (ზედმიწ. „მზე ჩამავალი“)

ბუაჭველია „მზეწვია“ (ზედმიწ. „მზე დამწვარი“)

ბუახუნა „მზის ჩასვლა“ (ზედმიწ. „მზეჯდომა“)

და სხვ.

მეგრულში **ბუა**-საგან აფიქსებით ნაწარმოები სახელებიც გვაქვს.

ა) ს უ ფ ი ქ ს უ რ ი წ ა რ მ ო ე ბ ა
ბუელი || **ბუერი** || **ბუეში** „მზიანი, მზიური“
ბუალა || **ბუალარა** „მზიანობა, მზიანი ადგილი“...

ბ) პ რ ე ფ ი ქ ს უ ლ ი - ს უ ფ ი ქ ს უ რ ი წ ა რ მ ო ე ბ ა
ნაბუერი || **ნაბუალუ** „ნამზეური“
ობუალე || **ობუალეში** „სამზეო ადგილი“...

საკმაოდ ხშირია იდიომატურ გამოთქმებში **ბუა** სიტყვის გამოყენება.

ბუა ელმურს „მზე ამოდის“
ბუა დილმურს „მზე ჩადის“
ბუაშ სერუა „მზის დაბნელება“ (ზედმიწ. „მზის დაღამება“)
ბუაშ მაჯინე „ცოცხალი არსება“ (ზედმიწ. „მზის შემხედვარე“)
ბუაშ გოფაჩუა „გათენება“ (ზედმიწ. „მზის გაშლა“)
ბუაშ ეკინა „მზის აწევა“
ბუა პის იბონს „მზე პირს იბანს“
ბუაშ ქართა „მზის გვირგვინი“

და სხვ.

მოხსენებაში წარმოდგენილი იქნება **ბუა**-სთან დაკავშირებული ნაწარმოები სიტყვებისა და იდიომების სტრუქტურული ანალიზი.

ნ ი ნ ო ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე

„ზ“ და „ქ“ ძირებისათვის ქართულში

ქართულ სიტყვაწარმოებაში ძალიან ხშირია **„ზე“** და **„ქვე“** პრეფიქს-მორფემოდთა გამოყენების შემთხვევები. ცალკე აღებული ეს ფუძეები თანამედროვე ქართულში უკვე აღარ გვხვდება, თუმცა ადრეულ ეტაპზე ისინი სავარაუდოდ მარტივი სახითაც გამოიყენებოდა, შესაბამისად **„ზევით“/ „ზემოთ“**... და **„ქვევით“/ „ქვემოთ“**... შინაარსის გადმოსაცემად. განვითარების შემდგომ ეტაპზე ენაში მომხდარი გლობალური ცვლილებების გათვალისწინებით საჭირო გახდა ამ

ძირების გართულება, ხოლო მარტივი ფუძეები პრეფიქს-მორფემოიდებად იქცნენ.

სავარაუდოდ, „ზე“/„ქვე“ ძირებიც იშლება: **ზე; ქ-უ-ე...**

აღნიშნული ძირების გამოყენების საყოველთაოდ ცნობილი შემთხვევების გარდა (*ზე/ქვემო, ზე/ქვე-ვით, ზე/ქვე-ნა...*) შესაძლებელია, იგივე ძირები მონაწილეობდნენ სხვა ფუძეების აგებაშიც. სავარაუდოდ:

ზე>მ-ზე (შესაძლებელია **ზე>*მ-ზე-ი>მ-ზე** ცვლილების ვარაუდიც), სემანტიკური გადასვლით: „ზემო ადგილი“, „ზევით“ > „ზემით მდებარე ციური სხეული“ > „ციური სხეულის საკუთარი სახელი; თავის მხრივ **მ-ზე-ი>*მ-ზ-ა>*ზ-ა**, სემანტიკური გადასვლით „მზე“ > „მზის ტრიალი“ > „მზის ტრიალის დრო, გარკვეული პერიოდი“ > „წელი“; „წელიწადი“ (სვანურის ანალოგიური ფუძე სხვა წარმოშობის ჩანს). აღნიშნული ძირი დასტურდება „ზა-ფხულ“, „ზა-მთარ“ ფუძეებში, რომლებიც, სავარაუდოდ, ასე უნდა დავშალოთ:

ზა-მ-თ-არ-ი, სადაც „მ“ განვითარებულია, „თ“ — „თ-ოვ-ს“ ფუძეში დადასტურებული ძირი, როგორც ამას მართებულად ვარაუდობენ. ამავე ვარაუდით, „თ-არ“ მიმდებარეა და მთლიანად კომპოზიტი აღნიშნავს „თოვლიან დროს, სეზონს“.

სავარაუდოდ, ამავე ძირთანაა კავშირში „უამი“ (=დრო, ხანი) ფუძე. განვითარების საფეხურები ასე წარმოგვიდგება:

*ზა>*ზა-ნ-ი (სემანტიკური გადასვლა: „წელ-ნ-ი“ > „დრო“, „ხანი“) > *ზა-მ-ი>უა-მ-ი;

ხოლო, „ქვე“ ძირთან დაკავშირებით იკვეთება:

ქ-ვ-ე>ქვა (შესაძლებელია **ქ-ვ-ე>*ქ-ვ-ავ(ალ-)-ი>ქ-ვ-ა** ცვლილების დაშვებაც), სემანტიკური გადასვლით: „ქვემით მდებარე მასა, მიწა, მიწის ნაწილი“ > „ქვა“.

ენის განვითარების შემდგომ ეტაპზე აღნიშნული ძირები ახალ-ახალი ფორმების წარმოებას უდებენ საფუძველს, რომელთა შორის კავშირიც უფრო თვალსაჩინოა და ეჭვს არ იწვევს.